

ชื่อแผนม: “การพั้วพันทางวัฒนธรรม” ในพื้นที่ท่องเที่ยว
แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

สันติพงษ์ ช้างเผือก

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ 2546

ชื่อผลงาน: “การพัฒน์ทางวัฒนธรรม” ในพื้นที่ท่องเที่ยว
แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

สันติพงษ์ ช้างเผือก

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

วันที่	- 1 ต.ค. 2546
เลขทะเบียน	00320
เลขเรียกหนังสือ	43

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ 2546

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

ชื่อผานม: “การพัพพันทางวัฒนธรรม” ในพื้นที่ท่องเที่ยว
แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

สันติพงษ์ ช้างเผือก

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
อาจารย์ ดร.อภิญญา เฟื่องฟูสกุล

.....กรรมการ
อาจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์

.....กรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จามะรี เชียงทอง

28 กุมภาพันธ์ 2546

© ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

1.

ถึงวันนี้ผมยังคงจำความรู้สึกของการเดินเท้าตากฝนจากบ้านผานมกลับเรือนพักกลางเมืองหลวงพระบางได้เป็นอย่างดี เป็นคำคืนที่แอบสัญญากับตนเองล่วงหน้าและยืนยันกับแมลงปีกบางที่บินวนเวียนอยู่ใกล้หัวใจว่า ถึงเวลาเสียทีกับการ ก ล บ บ ้าน กลับไปเขียนเรื่องราวต่างๆ ที่ได้เรียนรู้มาให้เป็นรูปเป็นเล่ม-เป็นวิทยานิพนธ์ปกคำมิดเหมือนสีท้องฟ้าวันนั้น เขียนให้มันเป็นจริงเป็นจังกว่าที่เคยผ่านมา มากกว่าที่ผมมักอ้างว่า ต้องมีอารมณ์แล้วก็จะเขียนได้

“แล้วเมื่อใด ก็จะมีอารมณ์”

ผมนิสัยเสีย ไม่เคยตอบชะด้วยว่า เมื่อใด !!! แต่ใครที่สนิทสนมก็พอเดาทางออกว่า ต้องมีไฟลนเทียนถึงละลาย...เนื้อหาบางช่วงผมเขียนทิ้งไว้ ตั้งแต่คิดว่าจะสิ้นสุดงานชิ้นนี้เมื่อเกือบ 2 ปีก่อน มันจิ้นสนิมเลอะอยู่ในคอมพิวเตอร์ที่บ้าน ต้องนำมาชะล้างใหม่ ระหว่างเช็ดถูไปได้คิด ทบทวน ได้จินตนาการถึงชีวิตตัวเองที่ข้ามพ้นคอยนางแก้วมุงสู่ดินแดนตะวันออก ทั้งที่หมอดูชาวพม่า ชาวปะโอ ทักท้วงอยู่ว่า คนอย่างผมต้องไปทางปลายฟ้าตะวันตกเท่านั้นถึงมีสิทธิจะรุ่ง... สายตาที่มองผาดไปตามแผนที่ ชีวิตการทำงาน การเดินทาง และเขียนหนังสือจึงเหวี่ยงไปเหวี่ยงมาอยู่กับฟากอาทิตย์ตกอยู่เป็นนิจ จนบางครั้งเคยตัวเคยปาก เคยแม้กระทั่งสร้างความหวังไว้กับหนุ่มน้องหลายคนที่ยังทำให้เร่ร่อนเอาเงินเบงค์ม่วง 2 ใบ ไปทำหนังสือเดินทางตราครุฑ นึกกันเป็นมันเป็นเหมาะปิดเทอมนี้เอาแน่เมือง หลวงพระบาง แล้วปิดเทอมก็ผ่านไปเทอมแล้ว-เทอมเล่าจนทุกคนทยอยจบปริญญาตรีกันไปหมด แต่ผมก็ยังพิศมัยกับฟากแดนตะวันตกเหมือนเดิม

ไม่นานหลังจากนั้น คนอพยพเข้าเมืองหลวงหางานทำก็กลับเชียงใหม่ เอาหน้าเผ่าๆ เข้าห้องเรียนปริญญาโทกับน้อง 4 คน อี๊ด เวา ปั่น และฟ้า-น้องเล็กที่เราห่วยไฮอยู่เสมอ ส่วนเจ้าคำข้าวิกไปสำนักทำพระจันทร์ ล่วงเข้าปลายปี ค.ศ. 1998 นั้นแหละ...เมืองหลวงพระบางจึงปรากฏอยู่เบื้องหน้า

ระยะหนึ่งอาทิตย์แบบทัวริสต์ ผมกับอาจารย์ที่ปรึกษาที่น่ารักทั้งสองท่านและเพื่อนชาวอาทิตย์อุทัยตัวเล็กเดินคู่ไปตามตัวหมายที่มีไว้หลายแห่ง เขาบอกที่ไหนนำไป ที่ไหนเหมาะ สักคนเราก็ไปนั่น วันหนึ่งโฉบไปเยือน “บ้านผานม” พร้อมกับอาจารย์ญา แบบบุญเจอรถเครื่องยังไม่ได้ถอนออกจากบ้านแล้วก็กลับ...ใครจะไปนึกว่า แค่หนึ่งปีหลังจากนั้น ผมต้องเข้าๆ ออกๆ ที่นี้อยู่แสนนาน ขาวนานพอๆ กับทำให้ตัวเองและคนรอบข้างรู้สึกว้า ผมเสมือนนกย้ายถิ่น ปีหนึ่งจะใช้ชีวิตอยู่ที่นั่น 2-3 เดือน

เปล่าเลย ผมไม่ได้แฝงตัวอยู่ในบ้านผานมแรมเดือนแบบนักมานุษยวิทยาสาขาอื่นๆ ที่เดินชนกันอยู่บ่อยครั้งในเมืองหลวงพระบาง หรือเหมือนกับตำรับตำราที่ได้เล่าเรียนมา ตลอดระยะสามปี

เพียงแค่ 2 คีนเท่านั้นที่ผมพักอาศัยอยู่ในบ้านผานม เป็นสองคีนที่ไผ่ฝืน เป็นสองคีนที่อบอุ่นและมีความหมายยิ่งนัก

ทำไมเป็นเช่นนั้น เพราะผมได้เรียนรู้ว่า สมมติฐานที่ตั้งไว้ในการทำงานวิจัยภาคสนามแบบเดินโทงๆ เข้าหมู่บ้าน โนนออกหมู่บ้านนี้ตามสันดานเดิมที่เคยเป็นสมัยก่อนไม่สามารถทำได้

ไม่น่าเชื่อ บ้านนี้มันใกล้เมืองออกจะปาน นักวิจัยชาวญี่ปุ่นก็เคยเข้ามาเช่าบ้านเก็บข้อมูลและคืนเรตตั้งค่าเช่ากระดุกเดือนละ 5,000 บาทมาแล้ว กะอีแค่นักศึกษาที่สนใจเรื่องวัฒนธรรมจะเข้าไปนอนค้างไม่ได้เชียวหรือ

ผมน่าจะทำได้ไม่ยากนัก เริ่มจากขอร้องพี่ชายชาวหลวงพระบางให้ช่วยติดต่อกับสถานทูตลาวประจำประเทศไทย แ่่งหนังสือออกจากคณะอย่างเร่งรีบ หนีบรักแร้ไปคุยกับท่านทูตด้านการศึกษาดังกรุงเทพฯ ด้วยตัวเอง ยังไม่แล้วใจ...ผมตรงเข้ากรุงเวียงจันทน์ไปนัดหมายหัวหน้าหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านนี้ คำตอบแต่ละแห่งเต็มไปด้วยเงื่อนไข ความยุ่งยากที่ต้องติดต่อพัวพันระหว่างประเทศบ้าง ความมั่นคงบ้าง หรือกระทั่งเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ที่ดูใหญ่สำหรับผม คือ ส ต ๖ ๕ ที่นักวิจัยต่างชาติต้องจ่ายเป็นเงินสกุลสหรัฐถ้าต้องการเข้ามาอย่างเป็นทางการ โดยมีสถาบันของรัฐรับรอง แต่บางท่านก็มีข้อเสนอแสนดีให้กับผม คือ การพักในเรือนพักกลางเมือง ใช้วิธีเข้า-ออกแบบนักท่องเที่ยวจะดีกว่า

แต่ผมมันคือครับ...มาคือเอาในระดับเมือง ด้วยอาศัยเส้นสายของบรรดาพี่ๆ ชาวหลวงพระบางให้ช่วยไปติดต่อกันรู้จักระดับบ้าน แต่ที่สุดแล้วก็ต้องยอม เมื่อไอ้ความคือคือเริ่มไปสร้างความลำบากใจให้กับ**ไต่บ้านผานม** หลายคนที่ปฏิเสธแบบไม่ให้เสียน้ำใจว่า “เขาเต็มใจให้ผมพักอยู่ที่นี่เพียงเกรงว่า *คุณ*จะมีความผิด” มีตัวอย่างในวันสรุปบทเรียนและเลี้ยงฉลองในบ้านเมื่อปี 2000 ผมกับคณะนายบ้าน กลุ่มแม่หญิง ม่วนซื่นอยู่กับร่าง เบียร์ เหล้ากลั่นจนตึกมากโขงานถึงจะเลิก ไต่บ้านกลุ่มหนึ่งให้ความเห็นว่า สภาพผมตอนนี้ น่าจะค้างเสียทีนี้ อีกกลุ่มแย้งและเกรงว่าจะเกิดปัญหา เขาเถียงกันอย่างจริงจังจนผมรู้สึกตัวเองกำลังสร้างปัญหา รีบตัดบทว่า ผมไม่เป็นไร...ยังไหว ไต่บ้าน 3 คนอาการเพียบแอ้อย ไม่น้อยขันอาสาไปส่งผม ด้วยรถจักร 2 คันประคับประคองกันไปบนเส้นทางมืดมิด เหตุการณ์จั่วรอยแบบนี้ยังมีอีกหลายครั้งตามความสนิทสนมระหว่างผมกับไต่บ้านหลายคนที่จะสมพอกพูนขึ้นตามวันเวลา

ย้ายบางคนใส่ใจกับชีวิตข้ามแดนของผม เกรงว่า “การมาอยู่กับประเทศคอมมิวนิสต์นาน ๆ เข้าเมื่อผมกลับบ้านจะถูกสอบสวน” ผมตอบกลับไป “ที่โรงเรียนผมก็สอนเรื่องเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์และสังคมนิยมบ้างเหมือนกัน” แก้มันคบไหล่ผมเบา ๆ ... ยังมีอีกหลายถ้อยความแสดงความห่วงใยจากแม่ เฒ่า-พ่อเฒ่าฮัก เอื้อย-ฮ้ายฮัก หรือน้องฮักของผมในบ้านผานมหลายต่อคนที่คอยไถ่ถาม ดูแลและคอยช่วยเหลือผมมาตลอด คำขอบคุณในที่นี้ดูจะด้อยค่าไปด้วยซ้ำ สำหรับสิ่งที่ผมได้รับจาก**ไต่บ้านผานม**

2.

การเรียนรู้วิชา “ทฤษฎีการพัฒนา” ของอาจารย์จามะรี เชียงทอง ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในตัวผมอย่างไม่รู้ตัว เป็นเพราะเอกสารเรื่อง “งานท่องเที่ยวศึกษา” ที่อาจารย์มอบหมายให้อ่านแบบรวมหมู่ และขีดเขียนมาส่งเป็นชิ้นเป็นตอนนั้นแหละ คือ จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงมุมมองต่อการท่องเที่ยว เปลี่ยนอย่างไรหรือครับ ก็ชีวิตที่เหลืออยู่ในคราบน้ำกึกศึกษาเก่าๆ วัย 30 อัพ และวิทยานิพนธ์เล่มนี้ คือ ภาพประจักษ์

นี่ยังไม่นับลูกบ้า คอนปปลอมเป็นหญิงในโลกไซเบอร์ เพื่อยียวนนักเที่ยวชายบางคน ผู้นี้กว่า คนประหนึ่งกับตันตุ๊ก หรือโคลัมบัส เทียวค้นหาดินแดนบริสุทธิ์อันไกลโพ้นมาแจกจ่ายฝันให้สาว ๆ คอยกวาดสายตาประณามหยามเหยียดนักเที่ยวคนอื่น โดยเฉพาะคณะฉิ่งฉับจากโรงงาน กรรมกรคนชั้นล่างที่ขอมือที่ปูเสื่อกินคำส้ม เว้าลาว ชมทะเลในวันว่างที่อาเซีย เจ้าแก๊ เจ้ ผู้จัดการไทย-เทศอุดส่าห์ ประกาศให้เป็นวันหยุด....บางพวกขึ้นภูเขา เข้าหมู่บ้านบนคอย แล้วหงุดหงิดเมื่อพบเด็กยืนตีหน้าซื้อแบมือขอสตางค์ เป็นลมชัก-อกอ๊อเป็นจะแตกขามเดินไปเจออะกับรถปิคอัพในช่องข้างบ้านของคนที่เขาเรียกว่าชาวเขา

ขอบพระคุณสำหรับอาจารย์ จามะรี เชียงทอง มา ณ ที่นี้ครับ สำหรับคำถามในวันสัมภาษณ์คอนสอบเข้าที่ทำให้ผมต้องนึกคำตอบอยู่ดลปใหญ่ ว่า ผมเป็นพวกชาตินิยมหรือไม่ ไม่ยกแต่ละข้อสอบภาษาอังกฤษ และการอดรันทนสอนนั่งฟังลูกศิษย์เสนองานแบบหัวคิวแทบจะต่อติดกัน สุดท้าย คือ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่อาจารย์รับเป็นภาระให้ตั้งแต่ปลายฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อนปี 2003

เช่นเดียวกันคำขอบคุณอย่างสุดซึ้งต่อ “ครูตลอดกาล” ซึ่งพรรคพวกบางคนที่เคยผ่านส่งเวียนไปแล้วนิยามให้กับอาจารย์ท่านนี้ - อานันท์ กาญจนพันธุ์ หรือ “ลูกพี่อานันท์” (ของพวกเรา) ผมผูกจิตผูกใจเป็น “อานันท์-เนี่ยน” ไปกับเขาตั้งแต่ยังไม่ได้ก้าวเข้าเรียน ด้วยประทับใจในลีลาคมกริบในการคิดวิเคราะห์ นำเสนอสาระพันความซับซ้อนให้เป็นเรื่องง่ายต่อความเข้าใจ และมักก่อวนคลั่งสมองอยู่เสมอเมื่อฟังจบ

คำขอบคุณในที่นี้รวมไปถึงความกรุณาของอาจารย์หลายท่านที่ไม่ได้กล่าวนาม และอาจารย์แต่ละท่านที่จะกล่าวนาม ดังนี้ อาจารย์ฉลาดชาย รमितานนท์ ให้คำปรึกษาและไต่ถามถึงชีวิตผมมาตั้งแต่ยังเรียนอยู่ปริญญาตรีฝั่งวิทยาศาสตร์ อาจารย์ยศ สันตสมบัติ ไม่เคยปิดโอกาสในการเรียนรู้ของลูกศิษย์คนนี้และคนอื่นแม้แต่น้อย อาจารย์วราวุฒิ ภูริสินสิทธิ์ กับความห่วงใย อาจารย์ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์ เพียง 5 ปี พี่ขงของน้องๆ ไปพ้นจากคำว่าอาจารย์ที่ปรึกษาประจำรหัส 41 อย่างมากมาย มากมายกระทั่งแอบยืมได้คนเดียวเมื่อนึกถึง อาจารย์อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ -พี่ไก่ออกโอกาสให้ผมไปรู้จักชีวิตในมิติของเวลา ถามไถ่และให้ผมได้เต็มทีกับงานโดยไม่ต้องพะวักพะวง

กับงานอื่นที่อยู่ในมือไม้ที่พี่ต้องรับผิดชอบ อาจารย์เกษียร ทานาเบ้ มอบเรื่องราวดีๆ ให้กับลูกศิษย์ได้ อยู่เสมอ อาจารย์เกษม พรายแก้ว จากมหาวิทยาลัยหัวเฉียว กรุณาอัดสำเนาและส่งเอกสารภาษาลาวมา ให้อย่างเร่งด่วน

สำหรับอาจารย์เจ้าของผม อกัญญา เพ็ญพัสกุล ไม่อาจบรรยายใดๆ ด้วยถ้อยคำได้

.....

ที่ว่างส่วนนี้สำหรับอาจารย์ครับ ได้ยินว่า อาจารย์ต้องการเห็นกิตติกรรมประกาศ และ กล่าวที่เล่นทีจริงว่า น่าจะมีพื้นที่ให้เขียนถึงเจ้าลูกศิษย์พวกนี้บ้าง

3.

เป็นเรื่องแย่มากถ้าจะไม่ได้กล่าวถึงและขอบคุณเจ้าภาพร่วม ดังรายนามต่อไปนี้ สมาคมเบคมินตัน “ลานกีฬาด้านวิชาการ” ณ สวนเจ้าครืน (ที่มีสมาชิกร่วมสังฆกรรมมากมายทีเดียว อาทิ พี่วินัย-เจ้ใหญ่-จิว-เสนาะ-ดาเชียร-ฯลฯ) ความอบอุ่นจากพี่น้องๆ ที่อยู่รายล้อมพัฒนาสังคม ฝากคำขอบคุณพิเศษกับไอ้จื่อ (เป๊อ-สำเนียงแม่แจ่ม) ที่คอยเลียบเคียงและเป็นคนฟังที่หน้าขุ่นเอย มากทีเดียว เหล่าสมาคมแม่บ้าน(บ้านอื่น) - แป้ว ปู เพชร พี่โสภิดา และหลานคนใหม่ที่น่ารักของเรา “ชิน ชิน” และลืมไม่ได้ทีเดียวกับ น้องหนึ่ง-ลัดดา เพื่อนร่วมงานใหม่ในรั้วพายัพ

ม่วนชื่นกับชีวิตเบลอๆ บ๊วยท่วยในโรงงานนรก พร้อมกับเจ้า “นัม” และอีน้อง“บอล” ที่แสนน่าล็กกก...และ thesis คู่ขนานเกี่ยวกับอำนาจลึกลับในหอร้างชั้นห้าของนายธวัช ฝาก ความขอบคุณไปถึงสาวน้อยนักเขียนอย่าง “สร้อยแก้ว คำมาลา” ผู้หญิงแสนขุ่นและขี้ลืมแบบ “สาย รุ่ง ทองปลอน” “อาภา อนันตกุล” คอยเตือนบ่อยๆ ทางโทรศัพท์ให้ละวางอดีตเผชิญหน้ากับความ จริงที่ดำรงอยู่ เพื่อน-น้อง-และอีกหลายมิติของมิตรภาพในหนุ่มน้อย “ดำรงพล อินทร์จันทร์” และ “นางแขกแก้ว ศรีวิชัย” ที่ประกาศไว้เมื่อคราวท้องร่วงยกบ้าน ณ เรือนเช่าหน้าวัดอาราม เมืองหลวง พระบางว่า หน้านี้ไม่มีฉันไม่ได้ละ... ที่รัก

เหลียวมองผ่านอดีตยังพบ “แก้ว หนู บี จุน พิฏ และเพื่อน ๆ จากภูมิภาคศึกษา” และ “ดวง” ผู้ทำให้หลวงพระบางมีชีวิตชีวาและเศร้าหม่นคละเคล้ากันไป จบท้ายอีกครั้งกับ แก๊งป่วนเจี้นำโดยพี่หนึ่ง-สุรสม นายอ็ค-ธวัช และคนที่ไม่มีอาจลืมได้ “พี่ชื่น” สาวพะเยาใจมั่น ส่วนพี่เฮง-ไพบุลย์ เฮงสุวรรณ เป็นทุกข์เป็นยากกับติดตามงานในชุดโครงการชายขอบ

แม่อุ๊ด พี่ก๊วย ให้การสนับสนุนและเป็นกำลังใจตลอดเวลาอันยาวนาน คุณตา-คุณยายที่
 จูงมือกันจากไปอย่างสงบก่อนหลานคนนี้จะจบการศึกษา

น้องส้ม-ผึ้ง “เนาวรัตน์ ลินพิศาล” กับความเหนื่อยยาก ลุ้น เสี่ยง และสุขตลอดในชีวิตที่
 ร่วมทางกันมาหลายปี และต่อไปในอนาคต

ท้ายสุด ด้วยธรรมเนียมทางการ ผมอยากส่งหมายสารตรงนี้เพื่อขอบคุณมูลนิธิ
 ชาชาภาว และโครงการมหาบัณฑิต ไทศึกษา ชุด“คนชายขอบ” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุน
 การวิจัย (สกว.) ที่ให้การสนับสนุนทุนการศึกษาในครั้งนี้

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์	ชื่อผานม: “การพัฒน์ทางวัฒนธรรม” ในพื้นที่ท่องเที่ยว แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	
ชื่อผู้เขียน	นายสันติพงษ์ ช้างเผือก	
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชาการพัฒนาสังคม	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	อาจารย์ ดร.อภิญา เพ็ญฟูสกุล	ประธานกรรมการ
	อาจารย์ ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์	กรรมการ
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จามะรี เชียงทอง	กรรมการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานศึกษาที่พยายามทำความเข้าใจต่อกระบวนการสร้างให้ชุมชนแห่งหนึ่งให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยว โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ปฏิบัติการเชิงนโยบายของรัฐที่พยายามเชื่อมโยงการท่องเที่ยว การนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการพัฒนาเข้าไว้ด้วยกัน รวมถึงการพิจารณากระบวนการในการต่อรองสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการพัฒน์ทางวัฒนธรรมของคนอาศัยอยู่ในพื้นที่ท่องเที่ยวแห่งนั้น โดยอาศัยกรอบมโนทัศน์หลักสองกรอบมาช่วยในการวิเคราะห์ คือ การเมืองในการนำเสนอภาพแทนความจริง และการเมืองวัฒนธรรมในพื้นที่ท่องเที่ยว และเลือกบ้านผานม ในแขวงหลวงพระบางของลาวเป็นกรณีศึกษา

จากการศึกษาพบว่า กระบวนการสร้างบ้านผานมให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวนั้น เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขเชิงนโยบายของรัฐ การพัฒนาการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ และต้นทุนทางวัฒนธรรมของบ้านผานมเอง ทว่าการรับรู้ของคนภายนอกเกี่ยวกับสถานภาพใหม่นี้เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตสร้างความหมายให้กับผู้คน สถานที่ และวัฒนธรรมให้มีความน่าสนใจ น่าบริโภค น่าท่องเที่ยวผ่านตัวบทต่างๆ ในโลกของข้อมูลข่าวสาร วงจรในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและรูปแบบวัฒนธรรมมวลชนในท้องถิ่นที่ต่างฝ่ายต่างเข้ามาประชันขันแข่งกันเสนอภาพของผานมอย่างหลากหลายทั้งเสริมกันและขัดแย้งกันโดยความหมายที่ผลิตสร้างขึ้นมาก็ได้เป็นตัวถ่ายทอดสะท้อนความจริงของผานมอย่างตรงไปตรงมาหรือเป็นไปตามเจตจำนงอย่างหนึ่งอย่างใดของผู้เขียนโดยสมบูรณ์ แต่เป็นความหมายที่ผลิตสร้างขึ้นเพื่อจัดระเบียบและสร้างขอบเขตทางสัญลักษณ์ให้กับพื้นที่ผานมหรือใช้

พื้นที่ผานมเป็นอาณาบริเวณของการปฏิบัติการวาทกรรมหรือปฏิบัติการอำนาจชุดอื่นๆ แทรกลงไปในการนำเสนออีกด้วย

ปลายทศวรรษที่ 1990 รัฐได้แสดงบทบาทอย่างชัดเจนมากขึ้นในการเข้ามาจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวผานม ด้วยการดำเนินนโยบาย “บ้านวัดตะนะท่า”(บ้านวัฒนธรรม)เพื่อเชื่อมโยงมิติการท่องเที่ยว การนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการพัฒนาระดับขั้นรากฐานเข้าไว้ด้วยกันท่ามกลางการแข่งขันที่เข้มข้นของตลาดค้าผ้าทอ และของที่ระลึกภายในเมืองหลวงพระบางและโดยรอบ

การดำเนินนโยบายดังกล่าวได้กลายเป็นเงื่อนไขในการเปิดพื้นที่ให้ *ไทบ้านผานม* เข้าไปต่อรองเพื่อบริหารและประดิษฐ์สร้างประเพณีที่แสดงความเป็นสื่อในเวทีการแสดงทางวัฒนธรรม

ส่วนการจัดการพื้นที่ค้าขายตามแนวทางสังคมนิยมของรัฐได้นำไปสู่การเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มสมาชิกศูนย์ส่งเสริมหัตถกรรมกับกลุ่มผู้ค้าในบ้านที่สูญเสียผลประโยชน์จากการจัดการแบบใหม่ และข้อจำกัดทางเศรษฐกิจที่ทำให้ *ไทบ้าน* ต้องดิ้นรนในการเปลี่ยนย้ายตำแหน่งแห่งที่เพื่อบริหารตนเอง บ้าน และสินค้าที่ตนเกี่ยวข้อง รวมทั้งการหาทางเลือกในภาคเศรษฐกิจอื่นหรือพื้นที่การค้าขายใหม่ๆ เพื่อรองรับความไม่แน่นอนในพื้นที่ท่องเที่ยวแห่งนี้ ตามแต่ต้นทุนทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่แตกต่างกันไปในแต่ละคน

Thesis Title	Lue at Phanom: The Cultural Relations in Touristic Space, Luang Prabang Province, Lao P.D.R.	
Author	Mr. Santipong Changpuak	
Master of Arts	Social Development	
Examining Committee	Lecturer Dr. Apinya Feuangfusakul	Chairman
	Lecturer Dr. Anan Ganjanapan	Member
	Assistant Professor Dr. Jamaree Chiengthong	Member

Abstract

The thesis focuses on the social process which transforms a community into touristic space. Such process involves political practices of the state that combines development policies with definitions of ethnic identity. Moreover, emphasis would also be on bargaining process of the people living in that area who also redefine their ethnic identity and involve in different modes of cultural relations. I will utilize two main concepts, namely the politics of representation and cultural politics in touristic space, and have chosen the community of Phanom in Luang Prabang as the area under study.

The study finds out that the process which transforms Phanom village into touristic space involves directly with state policies, international growth of tourism and also Phanom's own cultural capital. The outsiders' perceptions of the place result from the meaning construction process which makes the images of people, place and culture become interesting and fascinating turning them into the object for consumption. Such image construction appears through various kinds of text in the world of information, in the cycle of tourist industry and in the form of popular culture at the local level. These texts compete with one another trying to project various images of Phanom, sometimes they support one another or sometimes contradict with one another. There constructed meanings cannot directly reflect the reality of Phanom . Even the image producers also lose complete control of their own construction. The touristic space has

become the space of discursive practices involving complicated power politics which establish certain symbolic orders for Phanom.

By the end of the 1990s, the state had increasing roles in touristic management in Phanom. They initiated the policy called “Ban vatthanatham” (Cultural Village) in order to combine touristic policy with ethnic identification and also with basic development programs. This happened amid the atmosphere of intense competition in the market of hand-woven textiles and other souvenir goods within the area of Luang Prabang and its vicinity. Such state policy has set up the conditions for bargaining process in which re-definition and invention of traditions that express “Lue-ness” can be seen in public space. The intervention of state in managing the physical space for selling textiles in Phanom according to socialist ideal has resulted in tension and conflict between members of handicraft center and the villagers who lose interest from the new style of management. The study depicts struggling strategies of the villagers trying to find new alternatives in other economic sectors or in new market. Each strategy reflects capital each has in hand. These strategies of re-locations involve attempts of the villagers to redefine their own position, their village and also the meaning involved.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ช
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ญ
สารบัญภาพ	ท
สารบัญตาราง	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 นัยสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา	6
1.3 ทบทวนวรรณกรรม	
1.3.1 “วัฒนธรรม” ของไหลในเวทีท่องเที่ยว	6
1.3.2 การนำเสนอภาพแทนความจริง: กระบวนการไม่ไร้เดียงสา	11
1.3.3 อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: เวทีแห่งการต่อรองของผู้คน	18
1.4 กรอบแนวคิดและหน่วยการวิเคราะห์	23
1.5 ขอบเขตและวิธีวิจัย	
1.5.1 พื้นที่ศึกษา	25
1.5.2 การเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูล	26
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	26
1.7 การนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์	27
บทที่ 2 ลาว: ประเทศชายขอบในระบบทุนนิยมโลก	
2.1 จินตนาการใหม่มุ่งสู่ทุนนิยมโลก	29
2.2 หลวงพระบาง: หัวใจของการท่องเที่ยวลาว	39
2.3 สรุป	43

บทที่ 3 ยินดีต้อนรับสู่บ้านผานม

3.1 การเมืองเรื่อง “ที่มา” ของไทลื้อผานม	45
3.2 ผานม: ข้าช้อยในร่มขาว	52
3.3 ผานม: คนใหม่สังคมนิยม	67
3.4 ผานม: ชีวิตในบ้านท่องเที่ยว	69
3.5 สรุป	76

บทที่ 4 การประชันขันแข่งเพื่อนำเสนอภาพผานม

4.1 ผานมในภาพสร้างของลาว	80
4.2 ผานมในภาพสร้างของบ้านพี่เมืองน้อง	88
4.3 มูลค่าของ “ผานม” ในหนังสือนำเที่ยวระดับโลก	102
4.4 สรุป	106

บทที่ 5 การคืนรนต์รองของไทบ้านผานม

5.1 ปฏิบัติการบ้านวัฒนธรรมในพื้นที่ท่องเที่ยว	109
5.2 ความลักลั่นในการประดิษฐ์สร้าง “ความเป็นลื้อ”	113
5.3 แรงเสียดทานของการจัดการพื้นที่ค้าขาย	121
5.4 การคืนรนต์ของผู้หญิง 5 คน	130
5.5 บ้านวัฒนธรรม: ความลักลั่นและการต่อรองของไทผานม	143
5.6 สรุป	148

บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา

6.1 ข้อค้นพบจากการศึกษา	149
6.2 ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎี	155
6.3 นัยต่อการพัฒนาสังคม	157

บรรณานุกรม	160
------------	-----

ประวัติผู้เขียน	172
-----------------	-----

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1.1 พื้นที่ศึกษา บ้านผานม	25
3.1 รมเกียรติ์ในบันทึกของ Lefevre ปี ค.ศ.1895	55
3.2 แม่แสนจันดากับแม่ปะพัน อดีตช่างทอผ้าให้ราชสำนัก	65
3.3 สโมสรรกลางหมู่บ้าน	70
3.4 ร้านค้าของเอกชนร้านหนึ่งที่เปิดขายในบ้านผานม	70
3.5 แผนผังบริเวณศูนย์ศิลปวัฒนธรรมบ้านผานม	72
เสนอโดยโครงการศึกษาสร้างแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว	
4.1 เทปชุดถิ่นหนึ่งในงานวัด	83
4.2-4.3 บนรถ 6 ล้อในขบวนพาเหรดเปิดปีท่องเที่ยวของแขวงหลวงพระบาง	85
4.4-4.5 ขบวนแห่ของสาวล้อและการฟ้อนเผ่าลื้อหน้าปะรำพิธี	85
4.6-4.11 งานแสดงบางชุดในงานบุญเผ่าลื้อ	86
4.12 ภาพ ก.	97
4.13 ภาพ ข.	97
4.14 การนำเสนอผานมในหนังสือแนะนำเที่ยว “สะบายดีหลวงพระบาง”	100
5.1 ผ้าผืนนี้ได้รางวัลรองชนะเลิศการประกวด	139
ในงานเปิดปีท่องเที่ยวลาวประจำแขวงปีค.ศ.2000	

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
2.1 แสดงจำนวนนักท่องเที่ยว-ที่พัก-ตัวแทนบริษัททัวร์และสถานที่ท่องเที่ยว ในแขวงหลวงพระบาง ตั้งแต่ปี 1995-2001	42
5.1 ข้อมูลเบื้องต้นของผู้หญิงทั้ง 5 กรณี (ปี ค.ศ.2002)	131
5.2 การเปรียบเทียบต้นทุน ค่าไรและเวลาในการทอผ้าเช็ดมือ ระหว่างลงทุนเองและมีคนลงทุนให้	141

บทที่ 1

บทนำ

เมื่อถึง “หลวงพระบาง” ทำไม นักท่องเที่ยวเกือบทุกคนต้องไปที่นั่น ...บ้านผานม

Guide Book นำทางอธิบายสั้นๆ ที่นี้เป็นแหล่งผ้าทอ เลือกรื้อไว้เป็นของที่ระลึก เป็นบ้านชนกลุ่มน้อยเผ่าลื้อในประเทศลาว มีวัฒนธรรมประเพณีแปลกตาน่าสนใจ

อ่านลึกในหนังสือ-ผ่านตากับสารคดีโทรทัศน์ บ้านนี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจะเหมือนไทลื้อในประเทศไทย-จีน-พม่า หรือไม่ ต้องไปเทียบกัน

ในสื่อว่า อดีตคนบ้านนี้เคยเป็นข้ารับใช้เจ้ามหาชีวิตหลวงพระบาง ทอผ้า ฟ้อนรำ ขับดนตรี เป็นช่างฝีมือ ปัจจุบัน คือ หมู่บ้านท่องเที่ยวเลื่องชื่อ ...น่าเสียดายวิถีชีวิตกำลังเปลี่ยนไป

www.vientianetimes.com เดือนพฤศจิกายน 1999 รายงานข่าว บ้านผานม จะเป็น First Model Cultural Village ของแขวงหลวงพระบาง

แรกสำรวจเพื่อประเมินความเป็นไปได้ในการศึกษา พี่ชายชาวหลวงพระบางสงสัย คุณจะไปศึกษาทำไม... ที่นั่นแทบไม่เหลือความเป็นลื้ออยู่แล้ว

1.1 นัยสำคัญของปัญหา

นับแต่การประกาศใช้กลไกเศรษฐกิจใหม่ หรือนโยบายจินตนาการใหม่ในราว ค.ศ.1986 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) โลกสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ไม่กี่แห่งในภาคพื้นทวีปเอเชียแปซิฟิกเริ่มปรับทิศทางการพัฒนาประเทศไปสู่ระบบทุนนิยมโลกมากขึ้น

ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านหลัก คือ การเริ่มเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้น เปิดให้ต่างประเทศเข้ามาลงทุนในกิจการบางชนิด อาทิ อุตสาหกรรมอาหาร อุตสาหกรรมป่าไม้ การพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร อุตสาหกรรมเพื่อจำหน่ายและส่งออก รวมถึง การนำเข้าฐานทรัพยากรที่มีอยู่มาก สร้างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เช่น การสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำสาขาของแม่น้ำโขงเพื่อขายไฟฟ้าให้กับประเทศไทย การให้สัมปทานทำไม้ ในป่ารอยต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งไทย เวียดนาม หรือ การให้ประทานบัตรเหมืองแร่ทางตอนเหนือของประเทศ เป็นต้น

ในระดับอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (The Greater Mekong Subregion:GMS) ประเทศลาวเข้าร่วมเป็นสมาชิกภาคีเพื่อความร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าและการลงทุนนับแต่ปี ค.ศ.1992 ภายใต้กรอบความสัมพันธ์ดังกล่าว การท่องเที่ยว คือ สาขาความร่วมมือด้านหนึ่งที่รัฐบาลลาวให้

ความสนใจอยู่ไม่น้อย (ดูเพิ่มในบงกช, 2541) ช่วงท้ายๆ ของแผนการพัฒนาเศรษฐกิจห้าปีฉบับที่สี่ (ค.ศ.1996-2000) ท่ามกลางความอึมครึมของวิกฤตเศรษฐกิจในโลก รัฐบาลลาวจัดให้การท่องเที่ยวเป็นแผนงานลำดับหนึ่ง โดยเชื่อว่า การท่องเที่ยวจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ขยายและเปิดกว้างการพัวพันร่วมมือกับภายนอก ขกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เป็นช่องทางหารายได้เข้าประเทศ รวมถึงเผยแพร่วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติลาวให้ชาวโลกได้รับรู้ (เนชั่นสุดสัปดาห์, มิถุนายน 2542 , เวียงจันทน์ใหม่, 19 พฤศจิกายน 1999)

Visit Laos Year 1999–2000: Laos –“Your New Love”

จุดเริ่มต้นของการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในระดับโลก รัฐบาลลาวคาดการณ์ว่า ระหว่างปีท่องเที่ยวนี้จะทำให้นักท่องเที่ยวต่างประเทศเพิ่มจำนวนขึ้น 5 เท่าตัว จากเดิมมีประมาณ 5 แสนคน (ปี1998) เป็น 2.5 ล้านคน เมื่อสิ้นสหัสวรรษ การท่องเที่ยวจะกลายเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้เข้าประเทศมากที่สุด (Engelmann, 1999: 45) มีการคาดการณ์ว่า ปี ค.ศ. 2000 จะมีรายได้ถึง 200 ล้านดอลลาร์สหรัฐ (กรุงเทพธุรกิจ, 8 กันยายน 2542) แนวโน้มดังกล่าวสอดคล้องกับการประมาณการในระดับโลกของ World Tourism Organization (WTO) ที่ว่า สองทศวรรษต่อจากนี้ไป การท่องเที่ยวจะเป็นอุตสาหกรรมลำดับต้นๆ ของโลกที่มีเม็ดเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 2 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และจะมีนักท่องเที่ยวราว 1.6 พันล้านคนเดินทางไปทั่วทุกแห่งของโลก (UNESCO , 1999: 26-27)

ตัวเลขเศรษฐกิจของภาคการท่องเที่ยวที่เติบโตอย่างต่อเนื่องเท่ากับย่ำไวหาร การท่องเที่ยว คือ หนทางสู่การพัฒนาให้ขริบขลังจริงจังยิ่งขึ้น เวทีการเมืองระดับโลกขนานรับการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการเมื่อที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ปี ค.ศ.1967 เป็นปีแห่งการท่องเที่ยวสากล (International Tourist Year of 1967) มีคำขวัญสวยหรู “การท่องเที่ยว คือ พื้นฐาน และกิจกรรมที่พึงประสงค์ของมนุษย์ ประชาชนและรัฐบาลทั่วโลกควรให้การส่งเสริมสนับสนุน” (Wood, 1993: 49-51)

ทำไม การท่องเที่ยวถึงกลายเป็นสิ่งสำคัญ ?

มรดกของสังคมยุคทันสมัย ชีวิตในอุตสาหกรรมด้านหนึ่ง คือ ส่งผลให้ผู้คนจำนวนมาก มาใช้ชีวิตเชิงเบิ่หน้าย อี้อัดคดคันกับการทำงานเป็นเวลา แล้วจึงกลับบ้าน ซ้ำอยู่ทุกเมื่อเชิ่วัน ดังนั้น การได้ใช้เวลาช่วงหนึ่งท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ ด้วยการเคลื่อนย้ายไปสู่อาณาบริเวณ

แปลกตา สวยงาม มีสีสัน น่าตื่นเต้น คือ ประสบการณ์ของความทันสมัยเปรียบประหนึ่งปริณิชนของปฏิบัติการทางสังคมที่แยกตัวชัดจากการทำงาน อีกทั้งการท่องเที่ยวยังช่วยบ่งชี้สถานภาพของบุคคล ดังคำกล่าวของ Feifer (1985 อ้างใน Urry, 1990) “ถ้าไม่ได้ออกเดินทางท่องเที่ยวก็เหมือนไม่ได้เป็นเจ้าของรถสักคัน หรือบ้านสวยๆ สักหลัง ”

นับแต่ทศวรรษที่ 1980-1990 การท่องเที่ยวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวมเติบโตอย่างก้าวกระโดด พร้อมกับการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจเอเชีย นักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในแถบนี้มีทั้งชาวตะวันตก กลุ่มนักท่องเที่ยวญี่ปุ่น และบรรดากลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เช่น ฮองกง เกาหลีใต้ ไต้หวัน ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวกรองรับความต้องการ ผนวกกับราคาค่าต้นทุนการท่องเที่ยวที่เหมาะสม ราคาถูก ส่วนเหตุปัจจัยอื่นที่ทำให้ชาวตะวันตกเดินทางมาบริเวณนี้เพิ่มขึ้น เพราะกระแสการเคลื่อนย้ายจากศูนย์กลางการท่องเที่ยวเดิมที่มีความแออัดหนาแน่น และผลจากความต้องการบริโภคสถานที่ที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมใหม่แตกต่างไปจากเดิม (Hitchcock and eds., 1993: 1-4)

ช่วงเวลาที่ผ่านมามีการถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์ถึงผลกระทบของการท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่ (mass tourism) ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม แต่ธุรกิจแขนงนี้กลับสร้างภาพให้คนอยู่ในฐานะอุตสาหกรรมไร้เดียงสา นุ่มนวล ลงทุนต่ำ และมีผลกระทบต่อการสังคมวัฒนธรรม-ชนชาติน้อยกว่าเมื่อเทียบกับบรรดาอุตสาหกรรมประเภทอื่นในยุคสมัยเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ปลายศตวรรษที่ 20 ความพยายามในการรักษานิยามอุตสาหกรรมท่องเที่ยวขนาดใหญ่ให้มีภาพลักษณ์ดีดังเดิมกลับยากยิ่ง ด้วยแรงเสียดทานจากการเคลื่อนไหวได้ตอบวิพากษ์อย่างถอนรากถอนโคนต่อการพัฒนาทุนนิยมโลกของเครือข่ายสิ่งแวดล้อม กลุ่มทางสังคมต่างๆ อาทิ กลุ่มสิทธิมนุษยชน แรงงานเด็ก-สตรี ก่อปรกับกระแสการโหยหาความดั้งเดิมของวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงไม่น่าแปลกใจ ถ้าในโครงข่ายข้อมูลข่าวสารและคมนาคมอันสลับซับซ้อนเราจะพบการผลิต ดอกย้ำ แจกจ่ายชุดความหมายใหม่ๆ ในการนิยามการท่องเที่ยวอย่างมากมาย เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ (ecotourism) การท่องเที่ยววัฒนธรรม (cultural tourism) การท่องเที่ยวชาติพันธุ์ (ethnic tourism) ทั้งหมดนี้มีข้อน่าสังเกต ก็คือ นิยามการท่องเที่ยวแบบนี้พยายามดึงเอาสัญลักษณ์ของสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม มาผนวกรวมเข้ากับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ภายใต้การหิบบิคมคำศัพท์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน มาเป็นกรอบในการอธิบาย

การดึงดูดชนท้องถิ่นเข้าสู่เวทีท่องเที่ยว ทั้งรูปของการนิยามแบบเก่าเพื่อรองรับทัวร์ขนาดใหญ่ หรือรูปของการนิยามแบบใหม่ที่น่าเสนอการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ เที่ยวชมไพร

หรือเรียนรู้ภูมิปัญญา ฯลฯ ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์รูปแบบใหม่ๆ ขึ้น (van den Berghe and Keyes, 1984)

Robert E. Wood(1984) วิเคราะห์บทบาทของรัฐในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ว่า รัฐมีบทบาทในฐานะผู้กระทำการ เป็นทั้งนักวางแผนการพัฒนา(planner of tourism development) นักการตลาด (marketer of cultural meanings) และผู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม(arbiter of cultural practices) โดยเห็นได้จากการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวรัฐจะใช้งบประมาณมหาศาลจากเงินกู้ภายนอก เช่น ธนาคารโลก มาลงทุนในบริการ โครงสร้างพื้นฐาน อาทิ สนามบิน โรงแรม ที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มนายทุน-ผู้ประกอบการมากกว่าคนท้องถิ่น

Wood ยังกล่าวอีกว่า ในกระบวนการทำให้วัฒนธรรมเป็นสินค้าในตลาดท่องเที่ยว รัฐจะเพิ่มการแทรกแซงโดยตรงต่อกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ โดยจะทำตัวเป็นนักการตลาด และผู้กำหนดนิยามอัตลักษณ์ของชาติ มรดกทางวัฒนธรรม และจัดความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเสียใหม่ พร้อมไปกับการนิยามความหมาย “ความทันสมัย” (เช่น การสร้างโรงแรมมาตรฐานระดับสากล) ผ่านลงไปในพื้นที่การท่องเที่ยว ขณะเดียวกันการท่องเที่ยวได้กลายเป็นเวทีทางการเมือง เปิดช่องให้คนท้องถิ่นเข้าไปต่อรองเพื่อผลประโยชน์ เกิดกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ปรากฏในการเมืองระดับชาติ หรือระดับโลกได้เช่นกัน

การให้น้ำหนักกับบทบาทของรัฐ ในบทความของ Wood มองข้ามความซับซ้อนและขัดกันเองระหว่างหน่วยงานรัฐด้วยกัน อีกทั้งยังละเลยคอบทบาทของเหล่าบรรดานายหน้า กลุ่มทุนข้ามชาติที่มีอิทธิพลต่อวงการท่องเที่ยว เช่น เครือข่ายธุรกิจโรงแรม-สถานบริการ บริษัททัวร์ การบินพาณิชย์ โดยเฉพาะสื่อต่างๆ ที่มีผลต่อการนำเสนอภาพแทนความจริงของวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมาก ตัวอย่างชัดเจนประการหนึ่ง คือ กลุ่มชาวเขาในประเทศไทยจะถูกนำเสนอภาพผ่านเวทีท่องเที่ยวว่า เป็นสิ่งแปลกประหลาด เป็นชนเผ่าดั้งเดิม ไม่แปดเปื้อนอารยธรรม และเป็นของจริงแท้หรือภาพลักษณ์ของภาคเหนือของประเทศไทย (Cohen, 1986: 308) ทั้งๆ ที่วาทกรรมหลักเกี่ยวกับชาวเขาในสังคมไทย คือ ตัวการทำลายป่า ภัยความมั่นคง และยาเสพติดที่ต้องมีการจัดการอย่างเด็ดขาด ในระดับนโยบายและปฏิบัติการของรัฐไทยเกี่ยวกับชาวเขาจึงมีความแย้งขัดกันเอง เช่น ฝ่ายปกครองและความมั่นคงต้องการกำจัดผืนให้หมดไป แต่หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวกลับเสนอภาพชาวเขาผูกติดอยู่กับไร่ฝิ่น ในฐานะความจริงแท้อย่างหนึ่งที่ควร ไปเยี่ยมชม (van den Berghe and Keyes, 1984) หรือความลึกลับในกรณีของกรมป่าไม้ต้องการควบคุมพื้นที่ป่าด้วยการประกาศเขตอนุรักษ์ พยายามอพยพชาวเขาออกไป แต่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกลับส่งเสริมกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนชาวเขาที่ตั้งถิ่นฐานในเขตป่า เป็นต้น

สำหรับประเทศลาว เปิดตัวด้านการท่องเที่ยวคล้อยตามหลายประเทศในแง่ของการนำเอาความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จารีตประเพณีทั้งท้องถิ่น -ชาติ ภูมิทัศน์ธรรมชาติมาเป็นจุดดึงดูดความสนใจในตลาดท่องเที่ยว เช่น โปรแกรมทัวร์ทางวัฒนธรรมจะบรรจุเอาการเยี่ยมชมชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ไว้แทบทุกรายการ

หมู่บ้านผานม ถือเป็นชุมชนชาติพันธุ์แห่งหนึ่งในประเทศลาวที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ความสนใจดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพราะพื้นที่ทางกายภาพของบ้านผานมตั้งอยู่ใกล้กับตัวเมืองหลวงพระบาง แหล่งท่องเที่ยวเลื่องชื่อของลาวที่ได้รับการประกาศจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นมรดกโลกอย่างเป็นทางการเมื่อต้นปี ค.ศ.1998 แต่ความสนใจและรับรู้ของนักท่องเที่ยวต่อบ้านผานมเกิดจากกระบวนการนำเสนอภาพให้บ้านผานมเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวผ่านสื่อ หรือตัวแทนนาชนิค อาทินางีสื่อนำเที่ยว สารคดี ภาพถ่าย เป็นต้น

ภายใต้กระบวนการดังกล่าวพื้นที่บ้านเรือน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ประเพณี พิธีกรรม ฯลฯ ที่เคยเคยเป็นทรัพยากรของคนในชุมชนได้กลายสภาพเป็นพื้นที่ท่องเที่ยว หรือ พื้นที่ในการบริโภคสำหรับคนภายนอก ดังนั้น “พื้นที่ท่องเที่ยว” จึงไม่ใช่พื้นที่ที่กลวงเปล่า ล่องลอย เกิดเองตามธรรมชาติ ทว่าเป็นเรื่องของกระบวนการในการสร้างทางสังคมที่มีหลายลักษณะหลากหลายแบบแผน เช่น การสร้างความเป็นอื่น การสร้างความจริงแท้ กระบวนการนี้ยังเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องกับภาคปฏิบัติการวาทกรรมในบริบทเชิงโครงสร้างของการพัฒนาประเทศและการพัฒนาการท่องเที่ยวที่กลุ่มผู้กระทำการในสังคมพยายามเข้ามาช่วงชิงต่อรองทางอำนาจทั้งในเชิงรูปธรรม และสัญลักษณ์เพื่อสถาปนาความหมาย/ความจริง และดำเนินการในพื้นที่นั้นๆ ได้

ในทางกลับกัน คนในชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะสมาชิกที่ต้องปฏิสัมพันธ์อยู่ในพื้นที่นั้นก็หาใช่จะเป็นผู้ถูกกระทำหรือคนถูกท่องเที่ยว ผู้ไร้ปฏิกิริยาตอบสนองไม่

กระบวนการในการสร้างชุมชนชาติพันธุ์ให้เป็นพื้นที่การท่องเที่ยวจะมีลักษณะไหน สร้างผ่านกลไกอะไรบ้าง และผลของมันเป็นเช่นไร และรัฐ ในฐานะผู้กระทำหลักจะใช้ปฏิบัติการเชิงนโยบายอะไร และอย่างไร เพื่อช่วยในการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาประเทศ และการนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

ผู้คนในชุมชนแต่ละกลุ่มมีปฏิกิริยาได้ตอบสนอง เลือกตีความ ให้ความหมาย และปฏิบัติการอย่างไรบ้าง ในเงื่อนไขและบริบทใด

นี่คือ คำถาม และสิ่งทีงานศึกษาคั้งนี้สนใจยิ่ง

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจต่อกระบวนการในการสร้างชุมชนสื่อผ่านให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวของกลุ่มผู้กระทำการต่างๆ ในบริบทของการท่องเที่ยว
2. เพื่อศึกษาภาคปฏิบัติการเชิงนโยบายของรัฐที่นำมาใช้ในการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเข้ากับการนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมโลก
3. เพื่อศึกษากระบวนการในการต่อรอง สร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมของชาวผ่านในแต่ละกลุ่มว่าเป็นเช่นไร มีเงื่อนไข และบริบทอะไรถึงแสดงออกมาเช่นนั้น

1.3 การทบทวนวรรณกรรม

งานศึกษาครั้งนี้มีการทบทวนวรรณกรรมแยกออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ ประเด็นแรก เป็นการทำความเข้าใจกับแนวคิดวัฒนธรรมในงานศึกษาการท่องเที่ยวที่ผ่านมาว่าเป็นเช่นไร มีข้อถกเถียง การคลี่คลาย และแนวทางการศึกษาราวๆ อย่างไรบ้าง ทั้งหมดอยู่ภายใต้หัวข้อ “วัฒนธรรม” ของไหลในเวทีท่องเที่ยว ประเด็นที่สอง ว่าด้วยเรื่อง การนำเสนอภาพแทนความจริง : กระบวนการไม่ไร้เดียงสา ซึ่งเป็นการทบทวนมโนทัศน์เกี่ยวกับ กระบวนการนำเสนอภาพแทนความจริงเพื่อให้เข้าใจเทคนิคอำนาจที่ใช้ปฏิบัติการเพื่อบริหารความหมาย-ความจริงที่มีอยู่ในสังคมอย่างสลับซับซ้อน และประเด็นสุดท้าย เป็นการทำความเข้าใจกับงานศึกษาเรื่อง อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษากลุ่มไทลื้อภายใต้หัวข้อ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: เวทีในการต่อรองของผู้คน

1.3.1 “วัฒนธรรม” ของไหลในเวทีท่องเที่ยว

ธรรมชาติ - วัฒนธรรม คู่เคียงสำคัญในการโฆษณาประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในโลกปัจจุบัน หากย้อนไปก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะนัยของคำว่า “วัฒนธรรม” ในสายตาของนักทฤษฎีทันสมัยยุคแรกๆ กลับมีนัยหมิ่นเหม่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะเห็นว่า วัฒนธรรม เป็นข้อตรงข้ามกับความทันสมัย วัฒนธรรมคือการสืบทอดมาแต่อดีตโดยไม่เปลี่ยนแปลง และเป็นพลังอันเข้มแข็งที่สร้างข้อจำกัดและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมโลก แต่ท้ายที่สุดนักทฤษฎีทันสมัยปักใจเชื่อว่า ไม่มีวัฒนธรรมใดหลีกเลี่ยงพลังความทันสมัยไปได้

ปลายทศวรรษ 1960 ตลอดทศวรรษ 1970 นักคิดสำนักทฤษฎีพึ่งพา นักทฤษฎีอื่นๆ เช่น สายมาร์กซิสต์ พวกทฤษฎีระบบโลก พุ่งเป้าวิพากษ์วิจารณ์ต่อการอธิบายระบบทุนนิยมโลก และการพัฒนาภายใต้ทฤษฎีทันสมัย ทำลายต่อคำนิยาม เกณฑ์การแบ่งความทันสมัยของประเทศต่างๆ ด้วยการพัฒนา งานของ Frank ก็ตัวอย่าง เขาเห็นว่า การที่โครงสร้างทุนนิยมโลกผนวกเอาสังคมจารีตประเพณี เข้าไปสู่กับการพัฒนาให้ทันสมัยไม่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับเป็นการแย่งยึดส่วนเกินเป็นทอดๆ จากบริเวณล้าหลังไปสู่ประเทศศูนย์กลาง ส่งผลให้ประเทศโลกที่สามเกิดสภาพด้อยพัฒนายิ่งขึ้น (ดูเพิ่มในสมศักดิ์, 2533 หรือ Larrain, 1994)

ผลจากการวิพากษ์ทฤษฎีทันสมัยอย่างหนัก อย่างน้อย ช่วงนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ทฤษฎีทันสมัย สร้างเวทีถกเถียงเกี่ยวกับการอธิบายอย่างเป็นสากลต่อคำถาม “วัฒนธรรมประเพณีเป็นตัวต่อต้านการพัฒนา...จริงหรือ” บรรดานักทฤษฎีทันสมัยรุ่นใหม่พยายามขบคิดทบทวนอย่างหนัก จะทำอย่างไรให้วัฒนธรรมถูกใช้ ถูกสร้างใหม่ หรือสามารถเป็นส่วนหนึ่ง เลยเถิดไปถึงการเป็นพลังในการสนับสนุนการพัฒนาและความทันสมัยได้ (Wood, 1993: 48-70)

การท่องเที่ยว กิจกรรมสำคัญของทุนนิยมโลกแขนงหนึ่งพิศสมัยต่อคำว่า “วัฒนธรรม” ไม่น้อยไปกว่ากิจกรรมใด ถ้าลองพิจารณาพัฒนาการแวดวงการศึกษาเรื่องท่องเที่ยว อาจจำแนกได้คร่าวๆ ดังนี้

แนวทางการศึกษาในยุคทันสมัย มอง “วัฒนธรรม” ก่อนข้างยุคหนึ่ง เป็นความจริงแท้ดั้งเดิมงานแนวนี้มีลักษณะการศึกษาเชิงประจักษ์ แบ่งข้อวิเคราะห์ กลุ่มที่ศึกษาผลกระทบการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือผู้ถูกท่องเที่ยว เริ่มต้นด้วยคำถามว่า “การท่องเที่ยวทำให้เกิดการอนุรักษ์ หรือทำลายวัฒนธรรม(คนท้องถิ่น-ทั้งในแง่อัตลักษณ์ ความจริงแท้ดั้งเดิม)” ชิ้นงานเลื่องชื่อทรงอิทธิพลต่อแวดวงการศึกษา คือ งานวิเคราะห์เทศกาล Alarde ในเมือง Fuenterrabia ของ Greenwood (1977) กล่าวว่า พิธีเฉลิมฉลอง อันเป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะและความเป็นปึกแผ่นของชาวเมืองได้ถูกเทศบาลแทรกแซงจนทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าบริการนักท่องเที่ยว จนกระทั่งนำไปสู่การทำลายวัฒนธรรมอย่างเบ็ดเสร็จในที่สุด (อ้างใน Wilson, 1993: 31-47)

ตรงกันข้าม ผู้ศึกษาผลกระทบการท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งมีสมมติฐานว่า วัฒนธรรมประเพณีของคนท้องถิ่นมีความยืดหยุ่น ปรับตัว ไม่ใช่สูญหายหรือถูกทำลายจากการท่องเที่ยวอย่างที่กล่าวอ้าง งานศึกษาชุมชน Amish ในประเทศสหรัฐอเมริกาของ Buck (1978) กล่าวถึงอุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้เสนอภาพชาว Amish ให้เป็น พวกแปลกประหลาด มีการทำให้ของจริงแท้ (authentic) ได้รับการประดับประดาตกแต่งจนน่าสนใจ (staged attraction) สำหรับผู้มาเยือน เช่น มีการเปิดพิพิธภัณฑ์ชาว Amish และการท่องเที่ยวก็ไม่ได้ทำลายวัฒนธรรมชาว Amish แต่อย่างใด

เพราะพวกเขาสามารถรักษาระยะห่าง (boundary maintenance) ของพวกเขากับนักท่องเที่ยวหรือโลกภายนอกได้ โดยมีแรงขับเคลื่อนจากความเชื่อทางศาสนาเป็นตัวกำกับอีกทางหนึ่ง

วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Philip McKean ในปี 1973 ได้ข้อสรุปใกล้เคียงกัน เขาศึกษาประเพณีร้ายรำของชาวบาห์ลีในบริบทการท่องเที่ยวพบว่า การร้ายรำของชาวบาห์ลีมีย่านาและ ความหมายน้อยลงในปัจจุบัน กระนั้นก็ตามชาวบาห์ลียังสามารถแยกแยะการแสดงออกในพิธีกรรม ศักดิ์สิทธิ์ กับ การแสดงโชว์ต่อนักท่องเที่ยวได้อย่างชัดเจน (Wilson, 1993)

งานกลุ่มนี้ แม้จะพิจารณาผู้ถูกท่องเที่ยวในฐานะผู้กระทำความผิดขึ้น แต่ยังมีฐานคิดว่า วัฒนธรรม เป็นความจริงแท้ประการหนึ่ง และมีความโน้มเอียงในการประเมินผลกระทบเชิงบวก ข้อ ถกเถียงแบบแบ่งข้าง/แยกขั้วไม่ได้จำกัดตัวอยู่แค่แวดวงการศึกษา สังคมระดับกว้างก็ไม่อาจข้าม พ้น อาทิ ด้านหนึ่งโจมตีว่า การท่องเที่ยวสร้างมลพิษต่อวัฒนธรรมเป็นที่มาของการสูญเสียเอกลักษณ์ท้องถิ่น และทำให้ชาวบ้านเกิดลัทธิเอาอย่างนักท่องเที่ยว อีกด้านหนึ่งแย้งว่า การท่องเที่ยว เป็นสิ่งดีทำให้คนท้องถิ่นหันกลับมาฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมของตน เป็นต้น

แนวทางที่ศึกษาวัฒนธรรมท่องเที่ยว พิจารณาด้านนักท่องเที่ยว หรือมองการท่องเที่ยวในฐานะการจาริก พิธีกรรมหรือกิจกรรมทางสังคมประการหนึ่ง งานศึกษากลุ่มนี้แตกแขนงครอบคลุมหลายสาขาประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงอย่างกว้างขวาง คือ ประสพการณ์การท่องเที่ยวที่ได้รับ เป็นของจริง หรือ สิ่งประดิษฐ์ใหม่กันแน่

Boorstien (1964) กล่าวว่า นักท่องเที่ยวไม่ได้ประสบกับความจริงของโลกภายนอกโดยตรงจากการไปเที่ยว ถ้าจะพบก็ได้เพียงแค่เหตุการณ์สมมติขึ้นเท่านั้น (pseudo-event) เขาวิจารณ์ว่า เหตุการณ์สมมติ (ในการท่องเที่ยวแบบทัวร์หมู่) เป็นผลจากระบวนการทำให้วัฒนธรรมเป็นสินค้า และทำให้ประสพการณ์การท่องเที่ยวกลายเป็นสิ่งที่คล้ายกันไปเสียหมด ด้าน MacCannell (1973) ให้เหตุผลว่า เหตุการณ์สมมติไม่ได้เป็นเพราะตัวนักท่องเที่ยวพยายามไปค้นหาความจริงแท้ (inauthentic) แต่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมในการท่องเที่ยวมากกว่า เขาเสนอให้ใช้แนวคิดเรื่อง staged authenticity โดยเชื่อว่า นักท่องเที่ยวพยายามค้นหาความจริงแท้ เข้าไปให้ลึกถึง เบื้องหลัง (back stage) สิ่งทีปรากฏต่อหน้าพวกเขาแล้ว แต่-ความพยายามก็ล้มเหลวโดยสิ้นเชิง (MacCannell, 1973: 589-603 ดูประเด็นถกเถียงเพิ่มใน Cohen, 1988 , Urry, 1990 , Corrigan, 1997 และ Wang, 1999)

Urry (1990) ใช้แนวคิดหลังทุนสมัยวิพากษ์ข้อเสนอ MacCannell ว่า พื้นที่การจับจองของนักท่องเที่ยวจะถูกสร้างผ่านสัญญาต่างๆ การท่องเที่ยวจึงเป็นการรวบรวมเอาสัญญานเหล่านั้นเข้ามาไว้ด้วยกัน ดังนั้น นักท่องเที่ยวไม่ได้ค้นหาความจริงที่จริงแท้ ทว่าพยายามค้นหาสัญญานความจริงในพื้นที่นั้นมากกว่า Erick Cohen (1988) ตั้งข้อสังเกตว่า เป็นธรรมดาที่การวิเคราะห์ผล

กระทบของการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมในงานศึกษาขุคนี้ จะออกมาแ่งลบเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีสมมติฐานว่า การท่องเที่ยวทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า (commoditization) และวัฒนธรรมที่เป็นของจริงแท้ (real authenticity) จะถูกแทนที่โดยการสร้างของเทียมขึ้น (stages authenticity)

แนวทางการศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลังทันสมัย แนวทางการศึกษาในขุคนี้พยายามจะหลุดพ้นการศึกษาการท่องเที่ยวแบบแบ่งขั้ว หันมาให้ความสนใจ “วัฒนธรรม” ในแง่ที่ไม่ใช่สิ่งที่มีมาตามธรรมชาติ หรือเป็นหน่วยความจริงแท้แต่ดั้งเดิม วัฒนธรรม เป็นเรื่องของกระบวนการสร้างสัญลักษณ์ที่ยังมีการช่วงชิง และสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา วรรณกรรมส่วนนี้มีการศึกษาอย่างมากมาย ผมจะเลือกเพียงบางกลุ่มที่เด่นชัด ดังนี้

กลุ่มที่เน้นการสร้างความหมายทางสังคม (social construction or constructivism approach) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ นักวิชาการกลุ่มนี้หลายต่อหลายคนพยายามตอบคำถามว่า เราจะสามารถเข้าใจกระบวนการที่สิ่งประดิษฐ์ หรือ การสร้างภาพให้ของประดิษฐ์ได้รับการยอมรับว่าเป็น ความจริงแท้ในสังคมได้อย่างไร ??? Hanson (1989) เห็นว่า การสร้างประเพณีใหม่ เป็นเรื่องปกติธรรมดาที่อยู่ในพัฒนาการทางวัฒนธรรม ผู้สร้าง เป็นคนจากภายนอก (เช่น นักมานุษยวิทยา) พอกๆ กันกับคนภายใน (Hanson, 1989: 890-902)

Wang (1999) นักวิชาการจากจีน สังเคราะห์ภาพรวมของแนวทางการศึกษากลุ่มนี้ผ่านประเด็น “ความจริงแท้ในการท่องเที่ยว” ดังนี้ หนึ่ง-กลุ่มศึกษากลุ่มนี้เห็นว่า ไม่มีความจริงแท้ดั้งเดิมที่สมบูรณ์-หุคหนึ่ง วัฒนธรรมเป็นกระบวนการ สอง-ความดั้งเดิมหรือประเพณีเป็นเรื่องของการประดิษฐ์และการผลิตขึ้นใหม่ (invention of tradition) ในบริบทที่สิ่งเหล่านี้เป็นที่ต้องการของปัจจุบัน และเกี่ยวข้องกับอำนาจ รวมถึงกระบวนการทางสังคมอย่างแยกไม่ออก สาม-ทั้งความจริงแท้/ไม่จริงแท้ ขึ้นอยู่กับวิธีการมอง และการตีความสรรพสิ่งนั้น ๆ สี่-ความจริงแท้ เป็นการแปะป้ายหรือนิยามวัฒนธรรมที่คนไปเที่ยวให้มีลักษณะตายตัว และเป็นความปรารถนาของนักท่องเที่ยวห้า-บางครั้งสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นหรือไม่จริงแท้ในช่วงแรก อาจกลายเป็นความจริงแท้เมื่อเวลาผ่านไปอีกช่วงหนึ่ง (Wang, 1999: 349-370)

กลุ่มที่เริ่มต้นด้วยคำถามว่า การท่องเที่ยว เกี่ยวข้องหรือก่อให้เกิดการเมืองวัฒนธรรมได้อย่างไร งานศึกษากลุ่มนี้มีสมมติฐานว่า พื้นที่การท่องเที่ยว (touristic space) สามารถสร้างโอกาสให้กับคนท้องถิ่นในการแสดงสิทธิ หรือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนเพื่อได้ตอบกับคนกลุ่มอื่นๆ ได้ พวกเขาานิยาม “การเมืองวัฒนธรรม” (cultural politics) ว่าเป็นการต่อสู้ช่วงชิงการสร้างภาพความจริงเชิงสัญลักษณ์เพื่อการจัดระเบียบทางสังคม ณ ช่วงเวลาหนึ่งๆ

กรณีชาวโอรากา (Toraja) ประเทศอินโดนีเซีย ในงานของ Adams(1991) และ Crystal and Volkman (1984;1990) ซึ่งอ้างในงานศึกษาของ Wood (1993) ฉายภาพความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยว กับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้ ดังนี้

หนึ่ง-อัตลักษณ์ของชาวโอรากาก่อรูปขึ้นไม่นานมานี้ภายใต้บริบทการขยายความเชื่อ คริสตศาสนาการอพยพของคนในชุมชนไปภายนอก ซึ่งเป็นตัวเร่งขบวนการประดิษฐ์ประเพณีที่เคยมีมาแล้วในอดีต

สอง-การเปลี่ยนแปลงในสังคมโอรากา เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเนื่องจากการอพยพออกไปนอกชุมชน และช่วงเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรม ดังตัวอย่าง พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย เมื่อมีการท่องเที่ยวเข้ามา ได้มีการฟื้นฟูพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายขึ้นใหม่ พิธีกรรมนี้ในประวัติศาสตร์มีแง่มุมการแข่งขันกันเองในชุมชนอย่างสูงอยู่แล้ว เพียงการท่องเที่ยวได้กลายเป็นแรงจูงใจให้คนธรรมดาในชุมชนสามารถจัดพิธีกรรมนี้ได้ ถึงแม้จะล่วงละเมิดต่อบรรทัดฐานของการจัดช่วงชั้นที่มีมาแต่เดิมในสังคม

สาม-การท่องเที่ยวเกี่ยวข้องกับชาวโอรากา ในเรื่องของการปรับนิยามของความสัมพันธ์ของพวกเขากับคนกลุ่มอื่นในสังคมอินโดนีเซียอย่างสลับซับซ้อนมาก ตัวอย่างคือ กลุ่มคนพื้นราบชาวบูกิส (Bugis) ในประวัติศาสตร์ ชาวบูกิสเป็นศัตรูของชาวโอรากามาตลอด ในบริบทการท่องเที่ยวก็ยังสามารถหาประโยชน์ได้อีก ในทางกลับกัน ชาวบูกิสถูกมองว่าเป็น พวกกล้าห้ำหั่นกว่าชาวโอรากาในเวทีการท่องเที่ยว เมื่อพิจารณาในแง่พิธีกรรมของโอรากาบางอย่างได้กลายเป็นแบบอินโดนีเซียไปหมดแล้ว

แต่การท่องเที่ยวกลับสร้างภาพของวัฒนธรรมโอรากาสัมพันธ์แนบชิดกับวัฒนธรรมของชาวบาตักส์ (Bataks) และ บาหลิ (Baliness) มากกว่าจะเป็นอินโดนีเซียน ดังนั้น การท่องเที่ยวจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ช่วงชิงของการสร้างภาพความจริงทางสังคมเชิงสัญลักษณ์ ที่มีความแปรเปลี่ยนอย่างชัดเจนในบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่าง

“ท่องเที่ยว บุญบังไฟในอีสาน” ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) วิเคราะห์ บุญบังไฟ ในฐานะเวทีที่คนกลุ่มต่างๆ จะเข้ามาต่อรอง ช่วงชิง ประนีประนอม ช่วยเหลือขัดแย้ง ภายใต้บริบทของโยธธาที่เปลี่ยนจากชุมชนเกษตรไปสู่ ความเป็นเมืองที่สลับซับซ้อนขึ้น ถึงแม้ไม่มีการท่องเที่ยวประเพณีนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปอยู่แล้ว เพียงแต่การท่องเที่ยวได้ถูกใช้เป็นข้ออ้างเพื่อสนับสนุนแก่ผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

นิธิมองว่า การท่องเที่ยว คือ กรอบอ้างอิงตัวใหม่ของรัฐราชการไทยในการกำหนด และเลื่อนสถานะของชุมชน ทว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐมีข้อจำกัด จึงต้องพยายามทำให้คนท้องถิ่นรวมถึงตัวนักการเมือง ข้าราชการประจำ มีความรู้สึกว่า คนเป็นผู้กระทำที่มีส่วนร่วมใน

พิธีกรรมนี้ เมื่อคนท้องถิ่นคิดว่า พื้นที่ของงานขยับขยายกว้างขึ้นด้วยความที่มีคนภายนอกเข้าร่วมก็ส่งผลให้มีการเร่งปรับเปลี่ยนรูปแบบงานประเพณีให้รองรับกับการท่องเที่ยวมากขึ้น

เมื่อนำตัวงานประเพณีในบริบทใหม่มาเปรียบเทียบกับกรอบวิเคราะห์การท่องเที่ยว 3 ประการ คือ หนึ่ง-ปฏิสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนวิถีชีวิต และระบบค่านิยมที่แตกต่างกันระหว่างนักท่องเที่ยวกับคนท้องถิ่น สอง-กำลังซื้อมหาศาลที่ไปเปลี่ยนแปลง วิถีชีวิต และค่านิยม สาม-ตลาดหลักสำหรับการผลิต (ประเพณี พิธีกรรม งานฉลอง ฯ) กลายเป็นเพื่อนักท่องเที่ยว ไม่มีฐานอยู่ที่ชุมชนท้องถิ่น นิธิพินิจว่า งานบุญบั้งไฟถูกกระทบน้อยมาก งานชิ้นนี้ยังแสดงความล้มเหลวของหน่วยงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.) ซึ่งพยายามเสนอให้ชาวบ้านกลับไปสู่ประเพณีตามธรรมชาติ (หรือน่าจะเรียกได้ว่า เป็น authentic tradition-ผู้เขียน) แต่ไม่ได้รับการตอบรับ รวมถึงความล้มเหลวในการดึงดูดนักท่องเที่ยวของจังหวัด เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้งานบุญบั้งไฟยังคงเป็นสมบัติของคนยโสธรอยู่

ประเด็นน่าสนใจงานชิ้นนี้ของนิธิ คือ การคืนความเป็นองค์ประฐานที่มีอำนาจให้กับคนท้องถิ่น ด้วยการใช่วิธีกรรมเปิดทางให้เห็นถึงศักยภาพในการต่อรอง เช่นกรณี ชาวคุ้ม ผู้เป็นได้เพียงลูกน้องในระบบอุปถัมภ์ของคนอื่นในสนามราชการ สนามการเมืองท้องถิ่น และสนามของธุรกิจ แต่ถ้าเป็นสนามประเพณีและวัฒนธรรมชาวคุ้มกลับไม่เป็นรองใคร และการท่องเที่ยวยังช่วยยืนยันคุณค่าที่พวกเขายึดถืออยู่อีกด้วย

1.3.2 การนำเสนอภาพแทนความจริง: กระบวนการไม่ไร้เดียงสา

“ความจริงแท้หรือความดั้งเดิมเป็นเรื่องทางเทคนิค... ในยุคหลังทันสมัยคำว่ามรดก ก็คือ ความจริง (reality) ที่ขึ้นอยู่กับวิธีการในการนำเสนอภาพแทนความจริงหรือการทำให้ความจริงแท้ที่ประดิษฐ์ (staged authenticity) ใกล้เคียงกับความจริงแท้(authenticity)ให้มากที่สุด”

(McCrone et al, 1995 อ้างใน Wang, 1999)

เพื่อให้การวิเคราะห์กระบวนการสร้างพื้นที่ท่องเที่ยวและปฏิสัมพันธ์ของคนต่างๆ ชัดเจนขึ้น การทบทวนวรรณกรรมในส่วนนี้จะเน้นเกี่ยวกับการนำเสนอภาพแทนความจริง (representation) โดยก้าวข้ามแนวทางการศึกษาที่เชื่อว่า การนำเสนอภาพแทนความจริงเป็นตัวแทนความจริงในโลก (reflective approach) และเป็นตัวบ่งชี้เจตจำนงของผู้สื่อ (intentional approach) ไปสู่การพิจารณาในทัศนที่ว่าด้วยปฏิบัติการใน การสร้างความหมายเกี่ยวกับแนวคิด

ผ่านภาษา หรือเป็นการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดกับภาษา ที่ทำให้เราอ้างอิงถึงโลกที่เป็นจริง และโลกจินตภาพของวัตถุ ผู้คน และเหตุการณ์ต่างๆ ได้

มโนทัศน์นี้สนใจกับ ความหมายที่ถูกสร้าง/ผลิตจากระบบสังคม มากกว่าการค้นหาคำความหมาย เพราะความหมายไม่ได้มีหนึ่งเดียวโดด ๆ โดยไม่เปลี่ยนแปลง หรือมีลักษณะอยู่ตรงข้ามแบบหยุนี้ง เช่น จน-รวย ขาว-ดำ ความหมายมีการต่อสู้ช่วงชิง แข่งขันกันนิยาม-ตีความ โดยมีแนวทางหลัก ๆ ในการศึกษาอยู่สองแนวคือ

หนึ่ง-แนวทางศึกษาสัญลักษณ์ (semiotic approach-poetics) พิจารณาว่า กระบวนการในการเสนอภาพความจริงมีวิธีการอย่างไร หรือ ภาษาผลิตความหมายอย่างไร

สอง-แนวทางศึกษาวาทกรรม (discursive approach--politics) พิจารณาผลของการเสนอภาพความจริง วิเคราะห์การผลิตวาทกรรม ที่สร้างความรู้ให้สัมพันธ์กับอำนาจ หรือการสร้างอัตลักษณ์ นิยามตัวตน รวมถึงการนิยามวิธีการในการสร้างภาพความจริง เป็นต้น (Hall 1997)

Roland Barthes โคดเด่นในการพัฒนางานศึกษาสัญลักษณ์ เขาเลือกเน้นไปที่การสื่อสาร หรือปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในสังคมยุคใหม่ เช่น งานโฆษณา นิตยสาร แฟชั่น กีฬา ฯลฯ เพื่อจะวิเคราะห์-เปิดโปง “มายาคติ” ที่ถูกสร้าง กลบกลืน อำพรางอยู่ในตัวบท หรือสารที่สื่อออกมา และแจ้งให้เห็นว่า ความหมายที่สื่อออกมาไม่ใช่ “ความจริง” ที่มีดำรงอยู่เนิ่นนาน มีความเป็นธรรมชาติ สมเหตุสมผลในตัวเองโดยไม่ต้องตั้งคำถาม สารเหล่านั้นมีทั้งความหมายตรง (denotation) ซึ่งอยู่ในระดับพื้นๆ และความหมายแฝง (connotation) ที่อยู่ลึกลงไป

ภาพโฆษณาอาหารสำเร็จรูปตรา Panzani ในงานโวหารของภาพ (rhetoric of the image) คือ ชิ้นงานหนึ่ง แค่ว่าวิเคราะห์เฉพาะสารที่ได้จากภาพ สัญลักษณ์แรก คือ ความพยายามในการนำเสนอภาพลักษณ์ของการกลับมาจ่ายตลาดเพื่อทำกับข้าวกินเอง (ตรงข้ามกับการเก็บของต่างๆ ไว้ในตู้เย็น) โดยใช้ ตัวหมาย หรือตัวสื่อ (signifier) เป็นภาพของถุงเชือกตาข่ายเปิดอ้าให้ของในถุงบางส่วนกระจายอยู่บนโต๊ะ มีนัย หรือสื่อความหมาย(signified) สองประการ คือ ความสดของผลิตภัณฑ์ และการทำอาหารทานในบ้าน สัญลักษณ์ที่สอง นำเอามะเขือเทศ พริกหวาน และสีเหลือง-เขียว-แดงที่อยู่ในภาพ มาเป็นตัวหมายแสดงถึง ความเป็นอิตาลี ถ้าจะพิจารณาต่อไปยังพบสัญลักษณ์ที่ชุกช่อนไว้อีกอย่างน้อย 2 สัญลักษณ์ คือ ประการแรก เป็นชุดของวัตถุดิบต่าง ๆ ที่ใช้ในการปรุงอาหาร สื่อถึง “การบริการเครื่องปรุงเบ็ดเสร็จ” กล่าวอีกนัย คือ Panzani มีทุกอย่างครบตามโภชนาการ และสรรพสิ่งในกระป๋องมีคุณค่าเท่ากับวัตถุดิบธรรมชาติรายรอบ ประการที่สองตัวภาพยังสื่อความทางสุนทรียะว่า เป็นการครึ่งธรรมชาติไว้ (Barthes, 1977: 33-35)

อีกตัวอย่างปรากฏอยู่บนหน้านิตยสาร Paris Match เป็นหุ้มนมโนกรในชุดทหารฝรั่งเศสส่วนทหาค์ยศต่อธงชาติด้วยความเคารพยิ่ง บทความนี้ Barthes แสดงให้เห็นเทคนิคอำนาจในกระบวน

การกลบกลืนความจริง ด้วยการดึงความหมายเกี่ยวกับ นิโกร ออกจากประวัติศาสตร์ผู้ถูกกดขี่ภายใต้อาณานิคมฝรั่งเศส (de-contextualization) และจัดวางใหม่ (re-contextualization) ในภาพลักษณ์นิโกร ผู้เป็นลูก (ซึ่งไม่ได้แบ่งแยกสีผิว) มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อประเทศแม่-ฝรั่งเศสอย่างเหลือล้น (Barthes, 1972: 121-127)

อุปการในงานศึกษาศัญศาสตร์ของ Barthes เปิดทางให้เห็นกระบวนการสร้างมายาคติ หรือเทคนิคทางอำนาจของการสร้างภาพความจริงในหมายสาร หรือตัวบทที่ปรากฏดาษดื่นในปัจจุบัน ไม่ว่าเทคนิคนั้นจะปฏิบัติการในรูปแบบใด ๆ ก็ตาม (realism, surrealism ,essentialism หรือ naturalization)แต่ด้วยความทำงานของ Barthes และแนวศึกษาศัญศาสตร์ชี้ดวงต่อการวิเคราะห์กระบวนการสร้างภาพในภาษาโดยเน้นระบบปิดของตัวบท ทำให้ถูกคั่นออกจากแนวศึกษาการตีความว่า ความหมายไม่ได้เป็นสิ่งหยุดนิ่ง ผู้เสพอาจจะรับสาร-ตีความในนัยที่แตกต่างไปจากนี้ก็เป็นได้ นอกจากนั้นการวิเคราะห์แนวนี้อย่างถูกประเมินว่า เป็นงานที่ละเอียดค้องจับจ้องโครงสร้างที่อยู่นอกเหนือจากตัวบท

“สัญศาสตร์ คือ วิธีการหลีกเลี่ยงความรุนแรง เลือด ความเป็นความตายด้วยการลดทอนให้กลายเป็นความนิ่งงันในรูปแบบของภาษา และการสนทนาได้ตอบแบบอุดมคติ”

นี่คือ หมายที่ Michel Foucault นักคิดชาวฝรั่งเศสส่งถึงแนวทางการวิเคราะห์ความหมายของตัวบทผ่านโครงสร้างทางสัญญลักษณ์ (the domain of signifying structure) ที่ตัวเขาเห็นว่า ไม่อาจอธิบายความขัดแย้งในสังคมได้ (Foucault, 1984: 56-57) ประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เทคนิค และยุทธศาสตร์ทางอำนาจ คือ สิ่งที่ Foucault ให้ความสนใจอย่างมาก

กล่าวโดยสังเขป Foucault พยายามวิเคราะห์การผลิตความรู้ (เป็นมากกว่าความหมาย) ผ่านสิ่งที่เขาเรียกว่า วาทกรรม (ที่เป็นมากกว่าแค่เพียง ภาษา) โดยประกาศว่า โลกวัตถุนั้นมีอยู่จริง แต่ไม่มีสรรพสิ่งใดที่มีความหมายอยู่นอกเหนือจากวาทกรรมไปได้ (อ้างใน Hall, 1997)

เขาย้ำเตือนอยู่เสมอว่า ไม่ควรแยกแยะระหว่างความจริง-ความรู้-อำนาจออกจากกัน ถ้าจะทำความเข้าใจกับ “ความจริง” ควรพิจารณาในฐานะของระบบที่มีวิธีการจัดระเบียบทั้งในการสร้าง/ผลิต วางกฎเกณฑ์ การแพร่กระจายแจกจ่ายและ ดำเนินการในถ้อยแถลงทั้งหลาย ความจริงเชื่อมโยงกับระบบอำนาจที่ผลิตและรักษาความจริงนั้น ผลของอำนาจทำให้ความจริงที่สร้างขึ้นขยายอิทธิพลออกไป ครอบงำของความจริงไม่ได้เป็นเรื่องของโครงสร้างส่วนบน หรืออุดมการณ์อะไร แต่เป็นเงื่อนไขของการสร้างและพัฒนาของระบบทุนนิยม (Foucault, 1984: 74)

สำหรับประเด็น “อำนาจ” Foucault ตีกันว่าเขาไม่ได้สร้างทฤษฎีเกี่ยวกับอำนาจแต่อย่างใด เพียงต้องการวิเคราะห์อำนาจ (analytic of power) โดยมองว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มีลักษณะไม่เท่าเทียม มีการเคลื่อนไหวไป-มา โดยนับนี้ตัวอำนาจไม่ได้เคลื่อนไหว แต่เป็นเรื่องของกระบวนการทำให้เป็นผู้กระทำ-ผู้ถูกกระทำ (subjectification-objectification) ที่มีลักษณะพลวัตร เช่น เรานิยามและถูกนิยามใหม่อยู่ตลอดเวลาในปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น

เป้าหมายในการศึกษาจึงเป็นเรื่องของการจำแนกแยกแยะ วิเคราะห์โครงสร้างอำนาจ ที่ก่อขึ้นบนความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม อันเกิดจากเทคนิคทางการเมือง (อำนาจ) โดยเน้นไปที่ปฏิบัติการในระดับจุลภาค เนื่องจากอำนาจไม่ได้เป็นสิ่งที่เห็นได้โดยตรงอย่างโจ่งแจ้ง เป็นเรื่องของสถาบัน โครงสร้างส่วนบน หรือยึดติดอยู่กับกลุ่มคนใดกลุ่มหนึ่ง แต่อำนาจมีความประณีตละเอียดถี่ถ้วน กระจายกระจายมาจากทุกหนทุกแห่ง แสดงผ่านชุดความรู้/ความจริง วาทกรรม ควบคุมลงไปถึงระดับจิต และที่สำคัญอำนาจมีด้านบวกอยู่ด้วย

เทคนิคอำนาจในการจัดระเบียบวินัย (disciplinary technology) เป็นปฏิบัติการหนึ่งที่ถูกใช้ผ่านสถาบันต่างๆ เช่น คุก ค่ายกักกัน กองทหาร โรงเรียน โรงพยาบาล Foucault ให้เหตุผลที่มองอำนาจในแง่ “เทคนิค” ว่าจะทำให้สามารถเชื่อมโยงสถาบันที่ดูไม่เกี่ยวข้องเหล่านี้เข้าด้วยกันได้ การจัดระเบียบไม่ได้เข้าไปแทนที่/เปลี่ยนแปลงรูปแบบอำนาจอื่นๆ ที่มีอยู่ในสถาบันนั้น แต่มันเข้าไปสวมต่อ ครอบครอง เชื่อมเป็นส่วนหนึ่ง รวมถึงแผ่เข้าไปจัดระเบียบให้กับทุกอนุในสังคม ทำให้อำนาจที่มีอยู่เหนียวแน่นขึ้น และเครื่องมือสำคัญของเทคนิควิทยาศาสตร์นี้ มีดังนี้

หนึ่ง-การสังเกตการณ์แบบมีช่วงชั้น เป็นเทคนิคการสอดส่องพฤติกรรมของปัจเจกชนอย่างละเอียดถี่ถ้วน รูปแบบของมันมีทั้งการควบคุมผ่านการเฝ้ามอง การจับจ้อง และการจัดระเบียบผ่านโครงสร้างของพื้นที่ รวมถึงเทคนิคพิเศษในการมองเห็นภายในตัวเอง ซึ่งโครงสร้างสถาปัตยกรรมมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย

สอง-การตัดสินใจว่า ใครปกติ/ไม่ปกติ เป็นการจำแนกคนออกเป็นสองขั้ว มีลักษณะของการลงโทษในระดับจุลภาค (micropenalty) ซึมลึกลงไปในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่อง เวลา (มาสาย-ตรงเวลา) พฤติกรรม (หยาบคาบ-สุภาพ) การสนทนา (ทะเล้ง-หวาน ไพเราะ) ดังนั้น คำว่า “ปกติ” ก็ไม่ต่างอะไรกับภาษาอำนาจชนิดหนึ่ง แม้ว่าเทคนิคดังกล่าวบางทีดูเหมือนกระบวนการที่ทำให้มนุษย์อยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำ (object) ทว่าจริงแล้วเทคนิคนี้แหลมทับกันระหว่างกระบวนการทำให้เป็นผู้กระทำ/ถูกกระทำ เห็นได้จากคุก Panopticon ในจินตนาการของ Jeremy Bentham ที่มีการจัดโครงสร้างอาคารรูปทรงกลม แบ่งห้องข้างเป็นหน่วยเล็ก ๆ แวดล้อมหอสังเกตการณ์ที่ตั้งตระหง่านอยู่ศูนย์กลาง ห้องข้างแต่ละหน่วยเจาะหน้าต่างด้านหลังให้แสงลอดเข้าพื้นที่ห้อง วางประตูเผชิญหน้ากับหอสังเกตการณ์ เทคนิคการสร้างพื้นที่เช่นนี้ทำให้ผู้คุมสามารถเห็นนักโทษทุกคนได้ แต่

นักโทษไม่มีโอกาสรู้ว่า เขาถูกจ้องมองหรือไม่ คุณในจินตนาการนี้ อำนาจการควบคุมจะถูกถ่ายโอนไปยังตัวนักโทษ ด้วยการทำให้เขาเป็นทั้ง subject-object (of gaze) ในเวลาเดียวกัน หรืออาจเรียกว่า เป็นกระบวนการทำให้ตัวเองคุมตัวเอง : Autocolonization (Dreyfus and Rabinow, 1986)

ปัจจุบันอิทธิพลของ Foucauldian ปรากฏอยู่ในงานศึกษาการท่องเที่ยวจำนวนหนึ่ง เช่น พวกที่ประยุกต์แนวคิดเรื่องการจ้อง (gaze) ในงาน The Tourist Gaze ของ Urry (1990) และ “The Eye of Power”: Moral Regulation and the Professionalization of Leisure Management from the 1830s to the 1950s ของ Rojek (1992) บางคนใช้แนวคิดเรื่องร่างกาย (body) เช่น งานของ Veijola and Jokinen (1994) เรื่อง The Body in Tourism ส่วนแนวคิดเรื่อง การต่อต้าน (resistance) ปรากฏในบทความ Leisure and Resistance in an Aging Society ของ Wearing (1995) (ดูเพิ่มใน Cheong and Miller, 2000)

ปัจจุบัน กลุ่มวัฒนธรรมศึกษาพยายามประสานการวิเคราะห์ระหว่างแนวสัจศาสตร์กับแนววิเคราะห์ปฏิบัติการวาทกรรมเข้าด้วยกัน ในงานแสดงนิทรรศการและพิพิธภัณฑ์ของ Nederveen Pieteres (1997) แสดงให้เห็นกระบวนการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับ “ความเป็นอื่น” ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้เขียนปูเรื่องว่า พิพิธภัณฑ์ มีบทบาทในการสร้างพื้นฐาน /เป็นที่มาของเค้าโครงเรื่องเล่า “ความรู้ตะวันตก” ที่เกี่ยวกับโลก และมีส่วนในการสร้างตัวตน และคนอื่นให้ปรากฏชัดขึ้น บรรดาพิพิธภัณฑ์ทั้งหลายพิพิธภัณฑ์ด้านชาติพันธุ์วิทยามีการเล่าเรื่องถึง “ความเป็นอื่น” มากที่สุด

จารีตวัฒนธรรมนิทรรศการแบบอาณานิคม มียุทธวิธีในการนำเสนอภาพความเป็นอื่น ผสมกันระหว่าง การผนวกกลืน (assimilating) เน้นความสอดคล้องตรงกันระหว่างสุนทรียะของผู้ชม กับ ผู้จัดวางวัตถุ และทำให้เป็นสิ่งที่แปลก (exoticizing) ด้วยการรื้อสร้างใหม่ ทำให้วัตถุนั้นแสดงออกถึงความแตกต่างและสร้างตัวตนของผู้ชม/ผู้จัดไปในที่ เราสามารถแบ่งยุทธวิธีในการจัดนิทรรศการได้เป็น 2 แบบ คือ

แบบที่หนึ่ง คือ การใช้สถานที่เดิม (In situ) เป็นวิธีการจำลองบรรยากาศชีวิตที่เป็นอื่น มาไว้ในปริภูมิของเรา (ผู้จัด) เช่น จัดสภาพแวดล้อมและสร้างงานแสดงที่ประกอบตัวคน หรือ ตัวแทนของวัฒนธรรมที่จะแสดง ให้ผู้ชมได้รู้สึกว่าได้ไปอยู่ที่แห่งนั้น

แบบที่สอง คือ การใช้บริบท (In context) เป็นแนวทางในการควบคุมการรับรู้/เข้าใจต่อวัตถุ นำแสดงด้วยการจัดวางไว้ในบริบท เพื่อตอบย้าถึงอำนาจในการจำแนกแยกแยะจัดระเบียบวัตถุ วางแสดงเหล่านั้น เช่น การจัดนิทรรศการระหว่าง “ญี่ปุ่น-ยุโรป 1543-1929” ณ กรุงเบอร์ลิน เป็นต้น

รูปแบบดังกล่าวข้างต้น คือ ยุทธศาสตร์ในการครอบครองความเหนือกว่า เป็นการนิยามจากมุมมองของศูนย์อำนาจ และการแสดงให้เห็นถึงวาทกรรมเกี่ยวกับ “ความเป็นอื่น” ซึ่งงาน

นิทรรศการก็มักให้เกิดการมอง 2 ด้าน คือ โรแมนติก (the romantic gaze) กับ ความทันสมัย (the modernist gaze) การมองด้านแรกมุ่งเน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรม แต่ขีดกรอบวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มให้มีขอบเขต บริสุทธิ์ และการทำให้เป็นแก่นแท้ อีกด้านหนึ่ง แสดงภาพของวิถีทางนำไปสู่ความทันสมัยในที่สุด

Nederveen Pieteres เสนอว่า ความเป็นอื่นไม่ใช่เรื่องของเอกพจน์ แต่คือ พหุพจน์ ตัวนิทรรศการก็เช่นกัน มีการแตกแขนงไปสู่เรื่องราวต่างๆ (เช่น ประวัติศาสตร์กลุ่มเกย์ คนอพยพ พิพิธิภัณฑ์เด็ก ฯลฯ) ประวัติศาสตร์ของพิพิธิภัณฑ์จึงไม่อาจแยกขาดจากความทันสมัย เพราะเป็นภาพสะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในยุคทันสมัย และเป็นการแสดงถึงวิวัฒนาการของความทันสมัยไปในตัว ดังนั้น การวิเคราะห์วาทกรรมความเป็นอื่นจำต้องเคลื่อนย้ายไปสู่การทำความเข้าใจวาทกรรมเกี่ยวกับการทำให้เป็นคนอื่น (discourse about others to discourse about othering) ในรูปพหุนิยม การโต้ตอบ ลูกผสม หรือ การสะท้อนกลับ และเส้นแบ่งเกี่ยวกับความเป็นอื่นจึงคลุมเครือ คู่ตรงข้ามระหว่างตัวตนกับคนอื่นมีมากมาย ซับซ้อน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังสะกิดเตือนว่า ต้องไม่ลืม “พิพิธิภัณฑ์/นิทรรศการ” เป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจวาทกรรมความเป็นอื่นแม้จะเป็นแพชชั่นเก่า คูโบร่าโบราณ แต่ยังถูกใช้ดาษดื่น ครอบงำที่การพัฒนา ยังไม่มีความเท่าเทียม หรืออาจกล่าวได้ว่า อำนาจในการสร้างภาพคนอื่น คือ แกนหลักในภาคปฏิบัติการวาทกรรม และจารีตของการจำแนกแยกแยะที่เกี่ยวข้องกับอำนาจอย่างแยกไม่ออก เพราะมันเป็นเรื่องการแสดงอิทธิพลที่เหนือกว่า-ในแง่ของอำนาจการเมืองและการเสนอขาย-ในแง่ของอำนาจทางเศรษฐกิจ

กรณีศึกษาในประเทศจีนของ Gladney (1994) ชี้ให้เห็นกระบวนการนำเสนอภาพชนกลุ่มน้อยภายใต้วาทกรรมชาติว่าเป็นเรื่องที่ควบคู่กันระหว่างการตอกตึงเพศสภาพ กับ การจัดลำดับชั้นทางอำนาจ กล่าวคือ การทำให้ชนกลุ่มน้อยเป็นวัตถุ หรือทำให้เป็นสินค้า การนำเสนอภาพให้แปลกประหลาด มีสีสัน เป็นชนล้าหลัง เป็นเงื่อนไขที่กำหนดมาจากรัฐบาลจีน มากกว่าตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวตะวันตก กระบวนการนี้มีความสำคัญต่อการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติ และเป็นศูนย์กลางของกระบวนการสร้างชาติ และความทันสมัย

ตัวอย่างภาพชนชาติในจีนที่รัฐพิมพ์ออกมา 53 แผ่นใน 56 แผ่นเป็นรูปผู้หญิง หากเป็นภาพของหญิงชาวฮั่น(ชนกลุ่มใหญ่ในจีน) จะเป็นหญิงวัยกลางคนสวมชุด / แต่งผมทันสมัย ฉากหลังเป็นเมืองใหญ่ ถ้าเป็นชนชาติส่วนน้อยจะใช้สาววัยรุ่น อยู่ในชุดแต่งกายจารีต ประกอบฉากโรแมนติกท่ามกลางป่าเขา

Gladney ให้เหตุผลว่า การสร้างภาพให้ผู้หญิงฮั่นเป็นเช่นนั้น แสดงนัยให้เห็นถึงความใกล้เคียงกับความทันสมัย อันเป็นจุดสิ้นสุดของประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์ที่ชนชาติส่วนน้อย

ต่าง ๆ ต้องเดินทางไปให้ถึง ในฟิล์ม/ละครก็มีการสร้างตัวตนของ “ความเป็นอื่น” โดยใช้ฉาก/บทสนทนาที่ต้องโต้ตอบกับชนกลุ่มน้อย ทำให้เห็นว่า อื่น คือ ด้านตรงข้ามกับชนกลุ่มอื่นเหล่านี้

ขณะที่งานภาพเขียนของสำนักยูนนานที่ได้รับความนิยมอย่างมากในหมู่นักสะสมตะวันตกก็ใช้ภาพผู้หญิงชนชาติส่วนน้อยเป็นภาพแสดง อาทิ ภาพผู้หญิงมุสลิมเปลือยกายบนฉากหลังที่มีเนื้อหาของสัญลักษณ์มุสลิม กลุ่มศิลปินกลุ่มนี้ถือเป็นกลุ่มร่วมสมัยที่พยายามหลีกเลี่ยงจารีตเดิมของศิลปะจีน และการควบคุมของรัฐเกี่ยวกับการนำเสนอภาพ nude แต่พวกเขากลับใช้ชนชาติส่วนน้อยเป็นสัญลักษณ์ในการต่อต้านแทน

งาน The Spectacle of the 'other' ของ Stuart Hall (1997) คือแผ่นเทคนิคทางอำนาจอีกแบบหนึ่งที่มักถูกใช้ในการสร้างภาพเป็นอื่น คือ การสร้างแบบแผนตายตัว (stereotyping) ที่มีลักษณะโดยสังเขป ดังนี้

ประการที่หนึ่ง-เป็นการลดทอน สร้างความเป็นแก่นแท้ ภาวะเป็นกลาง ทำให้เป็นไปตามธรรมชาติ เพื่อให้สรรพสิ่งมีลักษณะเฉพาะ อาจจะเกินจริง หรือทำให้หายๆ เพื่อออกครึ่งสิ่งนั้นไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลง

ประการที่สอง-ใช้ยุทธวิธีการแบ่ง (splitting) ด้วยการขีดวงหรือล้อมขอบเขตเชิงสัญลักษณ์ เพื่อปิดล้อม กีดกันทุกสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องออกไป

ประการที่สาม-ปฏิบัติการนี้มักเกิดขึ้นในปริณิณทลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่ากัน และอำนาจจะกระทำโดยตรงต่อผู้ตกเป็นรอง หรือถูกขีดวงออกไป ซึ่งกระบวนการดังกล่าว Foucault เรียกว่า เกมอำนาจ/ความรู้ ในการจำแนกแยกแยะคนตามบรรทัดฐาน และสร้างความเป็นอื่นให้เกิดขึ้น ผลที่ตามมาไม่เพียงทำให้ความรู้/ความจริง มีอำนาจในการครอบครองความเหนือกว่า แต่ยังหยั่งลึกไปถึงระดับจิตใต้สำนึกทำให้เกิดการปฏิเสธ เกิดความเชื่อแบบผิดๆ เช่น เชื่อว่าคนดำมีความหื่นกระหายทางเพศ เมื่อเกิดคดียัฒขึ้นก็จะพุ่งเป้าไปที่คนดำ และใช้กฎหมายเถื่อนมาตัดสินพวกเขา

ขณะเดียวกัน การนำเสนอภาพแทนความจริงก็ไม่ได้เป็นปฏิบัติการทางเดียว หรือ คนที่ถูกแปะป้ายเป็นผู้ถูกกระทำตลอดไป ในกระบวนการยังมีลักษณะ “การเมืองของการนำเสนอภาพแทนความจริง” (politics of representation) ที่มีการต่อสู้แย่งชิงความหมายอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง ตัวอย่างคนดำได้ตอบการสร้างภาพความเป็นอื่น ด้วยการใช้เทคนิควิธีหลายรูปแบบ เช่น การกลับหัวกลับหาง (reversing the stereotypes) แสดงให้เห็นว่า คนดำ ก็เป็นคนปกติธรรมดาสามัญ มีเลว เช่น คนขาว การสร้างภาพบวกเพื่อมาต่อรองกับภาพด้านลบ และการต่อสู้ช่วงชิงจากภายใน ด้วยการเน้นไปที่รูปแบบของการสร้างภาพมากกว่าการนำเสนอเนื้อหาใหม่ เช่น ใช้ภาพคนดำใส่สูทจับจ้องไปที่คนขาวเปลือยกาย เป็นต้น (Hall, 1997: 225-277)

1.3.3 อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : เวทีแห่งการต่อรองของผู้คน

ถ้าเราลองพิจารณางานประเมิณสถานภาพไทศึกษาเพื่อแยกแยะแนวทางการศึกษาในกรณีการผสมผสานทางชาติพันธุ์ และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมของอานันท์ (2541) ทำให้เข้าใจภาพรวมของการศึกษาทางชาติพันธุ์ โดยเฉพาะกลุ่มคนไทมากขึ้น งานชิ้นนี้แบ่งแนวทางการศึกษาออกเป็น 5 แนวกว้างๆ คือ แนวที่หนึ่ง - การศึกษาลักษณะดั้งเดิมทางชาติพันธุ์ (primordial ethnicity) แนวที่สอง- การศึกษาการแลกเปลี่ยนและรับอิทธิพลทางวัฒนธรรม(cultural exchange and influence) แนวที่สาม- การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ (changing statuses of ethnicity) แนวที่สี่- การศึกษาประวัติศาสตร์การผสมผสานทางชาติพันธุ์ (ethnohistory of ethogenesis) แนวที่ห้า- การศึกษาความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ (ethnic identity)

สองแนวทางแรก เป็นที่นิยมในเมืองไทยอย่างมาก แนวการศึกษาแบบนี้มองลักษณะทางชาติพันธุ์เป็นหน่วยทางสังคมที่เป็นจริงแท้ หรือเห็นว่าเป็น essentialism เพียงแต่แนวทางที่สองให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องมากขึ้น ทั้งในแง่ของการผสมผสานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์, การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน อิทธิพลของวัฒนธรรมหนึ่งที่มีต่อวัฒนธรรมหนึ่งและการปรับตัวทางวัฒนธรรม ด้านแนวทางแรก เน้นความยั่งยืน มีมาแต่ดั้งเดิมของชาติพันธุ์โดยไม่ต้องพิสูจน์ ถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงก็เป็นลักษณะภายนอก

แนวทางที่สาม นักมานุษยวิทยาบางคนเรียกว่า instrumentalist เริ่มต้นด้วยสมมติฐานว่า ชาติพันธุ์น่าจะเป็นเพียงสถานภาพทางสังคม ไม่มีความหมายในตัวเองมากนัก และสามารถทำความเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกัน แนวทางนี้เน้นการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลง เพื่อปรับสถานภาพของชาติพันธุ์ตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ตัวอย่างงานที่มีชื่อเสียงและเป็นชิ้นบุกเบิกในแนวทางนี้ คือ Political System of Highland Burma ของ Edmund Leach (1954)

แนวทางที่สี่ ยอมรับความคิดเรื่อง essentialism บางส่วน แต่ให้ความสำคัญกับหน่วยดังกล่าวในลักษณะที่เคลื่อนไหวมากขึ้น แนวทางนี้จะศึกษาผ่านกระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ บนพื้นฐานของการผสมผสานกัน ซึ่งช่วยในการปรับเปลี่ยนไปสู่สถานะของความสัมพันธ์อย่างใหม่แทนที่อยู่ตลอดเวลา

แนวทางสุดท้าย ปฏิเสธพื้นฐานแนวคิดแบบ essentialism อย่างสิ้นเชิง และมีความเห็นว่า ชาติพันธุ์เป็นความสำนึกความเข้าใจ หรือรูปแบบขององค์กรทางสังคมที่ถูกสร้างความหมายขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อจัดการแยกแยะผู้คนด้วยลักษณะต่างๆ ไปที่แสดงความเป็นตัวตน ซึ่งกำหนดด้วยภูมิหลังบางอย่างตามบริบททางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามนัยดังกล่าว

การศึกษาในแนวทางนี้จะหันมาทำความเข้าใจกับความหมายของชาติพันธุ์ ในลักษณะที่เป็นกระบวนการสร้างความหมายซึ่งกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ขึ้นมาแทนที่

แม้จะมีการแบ่งแนวทางการศึกษาอย่างกว้างๆ ตามกรอบความคิดพื้นฐาน แต่อันันท์ได้เสนอตัวอย่างวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Shih-chung Hsien(1989) ที่ใช้แนวทางการศึกษา ethnohistory มาอธิบายสถานะความเป็นชาติพันธุ์ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อภายในรัฐต่างๆ ในสิบสองปีนนา นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 โดย Hsien เสนอว่า รัฐไทในสิบสองปีนนาเป็นรัฐชาติพันธุ์ ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายอยู่ภายใต้การปกครองของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เพื่อรักษาความอยู่รอดภายใต้ความสัมพันธ์ทางการเมืองกับอาณาจักรขนาดใหญ่ จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์ที่อยู่ภายในรัฐของตน เจอนี้เองที่ทำให้ ชาวไทลื้อไม่ได้แสดงอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนผ่านทางภาษา และความเชื่อในศาสนา เพราะกลุ่มชนอื่นๆ สามารถใช้ภาษาไทและนับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน ดังนั้น ชาวไทลื้อจะแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านสัญลักษณ์ทางการเมือง และพิธีกรรมนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติแทน แต่เมื่อต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคปัจจุบันที่ไม่มีระบบเจ้า ตัวเองกลายเป็นชนกลุ่มน้อยในรัฐชาติ ชาวไทลื้อยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ เพราะพวกเขายังคงอยู่ในหน่วยทางการเมืองที่เสมือนหนึ่งรัฐทางชาติพันธุ์ของตนเองที่รัฐบาลจีนยอมให้ดำรงอยู่ (อานันท์, 2541)

ท่ามกลางความนิยมในหมู่ชนวิชาการบางส่วน สื่อมวลชน และคนไทยจำนวนไม่น้อย ผู้เพียรพยายามค้นหารากเหง้าความเป็นไทยจากกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ไตที่อาศัยกระจายตัวอย่างกว้างขวางในเขตเอเชียอาคเนย์ Charles F. Keyes (1996) ออกมาขึ้นยืนอีกครั้งว่า อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทนั้น ไม่ใช่สิ่งที่มีมาตามธรรมชาติ แต่เป็นผลผลิตของการเมืองเชิงวัฒนธรรมอันสัมพันธ์กับการสร้างรัฐสมัยใหม่ และอัตลักษณ์ความเป็นไทย Keyes ประยุกต์แนวคิด เทือกเถาเหล่ากอ หรือ วงศ์วิทยา (genealogy) มาอธิบายความว่า ลำนำความเป็นเทือกเถาเหล่ากอของชุมชนใดก็ตาม ไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นตามครรลองธรรมชาติ เช่นการสืบเชื้อสาย แต่เป็นเรื่องของการสร้างขึ้นทางวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ลำนำของชุมชนคนไทยในยุคก่อนสมัยใหม่ไม่ได้ผูกพันกันบนพื้นฐานของความเป็นชาติพันธุ์หรือชาติ เพียงยึดลำนำร่วมของบรรพบุรุษในแต่ละท้องถิ่น เช่น ท้าวสูงขุนเจืองในลาว พระนางจามเทวีในทุ่งราบเชียงใหม่-ลำพูน เมื่อมีการสร้างรัฐชาติจึงมีการสร้างเทือกเถาเหล่ากอขึ้นใหม่ในฐานะชุมชนจินตนาการ

ก่อนหน้านี้สัก 3 ปี Keyes พยายามอธิบายเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อในบริบทรัฐชาติ จีน ลาว ไทย โดยแสดงให้เห็นว่า กลไกทางการเมืองของอุดมการณ์ชาตินิยมมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้างความเป็นชาติพันธุ์ในสังคมยุคใหม่ และการจัดจำแนกประชากรในประเทศให้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเกี่ยวพันกับแนวคิดเรื่อง เทคโนโลยีของอำนาจ (technology of power) ในการ

จำแนกนั้นจะจำแนกด้วยหลักทางภาษา วัฒนธรรมร่วม การสำรวจไปทั่วดินแดนแม่น้ำโขงทำให้เขาสรุปว่า อัตลักษณ์ของลื้อจะมีการสร้าง/แสดงออกในหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์แวดล้อมภายใต้อิทธิพลทั้งของรัฐ สังคม ความเป็นชาติ บางครั้งแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในระดับท้องถิ่น (localized ethnic identity) บางคราวกลายเป็นอัตลักษณ์ที่ขายได้ (marketable identity) เมื่อพรมแดนเปิด คนในแถบนี้มีการติดต่อข้ามชาติกันมากขึ้น ก็อาจกระตุ้นให้เกิดอัตลักษณ์ลื้อแบบใหม่ ที่มีลักษณะแบบข้ามท้องถิ่น ข้ามชาติขึ้นมา (transnational identity) ดังนั้น อัตลักษณ์ของชาวลื้อจึงเป็นทั้งการสืบต่อเรื่องเล่า ตำนาน นิทานปรัมปรา ที่เชื่อมโยงพวกเขาเข้ากับเมืองลื้อก่อนยุคสมัยใหม่ หรือความทรงจำเกี่ยวกับบรรพบุรุษในอดีต เป็นการตีความเกี่ยวกับการสืบทอดวัฒนธรรม และเป็นการต่อรอง คำนึงต่อสู้เพื่อยืนยันความหมายในการดำรงอยู่ของมรดกทางวัฒนธรรมอีกด้วย (Keyes, 1993)

Yoshikawa (1998) นำข้อเสนอของ Keyes เรื่อง อัตลักษณ์แบบต่างๆ มาอธิบายได้กรอบการประยุกต์แนวคิดของ Bourdieu เรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้าง (ในที่นี้ คือ โครงสร้างการพัฒนา การสร้างชาติ) กับ ผู้กระทำ (ลื้อ) เพื่อแสดงให้เห็นความซับซ้อนของการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อผ่านความสัมพันธ์ในทางประวัติศาสตร์ระหว่างอัตลักษณ์ ความเป็นลื้อ ผ้าทอลื้อ และความเป็นชาติ เขาพบว่า อัตลักษณ์ของลื้อ มีลักษณะเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปตามแต่บริบท รูปแบบของอัตลักษณ์แต่ละแบบจะสัมพันธ์กับเนื้อหาของลักษณะทางชาติพันธุ์หรือการขบเน้นลักษณะทางชาติพันธุ์ที่แน่ชัด อัตลักษณ์แต่ละแบบค่อนข้างจะแสดงออกอย่างอิสระ และอัตลักษณ์แบบหนึ่งอาจกลายเป็นสิ่งสำคัญต่ออีกแบบหนึ่งได้ ขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงบริบท ผ้าทอลื้อในปัจจุบันเป็นตัวอย่างอันหนึ่ง เพราะเป็นทั้งอัตลักษณ์ที่ขายได้ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นไปในตัว

Cohen(1998) พยายามตอบเรื่อง อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในระดับท้องถิ่น (local ethnic identity) โดยศึกษาเปรียบเทียบลื้อในประเทศลาวกับไทย ผ่านมณฑลพิธีกรรมในบริบทของรัฐ-ชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวาทกรรมการพัฒนาและวัฒนธรรมชาติ พบว่า ชาวลื้อในเมืองสิง ประเทศลาวแต่เดิมแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในระดับท้องถิ่นด้วยการจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีอารักษ์เพื่ออ้างอำนาจในการปกครองตนเอง ภายใต้อาณาจักรต่างๆ รวมถึงการแสดงให้เห็นถึงอำนาจในการควบคุมที่เหนือกว่าชนกลุ่มอื่นในหุบเขา ปัจจุบันยังสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในระดับนี้ได้อย่างเหนียวแน่น เพราะรัฐบาลลาวมีการแทรกแซงและพัฒนาเมืองสิงน้อยมาก อีกทั้งลาวยังเป็นรัฐชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลาย อำนาจในการบริหารปกครองเมืองสิงขณะนี้ก็อยู่ในมือของคนลื้อท้องถิ่น

ด้านชาวลื้อหนองบัวในจังหวัดน่าน ประเทศไทย เดิมจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีอารักษ์แสดงออกถึงอัตลักษณ์ความเป็นลื้อ เพื่อบ่งชี้สิทธิพิเศษในความสัมพันธ์กับเจ้าฟ้าน่าน ที่มีเหนือกว่าคนไทกลุ่มอื่นๆ ในที่ราบ ปัจจุบันถูกรัฐไทยแทรกแซงทั้งในเชิงเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาและวัฒนธรรมชาติ อัตลักษณ์ความเป็นลื้อจึงถูกประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ถูกทำให้เป็นสินค้า ปรับไปตามวัฒนธรรมไทย เขายังได้วิเคราะห์แนวโน้มว่า ภายใต้เงื่อนไขและบริบทดังกล่าวจะก่อให้เกิดการแข่งขันระหว่างชุมชนลื้อ เพื่อฟื้นฟูความเป็นลื้อเข้มข้นขึ้น

ขณะที่ทานาเบ้ (2537) เสนอว่า พิธีกรรม ในฐานะการแสดงออกของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีความหมายหลายนัย และเลื่อนไหลมาก กรณีชุมชนไทเมืองแห่งหนึ่ง ทางตอนใต้ของเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา มีการรื้อฟื้นพิธีกรรมไหว้ผีเจ้าเมือง ซึ่งรัฐบาลคอมมิวนิสต์ให้ยกเลิกไปกว่า 32 ปี โดยผู้อาวุโสในหมู่บ้านพยายามใช้สัญลักษณ์และขั้นตอนของพิธีกรรมแบบดั้งเดิมตามบันทึกของพ่อเผ่าคนหนึ่ง ทานาเบ้ เห็นว่า พิธีกรรมนี้มีนัยของการโต้ตอบการปราบปรามกิจกรรมทางศาสนาในช่วงก่อนของรัฐบาลคอมมิวนิสต์ และแสดงออกถึงการเรียกตนเอง หรือบอกว่าพวกเขาคือใคร ให้กับชุมชนลื้อที่อยู่รายรอบได้รับรู้ อีกทั้งยังเป็นการฟื้นตัวของอำนาจอันชอบธรรมของกลุ่มผู้อาวุโส เพื่อที่จะสื่อสารไปให้ลูกหลาน คนรุ่นเยาว์ได้ตระหนักถึงอำนาจของผีบรรพบุรุษอันลึกลับ และอำนาจของผู้อาวุโสที่อยู่ใกล้ชิดกับผี แต่ความเป็นไทเมือง หรือการเรียกตัวเองแบบดั้งเดิม (primodality of their self-definition) ไม่ได้เชื่อมโยงกับโครงการการเมืองใดๆ แต่จะมีอยู่เฉพาะในงานเลี้ยง และการแสดงออกทางพิธีกรรมเท่านั้น

ส่วนกรณีชุมชนลื้อหนองบัว เมืองน่าน จัดพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าเมืองขึ้นใหม่ ด้วยแรงผลักดันจากกลุ่มครู/กำนันเพื่อมุ่งหวังให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน มีการดัดแปลงพิธีกรรมให้ยิ่งใหญ่ แปลกตาจนดูเหมือนว่า อัตลักษณ์ถูกทำให้เป็นสินค้า ที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อกระบวนการทางการเมืองและอุดมการณ์ของรัฐบาลที่ตั้งใจสร้างรูปแบบ “แปลกใหม่” ให้ผู้คนนอกชุมชนสามารถบริโภคได้ แต่เมื่อเวลาผ่านไป พิธีกรรมนี้รวมถึงสินค้าวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่ได้รับความสนใจจากคนภายนอก เช่น นักวิชาการ นักท่องเที่ยว ชาวบ้านจึงเริ่มตระหนักว่าสิ่งเหล่านี้คือ มรดกทางวัฒนธรรมที่ล้ำเลิศ อัตลักษณ์ที่เป็นสินค้าจึงกลายเป็นความจริงแท้สำหรับชาวบ้านไปโดยปริยาย

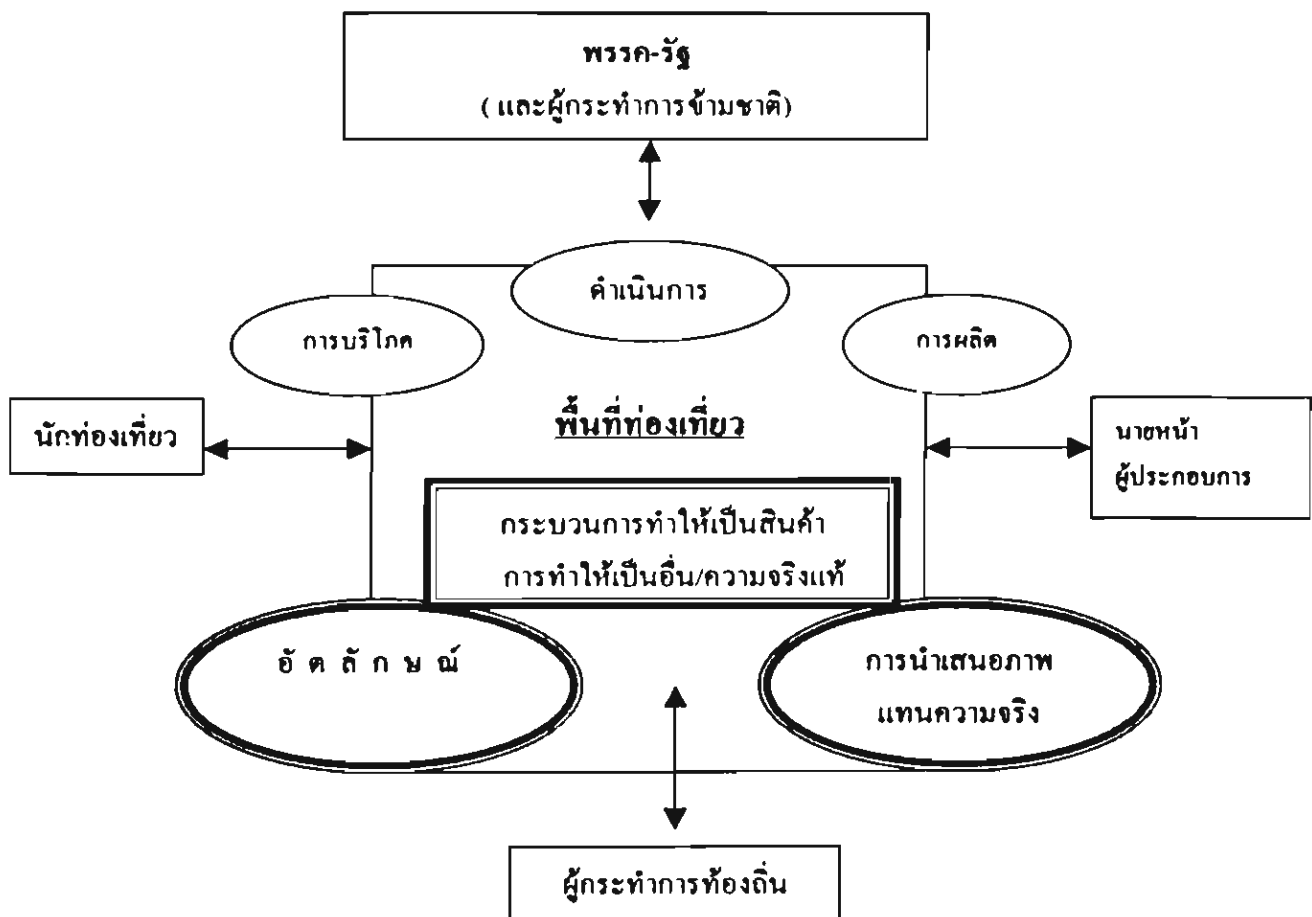
อัตลักษณ์ชาติพันธุ์จึงเป็นเรื่องของการสร้างขึ้น มีลักษณะเลื่อนไหล เป็นทั้งกระบวนการ และพื้นที่ทางสังคม ที่ต้องมีการต่อสู้ช่วงชิงในการนิยามความหมายที่หลากหลาย ชับซ้อนกับผู้อื่น ในระนาบความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่างๆ และอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ก็ไม่ได้สถิตยัคแน่นอยู่ด้านตรงกันข้ามการครอบงำทางอำนาจจากผู้ที่มีเหนือกว่าอย่างมั่นคง หรือสมยอมให้อำนาจคอกครึ่งสร้าง/แบ่งขอบเขตให้ชัดเจน แต่เป็นเรื่องของกระบวนการในการโต้ตอบต่อรอง เป็นความ

สามารถในการย้ายตำแหน่งแห่งที่ (re-position) หาพื้นที่อื่น (other spaces) ของตัวผู้กระทำการใน ระยะเวลาต่างๆ กัน บางทีอาจเรียกว่าเป็น พื้นที่ที่สาม (third space) ซึ่งในตัวมันเองมีลักษณะไม่ สมบูรณ์ เป็นชิ้นส่วน และเป็นพื้นที่ที่มีการช่วงชิงทางความหมายและการนำเสนอภาพความจริง อย่างต่อเนื่อง (Pile, 1994 อ้างใน Lisa, 1997: 109) ดังตัวอย่าง ช่วงสงครามปลดปล่อยในประเทศ อัลจีเรีย เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสพยายามให้ผู้หญิงปลดผ้าคลุมหน้า ใส่ชุดเสื้อผ้าตามแบบตะวันตก เนื่องจากเห็นว่า ผ้าคลุมหน้า คือ สัญลักษณ์ความล้าหลัง การปลดออกเท่ากับเป็นการปลดปล่อย (ของฝรั่งเศส ผู้มีอำนาจเหนือกว่า) พวกเขาจึงเลือกใช้การปฏิบัติการและนิยามของฝรั่งเศสด้วยการ ใส่ชุดตะวันตก เทียวเข้า-เทียวออกในเขตทหาร เพื่ออำพรางการช่วยเหลือเหล่ากองทัพลดปล่อย อัลจีเรียไปพร้อมๆ กับการปลดปล่อยพวกเขาเองออกจากกรอบของผู้ชายอัลจีเรีย แต่เมื่อฝรั่งเศส ระแคะระคาย พวกเขาก็หันมาสวมผ้าคลุมหน้าอีกครั้ง ทหารเมืองน้ำหอมก็มักตราหน้าว่า ผู้หญิง คลุมหน้าเป็นพวกหัวเก่า ทำให้พวกเขาทำงานช่วยเหลือการปฏิวัติต่อไปได้ (Pile, 1997: 1-32)

ส่วนดินแดนชิบบับเว จะเห็นการต่อสู้ช่วงชิงความทรงจำทางสังคมอย่างชัดเจน เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อหัวหน้าหมู่บ้านคนใหม่สั่งให้ผู้หญิงคนหนึ่งย้ายบ้านไปจากที่ดินนั้น หัวหน้าคน นี้รับเงินเดือนจากรัฐ และเลือกใช้ สัญลักษณ์ของมูกาเบ้ บรรพบุรุษผู้ต่อต้านการแย่งชิงที่ดินในอดีต มาตีความใหม่ และสร้างความชอบธรรมให้กับตนเองในการใช้คำสั่งขับไล่หญิงคนนั้น เธอเองก็ เลือกใช้ความทรงจำเกี่ยวกับมูกาเบ้ ในฐานะที่เธอเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการต่อสู้เรื่องที่ดินยุค ก่อนมาได้ตอบการกระทำครั้งนี้ด้วยการนิทาค่อสาธารณะว่า ตอนเธอต่อสู้ นอนอยู่กลางป่า ท่ามกลางความหวาดกลัว เจ้าหัวหน้าคนใหม่คนนี้ยังไม่ประสีประสาอะไรแม้แต่น้อย (Moore, 1997: 87-104) บนเทือกคอยเขตประเทศไทย ชาวมังบ้านคอยปุย เลือกใช้วาทกรรมการท่องเที่ยวซึ่ง นิยามอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของพวกเขาและเขาให้เป็น สิ่งที่แปลก น่าสนใจ มาเพื่อสร้างผลประโยชน์ ทางเศรษฐกิจของตน ขณะเดียวกันก็ใช้วาทกรรมการท่องเที่ยว ในฐานะที่พวกเขาเป็นสินค้าวัฒนธรรม และสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติไปเสริมกับวาทกรรมที่ผลิตขึ้นใหม่เรื่อง มังอนุรักษ์ป่า เพื่อต่อรองกับชุดวาทกรรมเรื่องป่าของรัฐ ที่พยายามกีดกันพวกเขาออกจากทรัพยากร (ดูเพิ่มใน ฟ้า และสันติพงษ์, 2542) ดังนั้น การต่อรอง ต่อต้าน ในตัวอย่างทั้งหมดดังกรณีตัวอย่างที่ยกมา ไม่ใช่ เป็นเพียงแค่การต่อสู้ช่วงชิงการสร้าง ความหมาย/ความจริงในควับทหรือชุดวาทกรรมเดียวกันเท่านั้น แต่ยังมีการทะลุผ่าน ก้าวข้ามชุดวาทกรรมในปริภูมิหลากหลาย อย่างสลับซับซ้อนอีกด้วย

1.4 กรอบแนวคิดและหน่วยการวิเคราะห์

กรอบคิดในการศึกษา งานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้เป็นการศึกษากระบวนการในการนำเสนอภาพ และกระบวนการต่อรองเพื่อนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนแห่งหนึ่งที่ถูกสร้างให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยว โดยประยุกต์เอา "วงจรทางวัฒนธรรม" ของกลุ่มวัฒนธรรมศึกษามาเสริมเข้ากับกรอบการวิเคราะห์การท่องเที่ยวในระดับโครงสร้าง

แนวคิดแรกที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ การเมืองในการนำเสนอภาพแทนความจริง โดยนำเอาจุดแข็งของการวิเคราะห์ด้วยทแบบสัญลักษณ์ เพื่อค้นหาความหมายแฝง/มายาคติพลิกกลับให้เห็นรูปแบบของเทคนิคอำนาจที่คนกลุ่มต่างๆ นำมาใช้ในการสร้างภาพให้กับสื่อผ่านสื่อหรือด้วยบทต่างๆ ว่าเป็นเช่นไร อย่างไรก็ตามงานศึกษาไม่ได้มองด้วยทในระบบปิดเท่านั้น ทว่าคำนึงถึงภาคปฏิบัติเชิงนโยบายของรัฐที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว การพัฒนา และความเป็นชาติพันธุ์ภายใต้บริบทของการพัฒนาประเทศไปสู่ทุนนิยมโลก

อย่างไรก็ตาม หลังจากผู้ศึกษาได้ทำการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ไประดับหนึ่งแล้วพบว่า การนำกรอบแนวคิดการเมืองในการนำเสนอภาพแทนความจริงของพื้นที่ท่องเที่ยวผานม โดยพิจารณาแค่ภาคปฏิบัติเชิงนโยบายของรัฐ ไม่เพียงพอการทำความเข้าใจ ดังนั้น จะต้องสร้างบทสนทนาในมิติประวัติศาสตร์ของพื้นที่ศึกษาขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง เพื่อช่วยในการวิเคราะห์ร่วมกับตัวบทที่ผลิตสร้างขึ้น

การใช้บทสนทนาทางประวัติศาสตร์จะเกิดประโยชน์อย่างน้อยที่สุด 2 ประการ คือ

ประการแรก จะทำให้เห็นได้ว่า แต่ละตัวบทที่อยู่ในกระบวนการนำเสนอภาพแทนความจริงของผานมมีกระบวนการในการคัดสรรองค์ประกอบทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์อย่างไร อะไรถูกเลือก/ไม่ถูกเลือก อะไรถูกเน้นหรือถูกเกลี่ยออกไป

ประการที่สอง บทสนทนาชุดนี้เมื่อทำงานควบคู่กับการพิจารณาแนวทางการศึกษาการผลิตสร้างความหมายของตัวบทหลายประเภท ที่มีฐานอยู่บนการวิเคราะห์เชื่อมโยงแบบสัมพันธ์ (inter-textuality) เพื่อเปิดเผยการสะสมความหมายข้ามตัวบทที่แตกต่าง หรือความผันแปรของความหมายจากการอ่านตัวบทนั้นในบริบทของตัวบทอื่น (Hall, 1997: 232) จะยิ่งช่วยสำแดงพลังในอธิบายความลึกซึ้ง ไม่ล่งรอยของการนำเสนอภาพแทนความจริงได้ดียิ่งขึ้น

แนวคิดที่สองใช้กรอบการวิเคราะห์เรื่อง *การเมืองวัฒนธรรม* ที่มีแนวคิดที่ว่า พื้นที่ท่องเที่ยวสามารถสร้างโอกาสให้กับคนท้องถิ่นกลุ่มต่างๆ ในการแสดงสิทธิ หรือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเพื่อต่อสู้ช่วงชิงการสร้างภาพความจริงเชิงสัญลักษณ์ หรือ ได้ตอบ/ต่อรองกับกระบวนการนิยามจากผู้กระทำกลุ่มอื่น หรือจากภายนอกได้ การเน้นถึงบริบทเชิงโครงสร้างการท่องเที่ยว และการพิจารณาพื้นที่ท่องเที่ยวในฐานะการเมืองวัฒนธรรมนี้เองที่ทำให้เห็นถึงเงื่อนไข ข้อจำกัด หรือกระทั่งศักยภาพของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนที่มีต่อกระบวนการต่อรอง เปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ นิยามความหมายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือ การเข้าไปพัวพันทางวัฒนธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

หน่วยการวิเคราะห์งานชิ้นนี้ เป็นการศึกษากระบวนการทำให้ “ลือผานม” ตกอยู่ภายใต้กระบวนการนิยามอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การทำให้กลายเป็นสินค้า และเป็นสิ่งจริงแท้ในพื้นที่ท่องเที่ยว รวมถึงการเข้าร่วมของชาวผานมในการรื้อ/สร้างบริบท หรือนิยามความหมายเพื่อเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ โดยจะพิจารณาภาคปฏิบัติเชิงนโยบายที่มีการดำเนินการในพื้นที่ศึกษาใน 3 ประเด็น ประกอบด้วย การท่องเที่ยว การพัฒนา และความเป็นชาติพันธุ์ ในระดับปฏิบัติการ 2 มิติ คือ

มิติแรก-ที่เป็นการเผชิญหน้า หรือปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยว (face to face relationship) เช่น การขายสินค้า การประกอบพิธีกรรมสาธารณะ

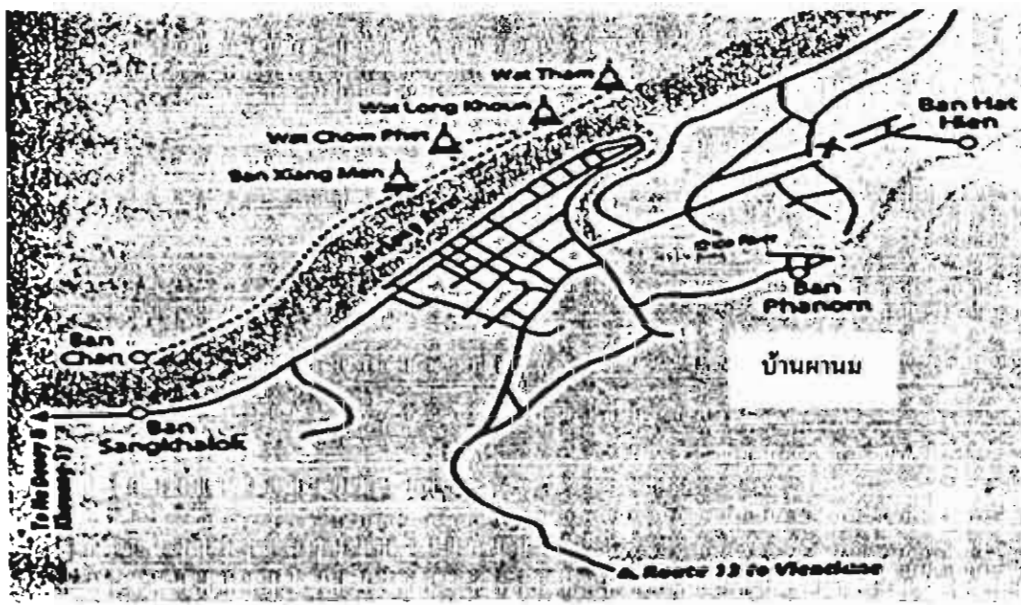
มิติที่สอง-พิจารณาจากตัวบท ในลักษณะ สัมพันธบท(inter-textuality) อาทิ นิตยสาร
ท่องเที่ยว ภาพ สารคดี งานวิชาการ เป็นต้น

1.5 ขอบเขตและวิธีวิจัย

1.5.1 พื้นที่ศึกษา

ผานม กลายสภาพพื้นที่ท่องเที่ยวในโปรแกรมทัวร์วัฒนธรรมของประเทศลาว ใน
ทำนอง “มาหลวงพระบางต้องไปบ้านผานม” ไม่ต่ำกว่า 10 ปี ชุมชนแห่งนี้ถูกสร้างภาพไปต่างๆ
นานา อาทิ บ้านหัตถกรรมทอผ้าเลื่องชื่อของแขวง แปะเป๋ยเป็น กลุ่มชาติพันธุ์ลื้อในลาว ล่าสุดคือ
ได้รับการประกาศเป็น “บ้านวัฒนธรรม” บ้านแรกของแขวงหลวงพระบาง ในทางกายภาพ-บ้าน
เรือนกว่า 200 หลังคาของชุมชนผานมตั้งขนานกับแม่น้ำคานฟากซ้าย มีถนนดินตัดเชื่อมกับถนน
หมายเลข 13 จากตัวเมืองหลวงพระบาง ไปทางทิศตะวันออกราว 2 กิโลเมตรเศษ

หลังจากเมืองหลวงพระบางได้รับการประกาศเป็นมรดกโลกอย่างเป็นทางการเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ปี 1998 นักท่องเที่ยวเดินทางมาที่นี่มากขึ้น แหล่งท่องเที่ยวใกล้เมืองอย่างบ้านผานม บางวันจึงพบนักท่องเที่ยวมากกว่า 100 คน ในแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเมืองหลวงพระบาง ผานมเป็นหนึ่งในโครงการเปิดหมู่บ้านท่องเที่ยว มีการวางโครงการพัฒนาต่างๆ อาทิ เส้นทางการศึกษาพิพิธภัณฑ์ชนเผ่าลื้อ อาคารแสดงศิลปวัฒนธรรม การอนุรักษ์สภาพบ้านเรือนเก่าแก่ เป็นต้น

ภาพที่ 1.1 พื้นที่ศึกษานันทน

(ที่มา :Eliot.Bickersteth and Gardner 1999)

1.5.2 การเก็บ และการวิเคราะห์ข้อมูล

งานศึกษาครั้งนี้จะใช้หลายวิธีการ แรกสุดเป็นการรวบรวมข้อมูลจากตัวบทต่างๆ ที่กล่าวถึงบ้านผานม กลุ่มชาติพันธุ์ลื้อทั้งในโทรทัศน์ หนังสือท่องเที่ยว สารคดี ภาพถ่าย งานวิชาการ หรือกิจวิชาการ ในที่นี้จะรวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงโครงสร้างที่จะนำมาประกอบเป็นบริบทของการศึกษา

วิธีการที่สองเป็นการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ในบ้านผานม โดยใช้ข้อมูลเอกสารเป็นตัวเทียบเคียง เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของบ้าน ความสัมพันธ์ในกลุ่ม ระหว่างกลุ่ม ในชุมชน และภายนอกชุมชน จากนั้นยกระดับมาพูดคุยด้านลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อลงถึงรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ของตัวผู้ให้สัมภาษณ์กับการท่องเที่ยว ในมิติวัฒนธรรมอันแสดงให้เห็นถึงความรับรู้ การตีความ นิยามความหมายต่อเหตุการณ์ การกระทำต่างๆ และการโต้ตอบกับตัวบทที่ได้มาข้างต้น กลุ่มสัมภาษณ์ยังรวมไปถึง ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ในเขตเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ กลุ่มไกด์ และนักท่องเที่ยวบางส่วน โดยหัวข้อสัมภาษณ์จะมีเค้าโครงกว้างๆ ที่โยงใยไปถึงบ้านผานม และความเป็นลื้อที่คนเหล่านั้นเข้าใจ และยังใช้การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะเมื่อคนในชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

ทั้งนี้ในทุกขั้นตอนของการเก็บข้อมูล จะมีการวิเคราะห์ร่วมเพื่อเชื่อมโยงแนวคิดต่างๆ ในทางทฤษฎีมาอธิบายตัวข้อมูลที่ได้ เพื่อตอบคำถามในประเด็นวิจัยข้างต้น ท้ายสุด-เพื่อทำให้การเขียนวิทยานิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอภาพความจริง งานชิ้นนี้เลือกใช้การเขียนแบบพรรณนาโวหาร นำภาพถ่าย และสื่อผสมบางอย่างมาเสริม เพื่อจัดหมวดหมู่ เนื้อหาและแสดงข้อมูลที่ได้อธิบายไว้ให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อสร้างความเข้าใจต่อคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนชาติพันธุ์ว่ามีเงื่อนไข ข้อจำกัด หรือศักยภาพในการปรับตัวรองรับอย่างไร ภายใต้บริบทของการท่องเที่ยวโลก
2. ในเชิงแนวคิด เพื่อสร้างความเข้าใจต่ออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ในฐานะที่เป็นการสร้างความหมายทางสังคม มีการโต้ตอบรองรับ เลื่อนไหล และการพัวพันของผู้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนอย่างตลึงซับซ้อน

3. ขยายฐานความรู้ในทางสาธารณะต่อประเด็น การปรับตัวของชุมชนชาติพันธุ์ใน
กระแสโลก และสร้างความเข้าใจเรื่องสังคมชาติพันธุ์ในลาวให้มากขึ้นกว่าเดิม

1.7 การนำเสนอเนื้อหาวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 6 บท ดังนี้

บทที่หนึ่ง จะกล่าวถึงนัยสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ ทบทวนวรรณกรรม กรอบคิด
และหน่วยการวิเคราะห์ ขอบเขตและวิธีวิจัย ผลที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่สอง เป็นการนำเสนอบริบทของประเทศลาวในการเปลี่ยนจากสังคมนิยมสู่ทุน
นิยมและภาวะการเป็นประเทศชายขอบในระบบทุนนิยมโลก และความสำคัญของการท่องเที่ยว
และการจัดการวัฒนธรรมในฐานะยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศของลาว

บทที่สาม ว่าด้วยบริบทของพื้นที่ศึกษา ตั้งแต่เรื่องเล่าในการอพยพ และพัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ของบ้านผานมนับแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 กระทั่งการกลายเป็นบ้านท่องเที่ยวใน
ปัจจุบัน

บทที่สี่ จะกล่าวถึงกระบวนการนำเสนอภาพแทนความจริงของผานมในด้วยบท 3 ระดับ
คือ ระดับท้องถิ่น(ลาว) ประเทศไทย และระดับโลก เพื่อแสดงให้เห็นการประชันขันแข่งในการนำ
เสนอภาพแทนความจริงของพื้นที่ท่องเที่ยว ภายใต้บริบทของการท่องเที่ยว

บทที่ห้า จะกล่าวถึง กระบวนการต่อรองของ *ไทบ้านผานม* ในพื้นที่ทางวัฒนธรรม และ
พื้นที่ค้าขาย ท่ามกลางการดำเนินนโยบายบ้านวัฒนธรรมของรัฐ และการแข่งขันตลาดท่องเที่ยว
เมืองหลวงพระบาง

บทที่หก เป็นการสรุปผลการศึกษา ที่ได้ข้อค้นพบ 3 ประการคือ การเมืองในการนำ
เสนอภาพแทนความจริง ความเป็นสื่อในเวทีการแสดงวัฒนธรรม และการต่อรองของผู้ถูกท่องเที่ยว
รวมถึงการนำเสนอข้อถกเถียงเชิงทฤษฎี และนัยของงานศึกษาต่อการพัฒนาสังคม

บทที่ 2

ลาว: ประเทศขายขอบในระบบทุนนิยมโลก

หลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเมื่อกลางทศวรรษที่ 1970 ผู้นำระดับสูงของพรรคประชาชนปฏิวัติลาวประเมินศักยภาพในการพัฒนาประเทศของตนตามแนวทางสังคมนิยมว่า ลาวยังคงเป็นประเทศกสิกรรมที่มีการผลิตขนาดเล็ก กระจุกกระจายล้าหลังทางเทคโนโลยี และเป็นการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองเป็นด้านหลัก ทว่ามีข้อได้เปรียบในเรื่องพลเมืองมีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์มากมายมหาศาลทั้งที่ดินเพาะปลูก ทรัพยากรป่าไม้ พลังไฟฟ้าน้ำตก(เขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ)และโลหะแร่ธาตุ เพียงแต่ความสามารถในการนำออกมาใช้ยังมีอยู่เพียงเล็กน้อย ภายใต้การนำพาในลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์ของพรรค-รัฐ ซึ่งสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับบทบาทของการจัดตั้งคุ้มครอง ครอบงำเป็นเจ้ารวมหมู่สังคมนิยมของประชาชน และเงื่อนไขความสัมพันธ์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือด้านเศรษฐกิจกับบรรดาประเทศสังคมนิยมพี่น้องและประเทศอื่นๆ จะทำให้ลาวใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้เพื่อสร้างสรรค์สังคมนิยมในประเทศให้สัมฤทธิ์ผลได้อย่างรวดเร็วและหนักแน่นได้ (ไกสอน, 2530)

หนทางการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบอบสังคมนิยมของลาวมิได้ง่ายดังคาดหวัง เพราะนโยบายเศรษฐกิจที่วางไว้ เช่น ระบบนารวม นอกจากจะไม่ประสบความสำเร็จแล้ว ยังส่งผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมือง ด้วยเกิดภาวะผลผลิตตกต่ำ ชาวนาปฏิเสธการจ่ายภาษีประชากรจำนวนหนึ่งหลบหนีออกนอกประเทศ และกลายเป็นเงื่อนไขให้ฝ่ายต่อต้านเคลื่อนไหวคุกคามเสถียรภาพรัฐบาล (มานะ, 2533: 136) ขณะที่ความตึงเครียดระหว่างจีนกับเวียดนามต่อการถือการแทรกแซงกัมพูชาที่เป็นปัจจัยเสริมที่มีส่วนทำให้รัฐบาลลาวพันธมิตรที่แนบแน่นของเวียดนามตัดสินใจชะลอแผนการปฏิรูปทางเศรษฐกิจไปสู่ระบอบสังคมนิยม และหันกลับไปส่งเสริมการค้าเงินธุรกิจการค้าของภาคเอกชน การพึ่งพาความช่วยเหลือในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหภาพโซเวียต พร้อมๆ กับการพยายามสร้างความร่วมมือในทางเศรษฐกิจกับกลุ่มประเทศอินโดจีนในลักษณะการแบ่งงานกันทำตามแนวทางของกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออก โดยลาวจัดวางตนเองไว้ในฐานะแหล่งแร่ธาตุ และทรัพยากร เวียดนามอยู่ในส่วนของการผลิตด้านอุตสาหกรรม กัมพูชาจะให้ความสำคัญด้านเกษตรกรรมและอาหารเป็นหลัก (สุรัชย์, 2542) กระทั่งสหภาพโซเวียต หัวขบวนหนึ่งของโลก

¹ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองในปี 1975 เป็นต้น ลาวเป็นเพียงประเทศเดียวในกลุ่มประเทศอินโดจีนที่ได้รับความช่วยเหลือจากสถาบันการเงินและองค์การการเงินระหว่างประเทศ (มานะ, 2536: 142)

คอมมิวนิสต์สากลในขณะนั้นดำเนินนโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจครั้งใหญ่เพื่อนำพาประเทศเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกในปลายปีค.ศ. 1985 ประเทศเล็กๆ ปลายขอบความความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกลุ่มประเทศสังคมนิยมอย่างลาวก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นคลื่นความเปลี่ยนแปลงระลอกนี้ไปได้

เนื้อหาในบทนี้จะทำหน้าที่ในการเปิดทาง ฉายภาพบริบทของการเปลี่ยนผ่านประเทศเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกของลาวว่าเป็นเช่นไร ทำไมนโยบายการท่องเที่ยวและการจัดการวัฒนธรรมจึงเข้ามาสัมพันธ์กับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ และเน้นลงไปในระดับแขวงหลวงพระบางทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ลาวในฐานะประเทศชายขอบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบทุนนิยมโลกมีปฏิบัติการในการแปลงต้นทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าอย่างไร

2.1 จินตนาการใหม่มุ่งสู่ทุนนิยมโลก

การประกาศนโยบาย“จินตนาการใหม่” หรือการใช้ “กลไกเศรษฐกิจใหม่” (New Economic Mechanism: NEM) ของรัฐบาลลาวเมื่อปลายปี ค.ศ.1986 ถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญและเป็นการยอมรับอย่างกลายๆ ว่า การปฏิวัติปลดแอกประเทศและเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบสังคมนิยมโดยพลันประสบกับความล้มเหลว ประเทศลาวต้องผ่านขั้นตอนการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมก่อนถึงจะเข้าสู่ระบบสังคมนิยมในขั้นปลายได้

การเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวสอดคล้องไปกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจห้าปี ฉบับที่สอง (ค.ศ.1986-1990) ซึ่งรัฐบาลลาวให้ความสำคัญการพัฒนาใน 4 ด้านหลัก คือ ด้านแรก-การผลิตอาหารบริโภคภายในประเทศให้เพียงพอ ด้านที่สอง-การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในด้านการศึกษาศาธารณสุขอนามัย การฝึกอบรม การบริหารและงานบุคคล ด้านที่สาม-การลดข้อจำกัดที่มีผลสืบเนื่องมาจากการเป็นประเทศไร้ฝั่งทะเลด้วยการสร้างความร่วมมือในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจการค้ากับกลุ่มประเทศอื่นๆ นอกเหนือจากประเทศคอมมิวนิสต์เพิ่มขึ้น และด้านที่สี่- การวางทิศทางในการเพิ่มจำนวนและชนิดของผลผลิตสินค้าเพื่อการส่งออก ทั้งการเกษตร ป่าไม้ เหมืองแร่ และพลังงานไฟฟ้าที่ได้จากเขื่อนพลังน้ำที่ก่อสร้างเสร็จไปแล้ว และกำลังมีโครงการจะก่อสร้างในอนาคต โดยมีประเทศไทยเป็นตลาดรับซื้อปลายทาง

รัฐบาลลาวยังวางมาตรการหลักในการปฏิรูปเศรษฐกิจตามนโยบายจินตนาการใหม่ด้วยการขยายการค้าเข้าสู่เขตชนบทและเขตภูเขา เร่งสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคม เชื่อมต่อทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ผลักดันให้ครอบครัวกสิกรรมกลายเป็นหน่วยการผลิตสินค้าทีละขั้น ทั้งนี้เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจการค้าเข้ามาแทนที่ระบบเศรษฐกิจธรรมชาติ และพยายามลดข้อจำกัดด้านการบริหารจัดการด้วยการผ่อนคลายการควบคุมและกระจายอำนาจในการ

วางแผน งบประมาณ และการตลาดไปสู่ระดับแขวง ปลอ่ยให้บริษัทรัฐวิสาหกิจและบริษัทการค้าของรัฐทั้งหมดสามารถดำเนินการในลักษณะที่เป็นเอกเทศมากขึ้น มีการปรับปรุงนโยบายและกฎหมายเกี่ยวกับการเงินการคลังและการลงทุนจากต่างประเทศ¹ และให้กลไกตลาดเป็นตัวกำหนดราคาและอัตราแลกเปลี่ยน ด้วยความคาดหวังว่า นโยบายจินตนาการใหม่จะนำพาประเทศให้หลุดพ้นไปจากการเป็นประเทศที่ยากจนที่สุดแห่งหนึ่งในโลกตามการประเมินด้วยตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจจากธนาคารโลก (หนังสือผู้จัดการ, ม.ป.ป.)

การพัฒนาประเทศตามแนวทางใหม่ของลาวเริ่มได้เพียงหนึ่งปีเศษ วิกฤตศรัทธาและการเสื่อมสลายของรัฐบาลสังคมนิยมในแถบยุโรปตะวันออกช่วงปี ค.ศ.1989 (ปีแห่งฝันร้ายของสังคมนิยม ตามที่ขนานนามกัน) และการแตกสลายของสหภาพโซเวียตในเวลาต่อมาได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่และการนำพาประเทศภายใต้พรรคประชาชนปฏิวัติลาวอย่างลึกซึ้ง

Grant Evans ให้ทัศนะต่อกรณีชะตากรรมของประเทศคอมมิวนิสต์ในเอเชียที่ไม่พึงพอใจไปเช่นยุโรปตะวันออก เนื่องจากประเทศคอมมิวนิสต์ในเอเชียเริ่มประสบความสำเร็จในการปฏิรูประบบเศรษฐกิจแบบการตลาด และที่สำคัญ คือ พื้นฐานโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมนระหว่างยุโรปตะวันออกกับเอเชียมีความแตกต่างกัน กลุ่มประเทศแรกเป็นสังคมอุตสาหกรรม ประชากรมีการศึกษาและอยู่ในเขตเมืองเป็นส่วนใหญ่ ความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นระหว่างระบบการจัดการเศรษฐกิจแบบตลาดกับโครงสร้างของสังคมอุตสาหกรรม คือ สาเหตุสำคัญของการล่มสลาย

ด้านกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ในเอเชียเป็นสังคมชาวนาที่ถูกกำหนดให้เดินหน้าไปสู่สังคมอุตสาหกรรมเช่นกันแต่ยังไม่คืบหน้ามากนัก ดังนั้น การปฏิรูปเศรษฐกิจของประเทศยังไม่มีผลกระทบในวงกว้าง เนื่องจากเป็นสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำอย่างง่าย ๆ ชาวนายังสามารถเข้าถึงอาหาร และการขาดแคลนอาหารก็ไม่ทำให้เกิดความวุ่นวายทางสังคมเทียบเท่ากับเขตเมืองในยุโรปตะวันออก อีกทั้งเมื่อเปรียบเทียบระหว่างชาวนากับคนงานในเมือง ความสนใจต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองจะน้อยกว่าและง่ายต่อการควบคุมของรัฐ กรณีประเทศลาว ศูนย์กลางของเมือง และแรงงานในอุตสาหกรรมมีขนาดเล็ก ไม่มีชุมชนทางวิชาการ และไม่ได้ประสบกับความยุ่งยากใดๆ ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านประเทศเข้าสู่ทุนนิยมโลก (Evans, 1995: xii-xiii)

¹ ปีค.ศ. 1988 รัฐบาลลาวประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยการลงทุนของต่างประเทศในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเพื่อเป็นการดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศในแขนงกิจกรรมป่าไม้ อุตสาหกรรม บริการและการท่องเที่ยว

ในปีเดียวกันนี้ รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณของไทยได้ประกาศนโยบายต่างประเทศต่อกลุ่มประเทศอินโดจีนด้วย "การเปลี่ยนสถานะมาเป็นตลาดการค้า" มีการประเมินกันว่า นโยบายดังกล่าวได้รับแรงผลักดันจากกลุ่มนักธุรกิจที่มีสายสัมพันธ์กับพรรคชาติไทย เนื่องเพราะการแข่งขันทางธุรกิจในประเทศไทยกำลังถึงจุดที่ต้องเผชิญหน้ากันเอง และกลุ่มนักธุรกิจไทยมีความประสงค์จะเข้าไปแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในประเทศทั้งสาม (หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, ม.ป.ป.: 24)

แม้ว่าพรรค-รัฐของลาวจะรอดพ้นจากการล่มสลายไปได้ แต่การประทับประคองตัวเพื่อให้อยู่รอดท่ามกลางวิกฤตศรัทธาสากลในระบอบสังคมนิยม และกระแสเขี้ยวกรากของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ด้วยการแบ่งรับข้อจำกัดและอุปสรรคมากมายในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นการระดมทรัพยากรเพื่อการผลิตที่มีระดับต่ำและดำเนินการได้อย่างเชื่องช้า ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือทางการเงินจากต่างประเทศ ฐานการผลิตเพื่อการส่งออกมีขนาดเล็ก ขาดแคลนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ มีช่องว่างรายได้ และการกระจายผลผลิตของการพัฒนาระหว่างเขตเมืองกับชนบท (สุรัชย์, 2542: 232) และประสบภาวะขาดแคลนทุนสำรองเงินตราต่างประเทศเป็นจำนวนมาก รัฐบาลลาวไม่มีทางเลือกมากไปกว่าการพึ่งพาและขอรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศเพิ่มขึ้น และในหลายกรณีการช่วยเหลือเหล่านั้นผูกโยงกับเงื่อนไขที่ทำให้รัฐบาลลาวต้องยอมรับวิธีคิด จัดปรับทิศทาง นโยบาย ตัวบทกฎหมาย และมีปฏิบัติการต่างๆ เพื่อสนองตอบต่อแนวทางขององค์กรระหว่างประเทศ หรือสถาบันการเงินที่ให้ความช่วยเหลือ³ ได้วางกรอบและให้คำแนะนำไว้

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรและสถาบันการเงินระหว่างประเทศกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศลาว ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมอยู่ในหลายส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการทรัพยากรหรือ การแปลงต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นสินค้าในตลาดโลก

กรณีเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เดิมทีลาวมีเขื่อนขนาดใหญ่อยู่เพียง 2 เขื่อน คือ เขื่อนน้ำงึม(สร้างในทศวรรษที่ 1970) ภายใต้การสนับสนุนเงินกู้ของธนาคารโลก รัฐบาลญี่ปุ่น และองค์การด้านความช่วยเหลืออื่นๆ และ เขื่อนเซเซค(สร้างในทศวรรษที่ 1980) โดยมีรัฐบาลสวีเดนกับธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียร่วมกันให้เงินกู้ (Ryder, 1996: 24-25) เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาภายใต้นโยบายจินตนาการใหม่จนถึงต้นทศวรรษที่ 1990 รัฐบาลลาวได้รับการสนับสนุนงบประมาณแบบให้เปล่าจากธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย⁴ ธนาคารโลก รัฐบาลนอร์เวย์และญี่ปุ่นเป็นจำนวนเงินมากกว่า 1,250 ล้านดอลลาร์เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ

³ องค์กรระหว่างประเทศต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศลาว เช่น ธนาคารโลก(World Bank) กองทุนการเงินระหว่างประเทศ(IMF) ธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย(ADB) โครงการเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหประชาชาติ (UNDP) สหพันธ์รัฐยุโรป (EU) นอกจากนั้นยังมีหน่วยงานพัฒนาของประเทศต่างๆ อาทิ องค์การความร่วมมือเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ (SIDA) องค์การเพื่อความร่วมมือระหว่างประเทศญี่ปุ่น (JICA) องค์การเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของออสเตรเลีย(AusAID) องค์การความร่วมมือทางเทคนิคของเยอรมัน(GTZ) องค์การช่วยเหลือของรัฐบาลนอร์เวย์ (NORAD) เป็นต้น

⁴ Ryder(1996) ได้ออกตัวอย่างบทบาทของธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียในช่วงทศวรรษที่ 1990 หลังจากรัฐบาลลาวเข้าเป็นสมาชิกภาคีเพื่อความร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า และการลงทุนระดับอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (Great Mekong Subregion: GMS) ว่าเอคิปีทอาฆาวางตัวในฐานะผู้อำนวยการความสะดวกให้แก่ภาคธุรกิจเอกชนในการเข้าร่วมโครงการพัฒนาเขื่อนผลิตไฟฟ้าพลังน้ำในเขตน้้ำโขง และผู้ประสานงานในการสนับสนุนเพื่อลดทอนความเสี่ยงของนักลงทุนในโครงการต่างๆ

และสร้างแผนแม่บทในการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าของชาติขึ้นนับแต่ปีค.ศ. 1992 เป็นต้นมา ภายใต้แผนดังกล่าวมีการตั้งเป้าหมายว่า ภายในปี ค.ศ.2010 ลาวจะมีเขื่อนที่แล้วเสร็จ 23 เขื่อนจากโครงการเขื่อนมากกว่า 50 โครงการในแม่น้ำโขงและสาขา เป็นที่คาดหมายว่า ตัวเลขรายได้จากสินค้าส่งออกประเภทนี้จะช่วยยกระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชาชนลาวจาก 200 เหรียญสหรัฐ (ในปีค.ศ. 1992) เป็น 550 เหรียญสหรัฐ (ในปี ค.ศ.2010) และลาวจะก้าวสู่ความเป็น “ศูนย์กลางในการส่งออกกระแสไฟฟ้าพลังงานน้ำแห่งเอเชีย” สู่ไทยและต่างประเทศพากันประโคมข่าวว่าลาวจะกลายเป็นคูเวตแห่งเอเชีย หรือบรูไน 2 ในไม่ช้า (มานะ, 2537 , ประชาชาติธุรกิจ 7-9 เมษายน 2537 , Ryder, 1996)

เช่นเดียวกันกับ ทรัพยากรป่าไม้ที่หน่วยงานระหว่างประเทศเข้าไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางการจัดการป่าไม้ของลาวอย่างต่อเนื่องนับแต่ปลายทศวรรษที่ 1980 และการจัดการป่าไม้ได้แปรสภาพเป็นเวทีของความขัดแย้ง และข้อถกเถียงในระดับโลกต่อทิศทางการพัฒนาของผู้กระทำกรต่างๆ (หน่วยงานระหว่างประเทศ รัฐบาลลาว คนในท้องถิ่น) โดยไม่ค่อยจะสอดคล้องกับความเป็นจริงในระดับท้องถิ่นเท่าไรนัก รัฐบาลลาวต้องกำหนดแผนปฏิบัติการในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามกรอบคิดตะวันตก ด้วยการประกาศเขตอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติ (National Biodiversity Conservation Areas: NBCAs) เพิ่มขึ้น การลดพื้นที่สัมปทานป่า การยุติการถางป่า *ฮัดไฮ* (ทำไร่) การปลูกป่า และที่สำคัญ คือ การปฏิรูประบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรทั้งหมด (ดูเพิ่มใน Premrudee, 2000)

รูปธรรมหนึ่งของการปฏิรูปกรรมสิทธิ์ในลาวอาจพิจารณาได้จาก นโยบายการแบ่งดินแบ่งป่า ภายใต้แผนการออกเอกสารสิทธิที่ดิน ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อกลางทศวรรษที่ 1990¹ โดยมีเป้าหมายในการกำหนดขอบเขตของประเภทที่ดินและที่ดินในเขตป่าทั่วประเทศ กำหนดวิธีการใช้ผู้มีสิทธิและรับผิดชอบในการใช้ประโยชน์ของที่ดินแต่ละประเภท นโยบายนี้ยังให้ความสำคัญกับพื้นที่ในการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านเป็นพิเศษ ด้วยฐานคิดที่ว่าพื้นที่ดังกล่าวมีระบบกรรมสิทธิ์ไม่ชัดเจน และคุกคามต่อทรัพยากรป่าไม้ในฐานะทรัพยากรของชาติตามค่านิยมของรัฐที่ย่างสิทธิชอบธรรมในการจัดการ และทรัพยากรป่าไม้ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจต่อรายได้ของรัฐบาลลาว และต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมของโลกตามวาทกรรมของแหล่งทุนต่างประเทศ

ภายใต้แผนการดังกล่าว รัฐบาลลาวสามารถนิยามและขึ้นทะเบียนพื้นที่ ออกกฎหมาย และกำหนดผู้ใช้ได้อย่างชัดเจน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การรวมศูนย์การควบคุมและปฏิบัติการเหนือ

¹ เป็นแผนการที่เป็นผลมาจากการประชุมป่าไม้แห่งชาติ ปลายปี ค.ศ.1989 รัฐบาลลาวได้ออกประกาศเลขที่ 186 วันที่ 12 เดือนตุลาคม ค.ศ.1994 เพื่อสนับสนุนนโยบายและแผนปฏิบัติการดังกล่าว ขณะนี้แผนการแบ่งดินแบ่งป่าอยู่ภายใต้หน่วยงานระดับชาติที่เกี่ยวข้องกับการยุติการถางป่า *ฮัดไฮ* (ถางป่าทำไร่) (Premrudee, 2000: 19)

ทรัพยากรในประเทศได้ (Kaneungnit, 2001: 54-56) และที่สำคัญ รัฐยังสามารถแสวงหารายได้จาก ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยควบคุมการใช้ทรัพยากรของประชาชนให้อยู่ ในแนวทางที่รัฐกำหนดได้อีกด้วย (ชูศักดิ์, 2542: 26)

ราวต้นทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา กระบวนการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสินค้า ผ่านปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐเพื่อนำพาประเทศให้หลุดพ้นจากภาวะ ความล้มเหลวดำเนินไปอย่างเข้มข้น ขณะที่กระบวนการทำให้วัฒนธรรม (และธรรมชาติ) เป็นสิน ค้าผ่านปฏิบัติการการท่องเที่ยวระหว่างประเทศสืบคลานไปอย่างช้าๆ

แรกเริ่มเดิมที สาขาการท่องเที่ยว ไม่ได้ถูกจัดวางไว้เป็นแนวทางหลักในนโยบาย จินตนาการใหม่ เพียงแต่อาจเป็นส่วนของการปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจการเมืองของลาว ท่ามกลางความรุ่งโรจน์ของระบบเศรษฐกิจเอเชีย และการก้าวกระโดดของธุรกิจท่องเที่ยวระหว่าง ประเทศในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีอัตราเติบโตรวดเร็วที่สุดบริเวณหนึ่งของโลก^๑ ทำให้ลาวค่อยๆ ก้าวเข้าสู่วงจรการท่องเที่ยวระหว่างประเทศไปโดยปริยาย

ลาวเปิดประเทศรับนักท่องเที่ยวต่างชาติอย่างเป็นทางการในปลายทศวรรษที่ 1980 จากนั้นก็เริ่มเปิดให้กลุ่มธุรกิจข้ามชาติเข้ามาพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวมากขึ้นเป็นลำดับ เช่น ในปี ค.ศ.1991 บริษัทยักษ์ใหญ่ในวงการท่องเที่ยวอย่าง Deithelm ร่วมทุนกับรัฐบาลเพื่อดำเนินธุรกิจ ท่องเที่ยว หรือกรณีนักธุรกิจไทยไปลงทุนปรับปรุงวังเจ้าบุญอุ้ม เมืองปากเซ เพื่อพัฒนาเป็นโรงแรม ชั้นหนึ่งในช่วงปี ค.ศ.1992-1993 เป็นต้น

ต้นปี ค.ศ. 1992 รัฐบาลลาวลงนามในสัญญาทวิภาคีเพื่อความร่วมมือทางด้านการท่องเที่ยว กับรัฐบาลไทย โดยฝ่ายไทยจะให้ความช่วยเหลือในด้านการพัฒนาบุคลากร การวางแผน ประชาสัมพันธ์ และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้ และฝ่ายลาวเสนอให้ไทยช่วยสำรวจแหล่งท่องเที่ยว 2 แห่งคือ แขวงหลวงพระบาง ทางตอนเหนือและแขวงจำปาสัก ทางตอนใต้ ในปีเดียวกันนั้น ลาว ยังเข้าเป็นสมาชิกภาคีเพื่อความร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า และการลงทุนระดับอนุภูมิ ภาคลุ่มน้ำโขง(The Greater Mekong Subregion: GMS) และเข้าร่วมในโครงการความร่วมมือ พัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในปีต่อมา กรอบความร่วมมือแบบพหุภาคีเหล่านี้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งใน การกระตุ้นให้รัฐบาลลาวหันมาให้ความสนใจ และเพิ่มบทบาทของตนต่อธุรกิจการท่องเที่ยว ระหว่างประเทศอย่างเด่นชัดมากขึ้น และน่าจะเป็นความเด่นชัดบนรอยทางเดียวกับบทบาทรัฐอื่นๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามที่ Robert E.Wood (1984) นักสังคมวิทยาการท่องเที่ยวได้

^๑ ช่วงทศวรรษที่ 1970-1990 อาณาบริเวณเอเชียแปซิฟิก คือ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมาเลเซีย กลายเป็นจุดหมายปลายทางของ การท่องเที่ยวระดับนานาชาติที่มีอัตราการเติบโตเร็วที่สุดในโลก จำนวนนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศเพิ่มจาก 3 % เมื่อ ปี ค.ศ.1970 เป็น 11.5% ในปี ค.ศ.1990

วิเคราะห์ไว้ว่า รัฐจะแสดงตนเป็นนักวางแผน-พัฒนาการท่องเที่ยว นักการตลาดโฆษณา และผู้กำหนดหรือตัดสินเกี่ยวกับวัฒนธรรม ด้วยการแทรกแซงต่อกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ นิยามอัตลักษณ์ชาติ มรดกวัฒนธรรม และจัดความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นใหม่ พร้อมกับการเปิดฉาคนิยาม “ความทันสมัย” ผ่านลงไปในเวทีท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลยังคงสงวนท่าทีอยู่ไม่น้อยในการสนับสนุนการท่องเที่ยวระหว่างประเทศแบบเต็มตัว ผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งชาติลาวให้สัมภาษณ์ในงาน Asean Travel Show กลางเมืองกรุงเทพ เมื่อเดือนสิงหาคม 1992 ว่า รัฐบาลลาวจะยังไม่แสดงบทบาทใดๆ ในการสนับสนุนการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ จนกว่าจะถึงปี ค.ศ. 1994⁷ ซึ่งลาวจะมีความพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น ขณะนี้รัฐบาลลาวกำลังพัฒนาระบบนี้อยู่ โดยให้ความสำคัญกับถนนเชื่อมเมืองต่างๆ เช่น หลวงพระบาง และยังคงหาแหล่งเงินกู้จากต่างประเทศที่จะมาช่วยเหลือในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจนถึงปี ค.ศ. 2000 (Nation, 26 Aug 1992: B2)

การหันมาให้ความสนใจกับยุทธศาสตร์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของรัฐบาลลาวคงไม่ใช่เพียงแค่การประเมินศักยภาพของต้นทุนทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่อยู่ในสภาพดีเอื้อประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยว และมีราคาค่าแรงในการท่องเที่ยวถูกกว่า แต่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับอุปสรรคในการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยม ซึ่งลาวกำลังเผชิญหน้ากับความผันผวนและภาวะการแข่งขันในตลาดโลกอย่างเข้มข้น เกือบคู่ไปกับกระแสการเคลื่อนไหวทางสังคม-สิ่งแวดล้อมในระดับโลก

งานของ Gráinne Ryder ได้ประมวลข้อจำกัดของรัฐบาลลาวในการแปลงทรัพยากรให้เป็นสินค้ากรณีการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ พบว่า ช่วงหลังรัฐบาลลาวชะลอแผนการสร้างเขื่อนจำนวนมาก เนื่องจากเหตุผลหลัก 3 ประการ คือ ประการแรก-องค์กรระหว่างประเทศที่เคยให้ความช่วยเหลือด้านการเงินในการสร้างเขื่อนปรับเปลี่ยนนโยบายไปเป็นการสนับสนุนให้ภาคเอกชนมีส่วนในการดำเนินการแทน ประการที่สอง-กระแสการเคลื่อนไหวตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อมจากภายนอกประเทศและจากองค์กรระหว่างประเทศกดดันให้รัฐบาลลาวต้องตระหนักถึงต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน โครงการต่างๆ ที่ล่าช้าออกไปเท่ากับเพิ่มต้นทุนในการก่อสร้างให้ถีบตัวสูงขึ้นไปด้วย ประการสุดท้าย คือ เป็นภาวะการแข่งขันการผลิตไฟฟ้าจากผู้ผลิตอิสระในประเทศคู่แข่งอย่างไทย เสนอราคาต่อหน่วยถูกกว่าจนมีผลกระทบต่อการนำเข้าไฟฟ้าจากลาว (Ryder, 1996) นอกจากนี้ลาวยังต้องเผชิญหน้ากับคู่แข่งที่ทรงอิทธิพลอย่างประเทศจีนที่กำลังจะมั่งคั่งขึ้น ผลโครงการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำบนลำ

⁷ ต้นปี 1994 หนังสือพิมพ์ที่ฮาระดับโลก Lonely planet เริ่มพิมพ์หนังสือแนะนำที่ฮาระประเทศลาวออกมาจำหน่ายเป็นครั้งแรก เพื่อรองรับตลาดการท่องเที่ยว

น้ำโขงเป็นจำนวนมาก เช่นนี้แล้วความผันในการโยกเม็ดเงินจากต่างประเทศด้วยการสถาปนาคนเป็นศูนย์กลางการส่งออกกระแสไฟฟ้าพลังน้ำแห่งเอเชียจะไหลห่างออกไปเรื่อยๆ

ฐานการผลิตหลักเพื่อการส่งออกตัวอื่น ก็ใช้จะราบรื่น การให้สัมปทานป่าไม้ของแต่ละแขวงต้องลดพื้นที่ลงตามแรงกดดันขององค์กรระหว่างประเทศที่สนับสนุนด้านงบประมาณในการพัฒนา โดยมีกระแสสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศช่วยหนุนเสริม มีพักต้องกล่าวถึงระบบบริหารรัฐกิจที่เต็มไปด้วยปัญหาประสิทธิภาพการบริหาร และมีการทุจริตคอร์รัปชันอย่างสูง กระทั่งต่อมาได้กลายเป็นข้ออ้างสำคัญที่ทำให้สถาบันการเงินระหว่างประเทศชะลอแผนการให้เงินกู้กับรัฐบาลลาว

ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ห้า (ค.ศ.1996-2000) รัฐบาลลาวจึงเริ่มจัดที่ทางให้การท่องเที่ยวเป็นแผนงานลำดับต้นๆ โดยเชื่อว่า การท่องเที่ยวจะมีบทบาทสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม เช่น การส่งเสริมผลผลิตหัตถกรรมพื้นบ้าน การสร้างงาน เพิ่มรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เพื่อเป็นช่องทางในการหารายได้เข้าประเทศ ทำให้เกิดการขยายและเปิดกว้างการพัวพันร่วมมือกับภายนอก รวมถึงเผยแพร่วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติลาวให้ชาวโลกได้รับรู้ (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540 , สุรัชย์, 2542 , เนชั่นสุดสัปดาห์, มิถุนายน 2542 , เวียงจันทน์ใหม่, 19 พะจิก 1999) และลาวมีแผนจะเปิดปีการท่องเที่ยวลาว (Visit Laos Year) ในปี ค.ศ. 1999

กลางปี ค.ศ. 1997 วิกฤตเศรษฐกิจเอเชีย อันเป็นผลสืบเนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจของ ไทยได้กลายเป็นแรงกดดันสำคัญที่ทำให้รัฐบาลลาวต้องให้ความสนใจต่อภาคการท่องเที่ยวระหว่างประเทศอย่างจริงจังขึ้น เนื่องจากสถานะเศรษฐกิจของลาวได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงที่สุดในบรรดาประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศลดค่าลงอย่างมาก¹ ค่าครองชีพถีบตัวสูงขึ้น ประชาชนได้รับความเดือดร้อน มีการเปรียบเทียบว่ารายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรลาวหลังวิกฤตเศรษฐกิจลดลงเท่ากับเมื่อเริ่มต้นประกาศนโยบายจินตนาการใหม่

การถดถอยทางเศรษฐกิจส่งผลต่อบรรดาโครงการที่เป็นความหวังในการพัฒนาเศรษฐกิจของลาวในระยะยาว และเป็นโครงการที่รัฐบาลคาดว่า จะดึงเงินลงทุนจากต่างประเทศจำนวนมากเข้ามา เนื่องจากนักลงทุนส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มประเทศที่ได้รับผลกระทบเช่นกัน สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ ส่งผลกระทบอย่างแรงต่อรายรับของรัฐบาลลาว ที่อยู่ในสถานะการขาดดุลงบประมาณมากขึ้นอัตราเฉลี่ย 45 % ในช่วงปี 2540-2541 (ค.ศ.1997-1998) รัฐบาลลาวไม่เพียงแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจไม่ได้ แต่ยังใช้จ่ายงบประมาณแบบขาดดุลในอัตราที่สูง กอปรกับมีปัญหาด้าน

¹ เช่นเดียวกับค่าเงินบาทของไทย เดิมอัตราแลกเปลี่ยนอยู่ระหว่าง 40-50 กีบ= 1 บาท ลดลงเหลือ 120 กีบ=1 บาท และเคยลดค่าสุดถึง 280 กีบ = 1 บาท หรือ รว 700 % ในเดือนสิงหาคมปี 1999 ก่อนที่จะทรงตัวอยู่ราวๆ 200-220 กีบ= 1 บาทในเวลาต่อมา

ประสิทธิภาพการบริหาร⁹ และการทุจริตในวงราชการจนเป็นเหตุให้สถาบันการเงินระหว่างประเทศที่ให้รัฐบาลลาวกู้มาตลอดเช่นธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย และธนาคารโลก คัดสินใจระงับความช่วยเหลือเป็นการชั่วคราวในปลายปี พ.ศ. 2541 (ค.ศ.1998) ก่อนที่จะมีการเจรจาอย่างมีเงื่อนไขให้รัฐบาลจัดการกับปัญหาดังกล่าวในปีถัดมา ด้วยการปฏิรูประบบการเงินการคลัง ระบบการจัดเก็บภาษีอากร แปรรูปรัฐวิสาหกิจ พัฒนาระบบการจัดการทรัพยากร การบริหารงานของรัฐบาล และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยมีเป้าหมายทำให้สภาพเงื่อนไขภายในลาวสามารถรองรับการปฏิบัติตามข้อตกลงว่าด้วยเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA) ที่จะมีการขึ้นในอนาคต

นับเป็นครั้งแรกในรอบ 23 ปีตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่พรรคและรัฐบาลลาวยอมอ่อนข้อต่อสถาบันการเงินระหว่างประเทศให้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมและตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณในลาวอย่างเป็นทางการ และยอมปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและการเงินของธนาคารทั้งสองอย่างใกล้ชิด รายงานข่าวแจ้งว่า ในปี พ.ศ. 2542 (ค.ศ.1999) รัฐบาลลาวพึ่งพาความช่วยเหลือและกู้ยืมเงินจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นจาก 60 % ของงบประมาณรายจ่ายในปี 2540 เป็น 85% ของงบประมาณรายจ่ายทั้งหมด (ทรงฤทธิ์, 2542 ก: 20-21 , ทรงฤทธิ์, 2542 ข: 26-27) นั่นเท่ากับว่า เม็ดเงินหน้าตักของรัฐบาลลาวไม่เพียงร่อยหรอ แต่ยังอึดอัดขึ้นเป็นเงินตราต่างประเทศไว้อย่างมหาศาล สถานการณ์ดังกล่าวยิ่งกระหน่ำซ้ำเติมให้ลาวตกอยู่ได้วังวนของการเป็นประเทศชายขอบในระบบเศรษฐกิจการเมืองโลกมากขึ้น

Kaneungnit ชี้ให้เห็นการปรับตัวในการบริหารจัดการปกครองของรัฐบาลลาวช่วงปี ค.ศ. 1999 ภายใต้มาตรการ “*แขวงเป็นยุทธศาสตร์ เมืองเป็นงบประมาณ บ้านจัดตั้งปฏิบัติ*” ซึ่งเป็นทิศทางที่ให้หน่วยการปกครองในระดับแขวงเป็นผู้วางแผนการพัฒนาแขวง หน่วยระดับเมืองคอยจัดหางบประมาณมาสนับสนุน และระดับบ้านมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการแบ่งสรรหน้าที่ในการบริหารบางประเภทให้กับท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตต่อมาตรการดังกล่าว คือผิวเผินเหมือนจะเป็นการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ เอาเข้าจริงแทบจะไม่ได้มีการโอนถ่ายอำนาจของรัฐบาลกลางไปสู่อำนาจส่วนท้องถิ่นแต่อย่างใด รัฐบาลกลางยังมีอำนาจเต็มในการวางแผน กำหนดทิศทางการพัฒนา คัดสินใจในระดับนโยบายต่างๆ ได้ โดยไม่ต้องพะวักพะวงกับภาระด้านงบประมาณในการสนับสนุนหน่วยการปกครองระดับย่อยๆ เหล่านั้นเท่าใดนัก (Kaneungnit, 2001: 53)

⁹ ทรงฤทธิ์(2542ก: 20-21)ได้ออกตัวอย่าง โครงการสร้างถนนหมายเลข 13 ที่ลาวได้รับเงินกู้สำหรับดำเนินการก่อสร้างมาตั้งแต่ปี 2533 โดยมีกำหนดแล้วเสร็จในปี 2541 แต่จนถึงปี 1999 แล้วเสร็จไปเพียง 85 % หรือ การปรับปรุงถนนในเขตกำแพงนครเวียงจันทน์ (2538-2541) เพื่อรองรับปีการท่องเที่ยวลาว แต่ก็แล้วเสร็จไปเพียง 70 % และส่งผลให้รัฐบาลลาวต้องเลื่อนพิธีเปิดปีการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการออกไป

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 นอกจากแผนเปิดปีท่องเที่ยวลาว (ค.ศ. 1999-2000) หนึ่งในแผนยุทธศาสตร์การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวระดับโลก ในชุดคำขวัญดึงดูดใจ “ลาว: รักใหม่ของคุณ” (Laos: “Your New Love”) รัฐบาลลาวยังประกาศนโยบายใหม่อีกประการหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวและการพัฒนาประเทศ นั่นคือ นโยบายบ้านวัดตระนะท่า (บ้านวัฒนธรรม)

นโยบายนี้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นในปี ค.ศ.1998 และเริ่มทดลองปฏิบัติจริงในแต่ละแขวงปีถัดมา เช่น บ้านผานม แขวงหลวงพระบางเริ่มทดลองในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1999 ประกาศจริงในเดือนกุมภาพันธ์ 2000 เป็นต้น นโยบายนี้มีกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรมเป็นแม่ข่ายใหญ่รับผิดชอบ เป้าหมายสำคัญ คือ การสร้างมาตรฐานชีวิตวัฒนธรรมใหม่ของประชาชนชั้นรากฐานหรือชั้นบ้านให้ปฏิบัติตามแนวทางและเนื้อหาหลัก 6 ประการ ดังนี้

ประการแรก ให้ชั้นบ้านกำหนดให้แน่ชัดว่า ภายในบ้านของตนมีการจัดตั้งประชาชนแบบใด เช่น การปกครองของชั้นบ้าน หน่วยพรรค โรงเรียน โรงหมอ วัด ครอบครัว และสมาคมอาชีพ

ประการที่สอง ให้กำหนดมาตรฐาน และภาระบทบาทในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของหน่วยการจัดตั้งแต่ละหน่วย โดยมีการกำหนดมาตรฐานบ้าน มาตรฐานครอบครัวตามแนวที่พรรค-รัฐวางไว้ให้ในมติ และวางหน้าที่ให้แต่ละการจัดตั้งทำงานวัฒนธรรมให้เป็นขบวน และเกิดผลจริงในทางปฏิบัติ

ประการที่สาม ให้มีการสร้างพื้นฐานวัตถุนิยมทางวัฒนธรรมที่จำเป็นขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนสามารถเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมได้ เช่น การสร้างสโมสรวัฒนธรรมของบ้าน ห้องอ่านหนังสือ ห้องวางแผน ห้องชุมนุม(มรดก)และผลงาน สนามกีฬา ลานออกกำลังกาย การแสดงศิลปะขับลำ และฟังข่าวสถานการณ์ต่าง ๆ

ประการที่สี่ เป็นการวางข้อกำหนดจำนวนหนึ่งในการส่งเสริม และไม่ส่งเสริมฮัตคอง ประเพณีของท้องถิ่น ว่าด้วย การนุ่งห่ม การดำรงชีวิต งานบุญ แต่ละบ้านมีฮัตคองแบบไหน มีข้อห้ามอันใด มุมเชื่อประเพณีใดยังรักษาอยู่/อันใดไม่รักษา จัดให้มีการศึกษารำเรียนเพื่อยกระดับชาวบ้านเป็นอย่างไร และต้องมีการกำหนดว่า การจัดตั้งการผลิต และเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจแนวทางไหนถึงจะเรียกได้ว่า “มีวัฒนธรรม”

ประการที่ห้า ให้มีการส่งเสริมฝีมือลายมือที่เป็นศักยภาพของบ้านโดยขยายการผลิตให้เป็นสินค้า เพื่อให้วิชาที่ตกค้างอยู่ในบ้านได้ขยายตัวออกไปโดยมีแนวทางในการส่งเสริมในหลายๆ ส่วน ดังนี้ การทอผ้า จักสาน ตีเหล็ก แกะสลักลาย ตีเงินตีทองคำ งานช่างไม้และงานปั้นดินเผาต่างๆ งานศิลปะร้องรำ ขับร้องและเพลงพื้นเมือง รูปแบบการนุ่งห่ม รูปแบบการทำบุญ แต่ง-

งาน การพัวพันทางสังคมที่เป็นเอกลักษณ์ของบ้าน การปลูกสร้างเรือนที่เป็นเอกลักษณ์ของบ้าน การปรุงแต่งอาหารที่เป็นเอกลักษณ์และสามารถเป็นสินค้าได้ การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ที่เป็นศกยภาพของบ้านทั้งที่เป็นรูปแบบวัฒนธรรมเฉพาะของบ้าน ภาษาการเล่านิทาน ประวัตินบ้าน (นับทั้งวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น) หมอยาพื้นเมืองและยาพื้นเมืองที่ลือชื่อของบ้าน

ประการที่หก การสร้างพนักงานวัฒนธรรมรากฐาน ที่คาดหมายว่าจะมีทักษะที่ต้องทำงานวัฒนธรรมขั้นรากฐาน เห็นความสำคัญ มีความรับผิดชอบ รักงานขั้นรากฐาน และรู้จักทำงานดังกล่าว รู้จักการนำพาจัดตั้งประชาชนทำบรรดางานที่กล่าวข้างต้นอย่างเต็มที่หนักแน่น

จากเนื้อหาของการสร้างมาตรฐานของชีวิตวัฒนธรรมใหม่ที่กล่าวมาข้างต้นเรียกได้ว่านโยบายบ้านวัฒนธรรม คือ การลงทุนในด้านการจัดการวัฒนธรรมของรัฐบาลลาวครั้งใหญ่ และเป็นความพยายามอีกระลอกหนึ่งของรัฐบาลในการปฏิวัติวัฒนธรรม นับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเป็นต้นมา

เดิมกรอบการปฏิบัติ “วัฒนธรรม” ที่มีเนื้อหาสังคมนิยม และมีลักษณะประจำชาติลาว หลังการปฏิวัติปลดปล่อยประเทศปี ค.ศ. 1975 จะต้องเป็น “วัฒนธรรม” ที่รับใช้การคัดแปลงและสร้างสรรค์เศรษฐกิจอย่างเข้มแข็ง รับใช้การป้องกันชาติ ป้องกันความสงบ ด้วยการชี้แนะส่งเสริมแบบอย่างอันดีเกี่ยวกับศีลธรรมของคนใหม่ที่แสดงออกในการสู้รบ และในการผลิต พร้อมกับการต่อสู้กวาดล้างร่องรอยแนวคิดวัฒนธรรมปฏิกิริยาของระบอบศักดินา ลำเมืองขึ้นและจิตนิยม จารีต ประเพณีอันล้าหลังพื้นสมัยของสังคมเก่าให้หมดสิ้นไป (ไกสอน, 2531: 205-207) หรือกล่าวสั้นๆ ก็คือ พรรค-รัฐจะต้องนำวัฒนธรรมสังคมนิยมใหม่ที่มีฐานทางปรัชญามาร์กซ์-เลนินมาแทนที่วัฒนธรรมเดิมทั้งหมดของคน อย่างไรก็ตาม มีการตั้งข้อสังเกตว่า ความพยายามในการขจัดวัฒนธรรมเดิมของประเทศสังคมนิยมหลายแห่ง มีข้อถกเถียงกันเอง เนื่องจากวัฒนธรรมเดิมที่รัฐพยายามขุดรากถอนโคนนั้น เป็นพื้นฐานที่จำเป็นและรัฐต้องใช้เพื่อรองรับอัตลักษณ์และความเป็นหนึ่งเดียวในชาติ (Sofield and Li, 1998: 367-368)

หลังการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวนโยบายจินตนาการใหม่เมื่อกลางทศวรรษที่ 1980 กรอบการมอง “วัฒนธรรม” ของพรรค-รัฐค่อยๆ ปรับเปลี่ยนไปจากเดิม กองประชุมใหญ่ครั้งที่ 4 ของพรรคประชาชนประวัตินลาว และกองประชุมครบคณะครั้งที่ 9 สมัยที่ 5 ของศูนย์กลางพรรคฯ มีมติเกี่ยวกับงานวัฒนธรรมในระยะใหม่ว่า

“ วัฒนธรรมเป็นพื้นฐานแห่งการคงตัวและขยายตัวของชาติ เป็นกำลังขับเคลื่อนให้สังคมขยายตัว และเป็นจุดหมายของการพัฒนาสังคม ”

ในมิติการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว “วัฒนธรรม” ได้กลายเป็นหนึ่งในสามขององค์ประกอบหลัก (ที่เหลืออีก 2 ประการ คือ คน ธรรมชาติ) ที่รัฐบาลลาวประเมินว่า เป็นศักยภาพที่แท้จริงและเป็นจุดเริ่มต้นของนโยบายด้านการท่องเที่ยวของลาว และเป็นหนึ่งในบรรดาปัจจัยตัดสินงานด้านการท่องเที่ยวให้มีขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีความมั่นคงหนักแน่น หรือกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมจะหนุนนำให้การท่องเที่ยวกลายเป็นแหล่งสร้างรายรับสำคัญอันดับหนึ่งของประเทศ และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (บัวบาน, 1998 , 2000)

แนวทางและเนื้อหาของนโยบายบ้านวัฒนธรรมในบริบทการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมของลาวจึงไม่ได้เหยียบย่ำอยู่บนฐานของระบบคุณค่าสังคมนิยมตามอุดมการณ์ของพรรค-รัฐฝ่ายเดียว แต่มีความพยายามในการผนวกกลืน ผสานเอาระบบคุณค่าอื่นอีกอย่างน้อย 2 ระบบที่ครั้งหนึ่งพรรค-รัฐเคยปฏิเสธ หรือพยายามลบล้างมาก่อน นั่นคือ ระบบคุณค่าของชุมชนหรือบ้าน ที่ให้คนในบ้านลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสืบต่อรักษาฮีดคองประเพณีที่ดำรงในด้านต่างๆ และ ระบบคุณค่าของตลาดทุนนิยม ที่เชื่อมโยงการผลิตและการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจเข้ากับการรักษาฮีดคองประเพณี และการประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าในตลาดท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่กำลังเติบโตขึ้นในประเทศลาว หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ ภายใต้ภาวะชาวยุโรปในระบบทุนนิยมโลกของลาว นโยบายบ้านวัฒนธรรม เป็นภาพสะท้อนการปรับเปลี่ยนทิศทางในการพัฒนาทุนนิยมในประเทศด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับการแปลงต้นทุนทางวัฒนธรรมในระดับขั้นรากฐานหรือขั้นบ้านให้เป็นสินค้าในตลาดทุนนิยมโลกผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม ปฏิบัติการเชิงนโยบายบ้านวัฒนธรรมที่ไปปรากฏอยู่ในพื้นที่ศึกษาบ้านผานม หมู่บ้านแห่งแรกของแขวงหลวงพระบาง และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงได้ก่อให้เกิดความลักลั่นไม่ลงรอยในหลายประการดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทที่ 5 ของงานศึกษาครั้งนี้

2.2 หลวงพระบาง: หัวใจของการท่องเที่ยวลาว

การก้าวไปสู่เวทีการเมืองระหว่างประเทศในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในด้านหนึ่งรัฐบาลลาวจะต้องจัดปรับและดำเนินนโยบายตามองค์กรและแหล่งทุนระหว่างประเทศที่ให้เงินช่วยเหลือหรือให้กู้แก่รัฐบาลอยู่ไม่น้อย แต่อีกด้านหนึ่งก็ทำให้รัฐบาลลาวสามารถแสวงหาความร่วมมือ ระดมความช่วยเหลือ และการลงทุนในระดับทวีภาคี พหุภาคี และทุนเอกชนต่อการพัฒนาโดยเฉพาะอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในประเทศคนได้อย่างไม่ยากเย็นนัก

แขวงหลวงพระบาง คือ รูปธรรมหนึ่ง

นับแต่ทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา รัฐบาลลาวใช้เงื่อนไขการติดต่อพัวพันกับนานาชาติ ประเทศ สถาบันการเงินและองค์กรระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนาไปเพื่อการวางโครงสร้างพื้นฐานให้กับแขวงหลวงพระบางให้กลายเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในเขตภาคเหนือของประเทศ และภูมิภาคลุ่มน้ำโขงในอนาคต ด้วยการเริ่มปรับปรุงถนนหมายเลข 13 ช่วงระหว่างนครเวียงจันทน์-เวียงเวียง-หลวงพระบางที่อยู่ภายใต้ความร่วมมือ ลาว-ออสเตรเลีย และในส่วนของ การเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจตามแนวเหนือ-ใต้กับประเทศรอบข้างโดยมีธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชียและธนาคารโลกให้เงินกู้ รัฐบาลไทยให้งบประมาณสนับสนุนการปรับปรุงสนามบินและสร้างอาคารที่พักผู้โดยสารใหม่เพื่ออำนวยความสะดวกในการเพิ่มเที่ยวบิน และรองรับเครื่องบินขนาดใหญ่ (กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม, 1994: 3) และมีความพยายามของตัวแทนรัฐบาลลาวในการเจรจากับนักการเมืองและนักธุรกิจไทยเพื่อดำเนินกิจการธุรกิจท่องเที่ยวในลุ่มน้ำโขงในนามของรัฐวิสาหกิจลาว (บงกช, 2539: 199) เพื่อให้การเข้าถึงเมืองหลวงพระบางสะดวกขึ้นในทุกเส้นทาง

ในสนธิสัญญามิตรภาพและความร่วมมือทางด้านการท่องเที่ยว และแถลงการณ์ร่วมเกี่ยวกับความร่วมมือทางเศรษฐกิจและวิชาการกับรัฐบาลไทย เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 1992 รัฐบาลลาวเสนอแขวงหลวงพระบางเป็นหนึ่งใน 2 แหล่งท่องเที่ยวที่ต้องการให้ฝ่ายไทยช่วยเหลือในการสำรวจ จนต่อมาได้พัฒนาไปเป็น “โครงการศึกษาเพื่อสร้างแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว แขวงหลวงพระบาง” (1996) เพื่อพิจารณาถึงลักษณะ โอกาส ข้อจำกัดของการพัฒนาการท่องเที่ยว การลงทุน ให้สอดคล้องกับนโยบายการอนุรักษ์ การรักษาสภาพสังคม วัฒนธรรม และขีดความสามารถของธรรมชาติ รวมถึงการประเมินความเปลี่ยนแปลง ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยว

แผนพัฒนาเศรษฐกิจห้าปีฉบับที่สี่ (ค.ศ.1996-2000) ภายใต้กรอบแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสำหรับปี 1993-2000 ที่มีธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย และโครงการเพื่อการพัฒนาขององค์การสหประชาชาติเป็นที่ปรึกษาและให้งบประมาณสนับสนุนก็สอดคล้องไปกับทิศทางดังกล่าวข้างต้น แขวงหลวงพระบาง ถูกจัดไว้ในเขตพัฒนาที่หนึ่ง ภาคเหนือ เป็นพื้นที่หลักในการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยระยะ 5 ปีนี้ แขวงหลวงพระบาง ถือว่า การท่องเที่ยวเป็นแหล่งทรัพยากร ดังนั้น จะต้องมีการขยายการท่องเที่ยวให้กว้างขวาง ส่งเสริมการลงทุนจากทั้งในและต่างประเทศ โดยคำนึงถึงการปกป้องรักษาวัฒนธรรมและประเพณี

จะว่าไปแล้ว การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของแขวงหลวงพระบางไม่อาจพิจารณาแยกขาดไปจากความพยายามของหน่วยงานรัฐบาล และองค์กรระหว่างประเทศในการอนุรักษ์ สถาปัตยกรรม และกำหนดขอบเขตในการอนุรักษ์เมืองเก่าและบริเวณใกล้เคียงของเมือง

หลวงพระบาง¹⁰ จนกระทั่ง เมืองริมฝั่งโขงแห่งนี้ได้รับการขึ้นทะเบียนเพื่อเตรียมประกาศเป็นเมืองมรดกโลกขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ในปี ค.ศ. 1995 และประกาศอย่างเป็นทางการเมื่อต้นปี ค.ศ. 1998

ถ้าพิจารณาในมิติการเมืองเชิงสัญลักษณ์ การประกาศให้เมืองหลวงพระบางเป็นมรดกโลก ประหนึ่งเป็นการข้ามพรมแดนรัฐชาติไปโอบล้อมเอาพื้นที่แห่งนี้เข้ามาไว้ในภูมิศาสตร์อำนาจ หรือการสถาปนาอำนาจเชิงพื้นที่ขององค์การยูเนสโกและหน่วยงานบริหารที่ปรึกษาอื่นๆ ด้านวัฒนธรรม เพราะภายใต้วาทกรรมมรดกโลก องค์การระหว่างประเทศเหล่านี้ค่อนข้างจะผูกขาดสิทธิในการกำหนดปรัชญาการอนุรักษ์ว่าคืออะไร และต้องปฏิบัติอย่างไร ด้วยการกำหนดช่วงชั้นอำนาจที่มีเหนือกว่ารัฐบาลลาวเพื่อให้ปฏิบัติวาทกรรมเป็นรูปธรรม เช่น การจัดแบ่งพื้นที่ (zoning) กำหนดนิยาม หรือเรียกได้ว่า เป็นการกำหนดตรรกะในการจำแนกแยะแยะพื้นที่ รวมถึงกำหนดปฏิบัติการในพื้นที่แต่ละประเภท โดยนัยนี้คนในท้องถิ่นจึงเป็นเพียงองค์ประกอบของเมืองที่ถูกกลืนรอนสิทธิในการจัดการพื้นที่ของตนไป

แต่สำหรับรัฐบาลลาวที่ตกอยู่ในภาวะชายขอบของทุนนิยมโลก ป้ายมรดกโลกที่หิบบินมาแขวนไว้กับเมืองหลวงพระบาง คือ ตัวเร่งปฏิกิริยาอย่างดีในการเลื่อนลำดับชั้นให้อัตตาธิปไตยแห่งนี้กลายเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับโลกได้อย่างไม่ยากเย็นนัก รายได้จากการท่องเที่ยว การค้าการลงทุน และโครงการพัฒนาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต สำคัญอย่างยิ่งต่อการประดับประดาฐานะทางการเงินให้กับรัฐบาล และช่วยขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นได้ในที่สุด

เอกสาร “การเสนอชื่อเข้ามรดกโลกขององค์การยูเนสโก เมืองหลวงพระบาง” ของรัฐบาลลาวเมื่อปี ค.ศ. 1994 ย้ำชัดถึงความเกี่ยวข้องของเรื่องนี้ ดังเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “ผลประโยชน์ด้านท่องเที่ยวสำหรับมรดกของตัวเมืองอยู่ในช่วงของการก้าวหน้า และได้กลายเป็นเศรษฐกิจอันสำคัญเนื่องจากคุณภาพด้านประวัติศาสตร์ของตัวเมืองที่ปกป้องรักษาไว้เป็นอย่างดี” (กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม, 1994: 72) นอกจากนั้น รัฐบาลลาวยังเล็งผลทางการเมืองวัฒนธรรม ด้วยเชื่อว่า การท่องเที่ยวที่มาพร้อมกับการประกาศให้เมืองหลวงพระบางเป็นเมืองมรดกโลก จะเป็นตัวสนับสนุนคำขวัญให้มรดกวัฒนธรรมของหลวงพระบาง เช่น การฟ้อน คนตรี กวี และหุ่นกระบอก ให้มีการพัฒนา และถ่ายทอดไปสู่เด็กรุ่นใหม่ๆ ได้ (Engelman, 1999: 44) และที่นี่ยังเป็นที่สรุปบทเรียนในด้านการพัฒนาเมืองให้กับแขวงอื่นในประเทศลาว รวมถึงทำให้คนในชาติ คนต่าง

¹⁰ ภูมิตำเนินการของรัฐ ประชาชน และโครงการความร่วมมือระหว่างประเทศในการอนุรักษ์เมืองหลวงพระบางนับแต่ทศวรรษที่ 1990 ได้จากเอกสาร “การเสนอชื่อเข้ามรดกโลกขององค์การยูเนสโก เมืองหลวงพระบาง” ของกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม (1994) และภัทรพงศ์ (2543)

ประเทศได้ตระหนักถึง ความเป็นชาตินิยมที่เก่าแก่ มีวัฒนธรรม อารยธรรมที่สืบเนื่องยาวนาน ไม่ใช่
ส่วนหนึ่งของประเทศเวียดนาม เขมร จีนและไทยอย่างที่เราเข้าใจกัน¹¹

ตารางที่ 2.1 แสดงจำนวนนักท่องเที่ยว-ที่พัก-ตัวแทนบริษัททัวร์และสถานที่ท่องเที่ยวในแขวง
หลวงพระบาง ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1995-2001¹²

ปี	จำนวนนักท่องเที่ยว(คน)			ที่พัก				ตัวแทน บริษัททัวร์	สถานที่ ท่องเที่ยว
	ภายใน ประเทศ	ต่าง ประเทศ	รวม	โรงแรม		เกสต์เฮาส์			
				หลัง	ห้อง	หลัง	ห้อง		
1995	17,516	16,230	33,746	7	171	4	43	5	20
1996	19,927	19,230	39,157	10	298	13	107	6	25
1997	31,579	30,769	62,348	10	298	19	159	7	29
1998	34,596	44,583	79,179	11	313	33	264	8	31
1999	45,728	55,307	101,035	11	346	64	564	10	42
2000	45,000	65,000	110,000	12	366	80	661	11	42
2001	47,250	68,250	115,500	13	446	108 ¹³	872	12	42

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สิ้นสุดปี ค.ศ.1997 หรือราวสองปีหลังจากการขึ้น
ทะเบียนชื่อเมืองหลวงพระบางไว้ในบัญชีมรดกโลก และการเปิดเงื่อนไขในเรื่องการขออนุญาตเข้า
ประเทศภายใต้วิกฤตเศรษฐกิจเอเชีย นักท่องเที่ยวแห่แหนเข้าไปในแขวงหลวงพระบางเพิ่มจำนวน
ขึ้นอย่างก้าวกระโดด จากเดิมที่เคยมีการบันทึกไว้ในปี ค.ศ.1990 มีอยู่เพียง 1,458 คน (สถาบัน
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540) เป็น 62,348 คน¹⁴ มีห้องพักให้บริการเพิ่มขึ้น
มากกว่าปี ค.ศ.1990 ถึงสี่-ห้าเท่าตัว และมีแนวโน้มไปทางบวก

¹¹ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ระดับสูงของห้องการมรดกโลก, เมืองหลวงพระบาง, 20 ตุลาคม 2000

¹² ปรับปรุงจาก “สถิติข้อมูลการท่องเที่ยว ห้องการท่องเที่ยว แขวงหลวงพระบาง 2001”

¹³ เป็นจำนวนเกสต์เฮาส์นอกเขตเมืองหลวงพระบาง 26 หลัง ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่เมืองงอย แหล่งท่องเที่ยวทางคอนเทนต์

¹⁴ งานท่องเที่ยวศึกษาบางกลุ่มที่เน้นเรื่องประสบการณ์ในการท่องเที่ยวตั้งคำถามกับ การใช้ตัวเลขจำนวนนักท่องเที่ยว โรงแรมที่พัก
หรือ การใช้ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจมาเป็นกรอบในการวางแผนนโยบายการท่องเที่ยวและการพัฒนาการท่องเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งๆ ที่
ตัวเลขเหล่านั้นแทบจะบอกไม่ได้เลยว่า คุณสมบัติที่หลากหลายของประสบการณ์ในการท่องเที่ยว เช่น ไม่สามารถบอกถึงทัศนีย
ภาพอัน อุดมการณ์ของนักท่องเที่ยว เป็นต้น (Rojek and Urry, 2000: 1-5)

อัตราการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในหลวงพระบางตามที่กล่าวข้างต้น สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยมีพลังผลักดันของกระบวนการแปลงต้นทุนทางวัฒนธรรม ให้เป็นสินค้า (commoditization of culture) มาหนุนนำ ไม่ว่าจะเป็นการขายคุณค่าของสถาบันกษัตริย์ที่ล่มสลายไปแล้ว หรือ ขายวัฒนธรรมระดับเมือง ระดับบ้านที่ดำเนินอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน และประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ เช่น กรณีบ้านผานม จัดงานบุญเผ่าลื้อเพื่อสนองตอบนโยบายบ้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว เป็นต้น

กระบวนการดังกล่าวนี้มีรัฐบาลลาวเป็นผู้กระทำหลักก็จริง แต่ผู้ประกอบการคนท้องถิ่น และตัวนักท่องเที่ยวก็หาใช่จะไม่มีบทบาทใด เนื่องจากกระบวนการนี้ได้ทำให้วัฒนธรรม อยู่ในฐานะทรัพยากรที่กลุ่มผู้กระทำกรต่างๆ ส่วนต้องการที่จะเข้าถึง และต่อสู้แย่งชิงกัน เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการเมืองวัฒนธรรมของตนอย่างเข้มข้นและสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง

2.3 สรุป

การท่องเที่ยว ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมของลาวมากขึ้น ด้วยข้อจำกัดในการระดมทรัพยากรเพื่อการผลิตในประเทศเป็นไปอย่างเชื่องช้า ฐานการผลิตเพื่อส่งออกมีขนาดเล็ก เกิดภาวะขาดดุลการค้าระหว่างประเทศ และต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศจนทำให้มีหนี้สินต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

การเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ต่างๆ เช่น การล่มสลายของรัฐบาลสังคมนิยมในยุโรป ตะวันออกและสหภาพโซเวียตในช่วงรอยต่อทศวรรษที่ 1980-1990 และวิกฤตเศรษฐกิจในเอเชีย ในปี ค.ศ.1997 เป็นต้นมา ส่งผลให้ลาวยังคงอยู่ในสถานะการเป็นประเทศชายขอบในระบบทุนนิยมโลก

การหันมาให้ความสนใจกับการท่องเที่ยวจึงสัมพันธ์อยู่กับปัญหาข้างต้น และเกี่ยวข้องกับการหาทางออกด้วยการหันเหทิศทางไปสู่กระบวนการแปลงต้นทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า ในตลาดการท่องเที่ยวเพื่อดึงเงินตราต่างประเทศมาพุงฐานะทางการเงินของรัฐบาล ขยับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ และเก็บเกี่ยวผลตอบแทนในเชิงการเมืองวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในเขตแขวงหลวงพระบาง และบ้านผานม ในฐานะพื้นที่ศึกษาซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 3

ยินดีต้อนรับสู่บ้านผานม

แสงไฟสปอตไลท์ดวงสุดท้ายดับวูบลง หลังฝนเม็ดใหญ่กลางบุญเดือนห้าพัดพาเอาผู้คนนับร้อยที่เบียดเสียดฝ่าชมมโหรีสพลองเปิดปีทองเที่ยวของแขวงหลวงพระบางให้แตกฮือหนีฝนกันอลหม่าน บนลานหินกว้างหน้าหอพระบางหลังใหม่ แม้ไร้เครื่องเสียงดนตรีประกอบ แต่กลุ่มนางฟ้อนชุด “นางแก้ว” อดีตนาฏศิลป์แห่งราชสำนักหลวงพระบางหาได้หยุดฟ้อนไม่ สายฝนหนาเม็ดไหลลู่จากยอดชฎาได้ปลายคิ้ว เปื้อน โกงแก้ม เลาะเลือนสืบรัชออน และเครื่องกายของพวกเธอจนเปียกปอน

ผู้ชมที่หลงเหลืออยู่ได้ซาบคายหอพระบางหวังเพียงหลบฝนใหญ่ชั่วคราวก่อนแยกย้ายเมื่อเห็นนางฟ้อนใจแข็ง รำท่าทวยฝน มีหรือคนดูจะไร้เชื้อไข ทุกคนร่วมกันปรบมือให้จังหวะ บ้างเป่าปากโห่ร้อง กระทั่งท่อนจบ พวกเธอไหว้ลา อ่อนซ้อย กรัดกายเรียงแถวหายไปกับความมืดมิดเสียงปรบมือชื่นชมจากผู้มาเยือนเมืองหลวงพระบางในโมงยามแห่งการเฉลิมฉลองปีการท่องเที่ยวลาว(ค.ศ.1999-2000) ดังกึกก้อง

หลายวันต่อมา การฟ้อนนางแก้วได้รับการถ่ายทอดผ่านโทรทัศน์แห่งชาติลาว และกลายเป็นหัวข้อสนทนาระหว่างผู้ศึกษากับพ่อเผ่าหนานฟั้งแห่งบ้านผานม ผู้ยืนยันว่า เมื่อครั้งเจ้ามหาชีวิตยังอยู่ มีเพียง *ไทบ้าน*¹ ผานมเท่านั้นรับตำแหน่งช่างฟ้อน ถ้าไม่มีศึกสงครามเปลี่ยนแปลงระบอบการเมือง กลางฝนวันนั้นคงเป็นลูกหลาน *ไทบ้าน* เขา²

“ อีป้อ เบ็งแล้ว ฟ้อนมือนั้น กริยามันบ่ได้ ”

“ มันเป็นอย่างไละ ป้อ!!! ” ผู้ศึกษาสงสัย

“ มันบ่งามคือเก่า...บ่แม่นฟ้อนเรื่องเดียว อะหยังๆ ก็บ่คือเก่า ”

“ แล้วคือ เก่า เป็นแนวไละ...ซ้อยใครู้แต่ ”

การฟ้อนนางแก้วในงานบุญฉลองปีการท่องเที่ยวของแขวงหลวงพระบางในปี 2000 ได้กลายเป็นภาพเปรียบเทียบระหว่างอดีต-ปัจจุบัน และเป็นคำถามนำไปสู่ การอธิบายประวัติศาสตร์ของ *ไทลื้อบ้านผานม* นับแต่การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานจากเมืองลื้อ สิบสองปันนา เข้ามาอยู่ภายใต้โครงสร้างสัมพันธ์กับราชสำนักหลวงพระบาง

¹ งานศึกษานี้จะใช้คำว่า “ไทบ้าน” ซึ่งมีความหมายเดียวกับ “ชาวบ้าน”

² สัมภาษณ์พ่อเผ่าหนานฟั้ง, บ้านผานม, 28 เมษายน 2000